

КАМУНКА

1. Пачаткі

Беларуска-польскія сувязі ў літаратуры, як і ў культуры наогул, маюць сярэдневяковую традыцыю. Iх пачаткаў трэба шукаць у палітычным яднаньні паміж Вялікім Княствам Літоўскім і Польскай Каронай часоў караля Ягайлы. Саюз, у які ўваходзілі гэтыя дзяёве дзяржавы, натуральным чынам выклікаў супольнасць галоўных мэтаў у іхнай дзейнасці, што й абумоўлівала працэс фармавання адзінага лёсу. I хоць да шчыльнай фэдэрацыі, званай Люблінскай вуніяй, заставалася больш за паўтары сотні гадоў, узаемныя ўплывы, асабліва ў сферы духоўнасці братніх народоў, нарасталі хуткімі тэмпамі. На працягу цікавага нам XV стагодзьдзя яны былі аднак слаба дакумэнтаваны з прычыны надзвычай вузкай элітарнасці пісьма. Тады здаралася, што нават манархі здолелі толькі падпісацца на патрэбным указе... Ва ўмовах адсутнасці друку кніга каштавала даражэй за золата.

Пісьмовая культура Польшчы тae эпохі развівалася ў рамках латыні, а ў Вялікім Княстве Літоў-

Ягайла, вялікі князь літоўскі
(1377-1392)
і кароль польскі (1386-1434)

скім абавязвала царкоўна-славянскае выслоўе. Чытаць і сяк-так пісаць умелі тады ксяндзы й папы, а таксама манахі, ад якіх вучыліся гэтага некаторыя вяльможы й баяры, замажнейшыя шляхцічы. Асьвета не лічылася абсалютна кожнаму неабходнай у зямным жыцці: у лепшым выпадку была яна патрэбнай для чытаньня святое кніжыцы або дзяржаўнага закону, пэргамэнту з каралеўскай канцыляры, ці права на маё масную ўласнасць. Мала інакш жыла ўся тагачасная Эўропа.

Стара беларуская мова й творчасць на ёй, як і старапольская, высьпявалі ў асноўным па-за запісам, ананімна. Але ад Захаду ўжо набліжаўся пералом у культурным поўніце цэлых народаў — Рэнэанс, у якім шырокія славіны сельніцтва адчулуі вялікую прагу да ведаў, адукаванасці. Знакаміта паспрыяла гэтай зъяве вынаходніцтва Гутэнбергам шрыфту й заснаваныне першых друкарняў, якія масава выпускалі папяровыя ды недарагія кнігі. Рэвалюцыя ў свядомасці прыйшла на нашыя землі ўсё ж пазней.

У самым магутным у Белай Русі горадзе Палацку, што на Дзвініне, у купецкай сям'і Лука Скарыны нарадзіўся ка-

Акт Крэўскай вуніі 1385 г., якая пачала працэс палітычнага юдданьня Вялікага Княства Літоўскага і Польскай Кароны

ля 1490 году сын, якога ахрысьцілі імем Францішак. Род гэтых славіўся, несумненна, сваім ба-гацьцем, маючы пры-быткі ня зь нейкага дробнага, мясцовага значэння, гандлю, але з абаротаў у кантынэнтальным руху тавараў (прыкладам кажучы, гісторыкі ўстанавілі арганізацыю Скарынічамі ўласнае факторыі аж у Познані, адкуль выяжджалі абозы з дабром у Нямеччыну і ў Данію). Яшчэ бязвусым юнаком Францішак Скарына пайшоў вучыцца ў Кракаўскую

Акадэмію — адзіны ў тулоу пару ўніверсітэт на неэўрапеізаваным усходзе славяншчыны, калі памятаць, што з гэры Вавель бачыліся прыкарпацкія царкоўкі галіцкіх русінай-лэмкай.

І адразу натыкаемся на некалькі загадак, ня высьветленых па сённяшні дзень, у жыцця пісе гэтай геніяльнай у гісторыі Беларусі постаці. І так, найпершая: адкуль у яго тыпова каталіцкае імя Францішак, і то далёка не ў арыстакратычным доме? Рыма-каталіцтва на тым сутыку стагодзьдзяў было мінімальна пашыраным і ў літоўскіх вярхох, а звычайны народ спаквала вызнаваў праваслаўе (акрамя Жамойці). Будучы перакладчык на стара беларускую мову Бібліі ніколі не называў сябе палякам. І наступная, інтрыгуючая нас, няяснасць: якім чынам у хлапечым узроўніце спазнаў ён лацінскае чытаньне й пісанье, без чаго не магло быць і гутаркі аб выезьдзе на навуку ў Кракаў, дзе па-польску не выкладалі, і не было нават думкі ўводзіць нацыянальны слоўнік у адукатыўны ўжытак (нела-

Партрэт Скарыны зь кнігі „Ісус Сірахаў”. Гравюра 1517 г.

цінскі кніжнік, Мікалай Рэй, зявіўся толькі праз пакаленіне, кітчучы: *Палаюкі — ня гусі, сваю мову маюць!*).

Тым ня менш, не чакаючы спадзяваных адкрыццяў скрыназнаўцаў, мы ня зробім памылкі, калі скажам, што вельіч таленту Францішка Скарыны абудзілася ў рэалізавалася ў рэшце рэшт у выніку зъяўлення менавіта польскіх упłyваў, выходзячы настустрach якім інтэлектуальна ўражлівая асока атрымлівала магчымасці дзеля разумовага працэсу. Іншага шляху далучэння Беларусі да цывілізацыйных краінаў не існавала.

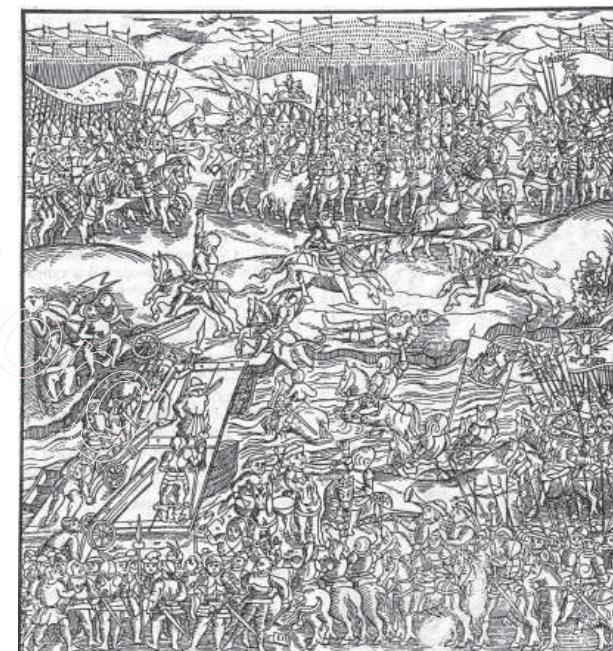
У гэтым месцы даходзім упрытык да проблемы, наступішай праз век пасъля, палянізацыі. Аб тым, што праходзіла яна не пад нейкім татальнym прымусам, але як прыродная перавага культурна мацнейшага над слабейшым, няхай съведчыць той факт, што авалодала неўзабаве ѹ царскім дваром Раманавых у Крамлі: сам Пётр I у малдосьці дэкламаваў польскія вершы — такая цана адсталаасыці. І Польшча раней заплаціла яе, паступова пераўтварыўшыся ѹ нямецкамоўную правінцыю, разам з тым

жа Кракавам, у якім славуты Пётр Скарга выпрасіў у караля даць суроўы загад, каб хоць у адным туэтайшым касыцёле гаварыў ксёндз казань па-польску. Высокі вал культуры каціўся ад Італіі, Францыі, цераз Нямеччыну ды Аўстрыю.

Польскія слова або фразы пранікалі ў беларуское маўленіне, вядома, часцей. Напрыклад: *выволаць, гжэчны, дажывотны, захавацца, кітальконы, маецнасьць, малжонак, панна, панства, пекны, ўо.* Дастаткова зазірнуць

у *Статут Вялікага Княства Літоўскага*, каб пераканацца ў мностве палянізмаў, якія не зявіліся зь дня на вечар, а ўкараніліся пры жыцьці яшчэ папярэдніх пакаленіньняў. Ня ўсе прыняліся, а перанятая падлягалі пазнейшым зъменам у адпаведнасці з нормамі беларускага маўлення: *Сэйм* мадыфікаўся ў *Сойм, пенкны* — у *пекны, маецнасьць* — у *маё масыць*. Польская мова займела ад беларускай параўнальна мала, аднак беларусізымы бытуюць у ёй і па сёньняшні час, аб чым маюць прыблізнае ўяўленыне цяпер выключна філёлягі. Папулярнымі запазычаннямі зь Белай Русі лічацца слова: *hałas, harować, hodowla, hulaka, odywiec, rohulanka* ды сумежныя з імі формы.

Бітва пад Воршай 8 верасня 1514 г., важнейшая бітва часу Ф. Скарыны, у якой войскі Вялікага Княства Літоўскага пад камандаваннем К. Астрожскага перамаглі маскоўцаў

2. Далучэньне

Бяз кніжкі няма культуры. Непісменны чалавек нічога не пабудуе вышэй фальклёру, народнага сыветабачаньня. Таму невыпадкова інтэнсіўнасьць узьніканьня нацыяў на кантынэнтыце добра ілюструе мапа разъмашчэнья на ім друкарняў, асяродкаў кнігадрукаваньня. На пераломе XV і XVI стагодзьдзяў працаўалі ўжо сотні станкоў: у паўночнай Італіі, паўднёвой Нямеччыне, Францыі, Нідэрляндах і Англіі. На ўсход ад іх было некалькі ў Чэхіі й літаральна адзін у Польшчы: канкрэтна — у Кракаве, заснаваны немцам Швайпольтам Фіёлем. Няхутка зьявіцца другая тут, яшчэ адна друкарня, у Вільні, устаноўленая пераехаўшым з Прагі Францішкам Скарынаю. А ізаляваная Маскоўская Русь будзе зынішчаць уласных друкароў, і толькі праз век „з гакам” потым, амаль напярэдадні славу-

Прага. Гравюра Г. Шэдэля. 1493 г.

тага „швэдзкага патопу”, прычакае першай кніжыцы ў сябе, у Маскве (будзе ёю сціпленькі букварык).

Старабеларуская культура, разгортаючыся ў непасрэдных контактах са старапольскаю ды старанімецкаю ў прыбалтыскай паласе, прыйшла ўсе важнейшыя этапы эўрапейскага раззвіцця — у літаратуры й грамадзкой думцы перш за ўсё, але і ў архітэктуры, асьвеце, прыгожых мастацтвах. Нашы выдатныя людзі шмат у чым апярэдзілі дагэтульшня дасягненіні, прыкладам, у закона-творстве, складаючы нечуваную дасюль у Эўропе сваеасаблівую канстытуцыю — менавіта *Статут Вялікага Княства Літоўскага*, якім моцна пакарысталіся ў выпрацоўцы свайго права не адны палякі, але таксама немцы зь нідэрляндцамі.

У старажытнай Беларусі адбываўся сынтэз грэка-бізантыйскай і заходнё-эўрапейскай культурных плыній. Гэткая зъява скрыжаваньня як надзвычай пладаносная ў чалавечай духоўнасьці спарадзіла творчага гіганта Францішка Скарыну, а побач з ім і Міколу Гусоўскага, у той час вядомага ў сявеце паэта й гуманіста. На жаль, біографічных звестак пра яго зусім мала. Вучоныя мяркуюць на падставе зъместу паэтычных твораў гэтага стваральніка новалацінскай літаратуры на славянскім усходзе, што нарадзіўся ён недзе ў магілёўскім Прыдняпроўі... У съвет вывеў яго Вітэльюс — сакратар вялікакняжацкай канцыляры ў Вільні, біскуп з надвісленскага Плоцка. Ён гэта натхніў — немаладога ўжо — Гусоўскага напісаць незабытную паэму *Песьня пра зубра*, выдадзеную ў 1523 годзе ў Польшчы. Зь ягонай спадчыны чэрпалі польскія лі-

Тытульны аркуш „Песьні пра зубра” М. Гусоўскага. 1523 г.

Друкаваньне кніг у Чэхіі. Гравюра XVI ст.

разьвіцьцё жанру герайчнай паэмы й хронікі ў польскай літаратуры, між іншым, у творчасці выдатнага Яна Каханоўскага, а таксама Мацея Стрыйкоўскага й Мацея Сарбейскага.

У 1525 годзе Мікола Гусоўскі напісаў паэму *Жыцьцёй подзвігі съвятога Гіяцынта*, прысьвечаную кракаўскаму ваяводзе Хрыстафору з Шыдлоўца. У гэтым дыдактычным творы гаворыць пра глыбокі сэнс хрысьціянскай ахвярнасці дзеля народу. Гусоўскі звязртае ўвагу на тое, што Польшча й Русь зяднаныя сваімі славянскімі каранямі, што знакаміта ўсъведамляў сабе таксама съвяты Гіяцынт, які дзейнічаў на гэтай тэрыторыі.

У выпадку Міколы Гусоўскага маем дачыненъне з пісьменынкам, які функцыянуваў адначасна ў абедзвюх літаратурах — гэта значыць, прыналежаў ён таксама й польскай пісьмовасці. Пачынаючы ад яго, такая творчая сітуацыя назіраецца штораз часыцей, і ня толькі зь беларускага боку, як пераканаемся падчас аналізаў бліжэйшых да нас эпох. У культуру Белай Русі — найчасцей называнай тады Літвою, бо ад імя самой дзяржавы, Вялікага Княства Літоўскага — уваходзілі й палякі, прыкладам кажучы, народжаны мазаўшанін Сымон Будны, аўтар першай беларускай кнігі (пра што пойдзе гутарка крыху далей).

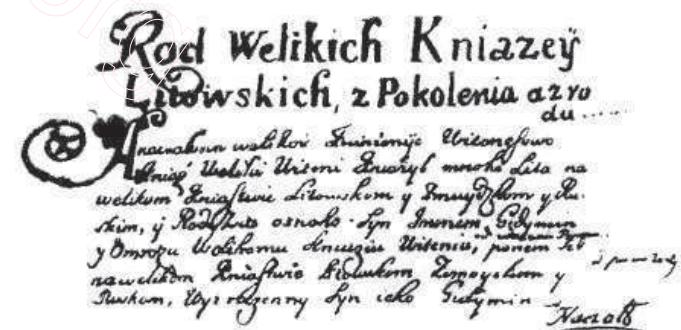
Традыцый беларуска-польскіх культурных узаемасувязяў мае больш чым пайтысячы гадоў. Знакаміты пачатак

таратары: аўтар *Чырвонай Русі* Сэ-
бастыян Кляновіц, а найбольш
поўна ўзяў Адам Міцкевіч, працую-
чы над эпапеяй *Пан Тадэвуш*.

У кракаўскі пэрыяд жыцьця Мікола Гусоўскі перапрацоўваў свае ранейшыя творы й ствараў наступныя, як, напрыклад, дайшоўшую да нас паэму *Новая й славутая перамога над туркамі ў ліпені месяцы*, складзеную ім за адзін дзень — як мы сказаў б — па гарачых съядох здарэнняняў, у 1524 годзе. Алчувальна паўплывав ён на

даў ёй вядомы летапісец Польскага Каралеўства Ян Длугаш, які ў сваёй векапомнай *Гісторыі* паслужыўся й *Летапісцам вялікіх князёў літоўскіх* — гэтым самым раннім гістарычна-літаратурным помнікам старабеларускай мовы, узыніктым, праўдападобна, напрыканцы дваццатых гадоў XV стагодзьдзя ў Смаленску, у асяродзьдзі, набліжаным да мясцовага ўладыкі Герасіма, апалалягета Вялікага Вітаўта. Іншы летапіс, гэтак званая *Хроніка Быхаўца* цалкам увайшла ў *Хроніку польскую, літоўскую, жамойцкую і ўсie Русi* Мацея Стрыйкоўскага, імя якога мае істотнае значэнне ў аналах польскай культуры.

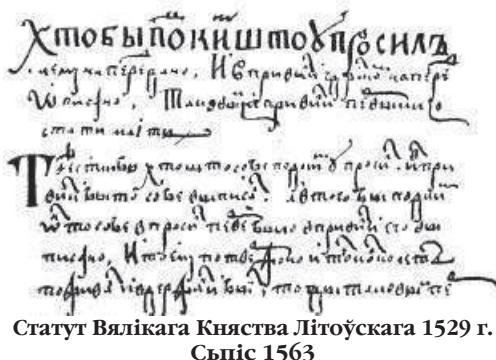
Пра што съведчаць гэтыя факты? Інтэграцыя культур наших двух суседніх старажытных народаў адбывалася як на плятформе палітычнага юдданьня, што выяўлялася ў імкненіі да фэдэрацыі дзяржаваў у адзін грамадзка-палітычны арганізм, гэтак і ў шырэйшым аспекце — далучэнія да агульнаэўрапейскай цывілізацыі, якая прасьціралася памалу да сутокаў Дняпра й Прыпяці. Лёс Беларусі рабіўся тоесным зь лёсам Польшчы, што ў будучыні дакладна спраўдзілася. Беларусы, жадаючы сабе росквіту, не маглі не спаглядаць на Захад, туды, дзе жылося лепш і цікавей.

Фрагмент „Хронікі Быхаўца”

3. Рэнэанс

Эўропа ў XVI стагодзьдзі займала тэрыторыю толькі да ўсходніх рубяжоў тагачаснае Рэчы Паспалітае. Прыйшоўшы ад яе ў Беларусь адраджэнскі культурны рух, званы Рэнэансам, ажывіў съвецкую думку, прыдаючы ёй — нечуваны ад античных часоў — размах. Дамінуючы рэлігійны съветапогляд аднак настолькі быў укаранелым у паўсюднай съядомасці, што славуты астраном Мікалай Капэрнік адважыўся апублікацый друкам свае адкрыцці толькі ў апошнія месяцы перад съмерцю, у 1543 годзе (шэсць кніг пад агульным загалоўкам *Пра абарачэнне нябесных цел*). За доказы, што Зямля круціцца вакол Сонца, пагражала пакутлівая канчына ў агнішчы, шчодра раскладзеным фанатыкамі са Святое Інквізыцыі. Так загінула потым шмат прыхільнікаў ягонае тэорыі, і то ня ў цёмных барбарскіх краінах, але ў самай Італіі.

Стара беларуская культура ў пачатковай фазе яскрава прайвілася якраз не ў дакладных навуках, але ў літаратуры ды за канадаўстве. Адной з галоўных прычынаў такога становішча была

Шылднешага Гада короля Его масты
ЖИКЛАНІЧА ТРЕТЬЕГО НАКРІНАЦЫН
ДРУКАНІВЕ СЫДАНЫ 1588
А ф пн.

Друковано вільнянскім земскімі

Баражарні дому магінітев.

Заласкі і прыблізіла короля Его масты

Тытульны аркуш Статута Вялікага Княства Літоўскага 1588 г.,
выдадзены ў Вільні ў друкарні Мамонічаў. Трэцюю рэдакцыю
Статута ў Эўропе спаткала „зусім фантастычная кар'ера”.

адсутнасыць уласнага навуковага цэнтру, унівэрсытэцка-
га асяродка, які заснуюць езуіты ў Вільні праз паўеку
пасыля. У Польшчы, у Кракаве, існаваў унівэрсытэт ад дру-
гое паловы XIV стагодзьдзя, можна сказаць — на дзесяткі
гадоў раней. Дзякуючы яму зъявіліся ў нас Францішак Ска-
рына й Мікола Гусоўскі. Вялікі талент гэтых людзей не
знайшоў бы росквіту ў паўнітэлігенцкіх умовах элітарных
колаў у Вялікім Княстве Літоўскім.

Скарны й Гусоўскі мелі ўжо за сабою самыя значныя дасягненыні свайго жыцця, калі ў 1529 годзе было закончана складаньне першага *Статуту Вялікага Княства Літоўскага*, збору законаў фэадальнага права, сфармульванага ў блізу трохсот артыкулах. Адразу, бо ў наступным годзе, быў ён перакладзены са старабеларускае мовы на лацінскую, а неўзабаве й на польскую. Як трэба разумець гэткую папулярнасць? А так, што беларусы аказаліся першапраходцамі ў юрыдычным упрадаваньні гра-

**Канцлер Вялікага Княства
Літоўскага Леў Сапега.
Гравюра пачатку XVII ст.**

Разам з цывілізацыйным і культурным прагрэсам у старой Беларусі ўзынікалі новыя запатрабаваныні на юрысдыкцыю. І так, у 1566 годзе быў апрацаваны другі *Статут Вялікага Княства Літоўскага*, пашыраны да 367 артыкулаў, зъмешчаных у 14 разьдзелах. Адлюстроўвалі яны грамадзка-палітычныя зъмены, што адбыліся на працягу амаль сарака гадоў ад моманту першай кадыфікацыі. Замацаваны ў іх адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел і судовая систэма. Назіралася выразная тэн-

мадзкага й дзяржаўнага жыцьця. Добрым прыкладам пакарысталіся зразу палякі, а за імі й іншыя народы.

дэнцыя да ўстанаўленыя нормаў пісанага права, замест пераважаючага звычаёвага. Адгэтуль бралася наважыт-насьць у трактоўцы міжчалавечых адносінай, месца адзін-кі ў супольнасьці, рэляцыяй паміж народам і ягонай ула-даю. Захавалася аж 27 ссыпісаў гэтага Статута, таксама ў ін-шамоўных перакладах. Можна задумоўвацца над тым, як гэта сталася, што ніхто не апярэдзіў старабеларусаў у выпрацоўцы прававых нарматываў?... Зусім фантастыч-ная кар'ера на ёўрапейскім кантынэнце спаткала чарго-вую рэдакцыю Статута, трэцюю, зноў моцна пашыраную, і гэтым разам надрукаваную. Прадмову да яго напісаў сам канцлер Леў Сапега, а адбіткі рабіліся ў вядомай вілен-скай друкарні Мамонічаў. Паслужыў ён узорам для нямец-кіх праваскладальнікаў, а ў Рasei — пры цары Аляксанд-ры I — і для расейскіх. Цікава, што хоць Вялікае Княства Літоўскае даўно пропала, Статут гэты заставаўся дзеяйным у судох Віцебшчыны й Магілёўшчыны да 1831 году, а ў Віленскай, Гарадзенскай і Менскай губэрнях аж да 1840, гэта значыць, больш за 250 гадоў! Пад панаваньнем маскоўскіх імпэратараў ахоўваў ён такім чынам нашых прадзедаў ад драпежных указаў. Забараняў перасъеды за супраціўнае веравызнанье, прыкладам кажучы, альбо пе-радачу вольнай людзіны ў няволю, ці бяскарнае забівань-не паншчыннага мужыка шляхцічам; прадугледжваў кры-

А из самого Бога ибо въсѧдъ спради губитскѣи градъ сѹсъ, але
иже изгнаныи изъ града перѣгъ ческа маки, градъ росовъ иконо-
ческіи иконы възстановлены икона свѧтаго апостола прапоръ златомъ хоробре апостолъ
иже присвоенъ икона икона поморъ. Абѣтъ икона
иже присвоенъ икона боярина йаки, апостолъ юліанъ икона подоби
иже присвоенъ икона възнесеніи възнесеніи икона икона
иже присвоенъ икона възнесеніи възнесеніи икона икона
иже присвоенъ икона възнесеніи възнесеніи икона икона

Фрагмэнт артыкулу Статута 1588 г., які пацьвярджаў дзяржаўнасць беларускай мовы

мінальную кару за парушэнне асабістасе годнасыці, што здавалася дзёўным мікалаеўскім адміністратарам паняволенага Беларускага Краю, таму й па стараліся яны вывесыці з практикі гэты акт. Знамянальнае, што супала гэта з пачаткам русыфікацыінае палітыкі ў Беларусі — у тым жа саракавым годзе XIX стагодзьдзя, у апагей мікалаеўшчыны, было забаронена публічнае ўжыванье беларускай мовы, а нават і самое назывы Беларусь, ды была апавешчана барацьба супроты іншавернікаў. Калянізацыя нашых земляў выявілася яшчэ і ў тым, што адміністрацыя была ачышчана ад тутгэйшых службоўцаў, перададзена цалкам у рукі прыеждžых з глыбіні расейскіх правінцыяў; даходзіла да таго, што царкоўныя прыходы былі пазбаўленыя мясцовых, нярэдка заслужаных, съятароў, пасады якіх займалі расейцы.

Кодэкс, згодна з якім дзейнічаў Галоўны Трыбунал - найвышэйшы апеляцыйны суд Вялікага Княства Літоўскага

4. Залаты век

Уплывы Польскага Каралеўства ў Вялікім Княстве Літоўскім, вядома, нарасталі. Саюз дзівюю дзяржаваў, замацаваны толькі асобаю польскага караля, якім мог быць ня хто іншы, як Вялікі Князь Літоўскі, раней ці пазней мусіў давесыці да фэдэрацыі. Эпоха Ягайлівічаў працягнулася да 200 гадоў і набліжалася да канца. Сытуацыя партнэрства паміж Кракавам і Вільнем, так прыкметная пасля Грунвальдской бітвы ды ў час княжаньня Вітаўта Вялікага з ягонымі амбіцыямі на асобную манаршую карону, выразна пахінулася ў бок замажнейшай Польшчы ў скрынінскую дэкаду дваццатых гадоў, закончаных знакамітым першым Статутам.

Акрамя эканамічных судносінаў, некарысных больш адсталай старабеларускай Літве, радыкальна зьмянілася і палітычная канфігурацыя ў гэтым рэгіёне Эўропы. Зынікла менавіта супольная небяспека з боку татара-манголаў, у якіх Вітаўт адбіў ускраінныя землі з выхадам да берагоў Чорнага мора за Дзікім Палямі, а крыжакі канчаткова капітулявалі, васальна падпарадковаўшыся ў 1525 годзе перада-пошняму зь Ягайлівічаў, Жы-

Жыгімонт I Стары.
Дрэварыт з XVII ст.

Іван Грозны
Тагачасная гравюра

Стан безупыннай мабілізацыі сілаў, пры слабой гаспадарчай базе, на якую апіраўся ваенны высілак, давёў Вялікае Княства Літоўскае да поўнай залежнасці ад польскай дапамогі. Эта натуральным чынам выклікала ѹ культурны занядад у Беларускай Старонцы.

Пакуль Іван Грозны займаўся анексіямі вакол Маскоўшчыны ды ў Вялікім Стэпе, Беларусь пасыпела ўчыніць самы доўгі тады крок наперад у сваім духоўным разьвіцьці. Свядомасць уласнай высокай вартасці ёсьць, несумненна, найпершай праявай усенароднай актыўнасці ѹ сферы культуры. Быццам бы пераклікаючыся з папулярным заклікам аднаго з пачынальнікаў польскай літаратуры, Мікалая Рэя, што толькі дурні не шануюць роднай мовы, у другім *Статуте Вялікага Княства Літоўскага* з 1566 году паявіўся асобны запіс, юрыдычна сіла якога абавязвала адміністрацыю пазбягаць іншамоўյа (відаць, усё часьцей і часьцей паяўляліся дакументы на лацыні альбо ѹ пальшчызне).

Нешта надзвычай сымбалічнае ёсьць у tym, што наоўгу першую ѹ гісторыі беларускую кнігу напісаў і выдаў зусім не беларус, а ўраджэнец карэннае Польшчы — жыхар Мазовіі. На ўвазе маецца геніяльная для нас постаць

гімонту Старому. Палякі ўвайшлі ѹ гэтак званы Залаты век: правялі сельскагаспадарчую рэформу пад кіраўніцтвам славутага італьянкі — Боны; усталіваўся гарадзкі гандаль, грашовы і таварны абарот. А Літве ўвесь час вецер дзьмуў у вочы: вырас чарговы вораг, зь якім яна дагэтуль мала лічылася, а менавіта, Маскоўскае Царства. Дастатковая прыгадаць, што будаўніком яго стаў Іван Грозны, страшны для Вільні, але не для Krakava.

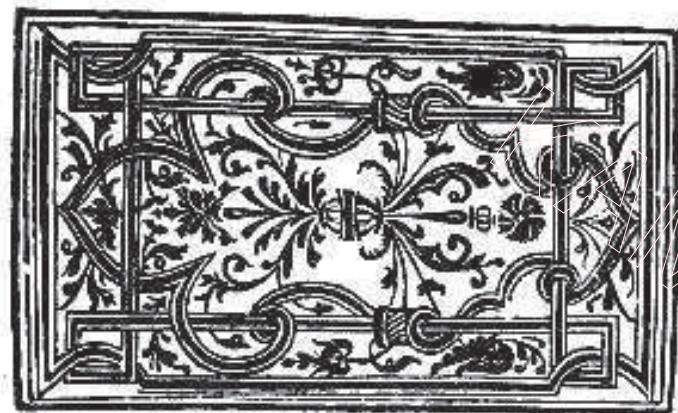
Сымона Буднага, якога энцыклапедысты харктарызуюць як гуманіста і асьветніка, тэоляга і рэлігійнага рэфарматара, філёзафа і гісторыка, філёляга і паэта Літвы. Скончыў ён факультэт свабодных мастацтваў Ягелёнскага Ўніверсітэту ды вучыўся яшчэ ѹ праславутай швейцарскай Базэлі. Пасляўшыся ѹ Вільні, гэты малады і добра адукаваны паляк у 1558 годзе выкладаў на беларускай мове ѹ мясцовай пратэстанцкай школе. Будучы адначасова чалавекам энэргічным, ён — супольна зь іншымі — неўзабаве заснаваў у Нясвіжы друкарню, у якой выдаў па-беларуску Катэхізіс. Быў тады 1562 год. Запамятайма гэтую дату, бо ёсьць яна датаю зьяўлення на съвет менавіта тае першае кніжкі, цалкам напісанай і надрукованай на нашай мове, хоць яе аўтар — не беларус ад нараджэння (падобныя факты няраз паўторацца, і таму варта адзначыць пры нагодзе: нацыяналізм і нацыянальная ідзялізацыя не назіраюцца сярод інтэлектуальнай эліты). Цывілізаваная Эўропа зацікаўлася ѹ свой час Міколам Гусоўскім, які стварыў у Рыме і апублікаў у Krakave паэтычны твор *Песьня пра зубра*. Захапляе яна і сёньня, праз паўтысячы гадоў пасля. І вось ашаломленаму Захаду прадставіўся наступны „русін”, Сымон Будны, глыбокі мысленік, інтэлектуал сусьветнага фармату і разам з тым імпэтны абаронца духа Белай Русі, прадаўжалык традыцый Францішка Скарыны ѹ станаўленні нацыянальной самасвядомасці.

Сярэдзіна XVI стагодзьдзя — гэта эўрапейскі Рэнэанс і фармаваныне беларускай нацыянальной культуры побач з польскай, загасаныне дынастыі Ягайлавічаў, у шэрагу якой толькі апошні палічыў патрэбным навучыцца гаварыць па-польску, Жыгімонт Аўгуст, які, як і яго бацька, Жыгімонт Стары, вельмі неах-

Сымон Будны
Шаржаваны партрэт XVI ст.

вотна выяжджаў зь Вільні ў Кракаў, бо ён — запісана ў хроніцы — Літву мілаваў. Характэрная дэталь: бязъдзетны Жыгімонт Аўгуст памёр у Кнышыне, што каля цяпешняга Беластоку, на мяжы з Польшчай, быццам бы не хацеў даць перавагі ніводнаму з прысуджаных на супольны лёс народаў.

КАТЕХІЗІСЪ
ТО ЕСТА,
НАУКА СТАРОДАВЛЯНІЯ ХРІСТІАНЪ
СКАНДАЛЕТОГО ПІСНІ. ДЛЯ ПРО
СТЫХЪ ЛЮДЕЙ: НАЗЫКА РУ-
СКОГО, ВЪПЫТАНІЯХЪ. О.
КАЗІХЪ СБОРЯНІЯ.

О ПЕРВАГО СВЕТОГО АПОСТОЛА
Петра посланія Зачало 2.
Готовы пачаць вѣдоміе вѣровашчнага бы,
слово Свяшчнага Упновенія Святога Павла къ старихъ,
свѣтлымъ мѣрѣ вѣгу и пропылѧ.

Тытульная старонка „Катехізісу”, выдадзенага Сымонам
Будным ў 1562 г. у Нясвіжы

5. Мовы

Мы не заўсёды ведаем пра тое, што польска-беларускія ўзаемныя ўплывы ў той старажытны час пульсавалі ў вельмі спэцыфічных умовах, перш за ўсё, у сферы моўных кантактаў. Маецца тут на ўвазе недастаткова ясная кожнаму тая акаличнасць, што польская мова ня толькі ў Сярэднявеччы, але й пасыля, ня мела рангу афіцыйнай. Латынь — дарэчы будзе зноў прыгадаць — дамінавала ва ўсёй заходнеўрапейскай дзяржаўнай ды культурнай зоне (прикладам кожучы, у Вэнгрый вывелі яе з адміністрацыйнага ўжытку недзе толькі ў палове XIX стагодзьдзя). На ёй абавязковая пісаліся дыплёмныя працы ў Віленскім Універсітэце часоў Адама Міцкевіча. А ў Нямеч-

Панарама Кракава. Гравюра Г. Шэдэля. 1493 г.

Рыгор Хадкевіч,
вялікі гетман літоўскі
(1566-1572)

пачатковую літаратурную шліфоўку набыла яна разам зь перакладамі *Вісыліцка-Пятркоўскіх Статутаў* і *Судзебніка* ў 1468 годзе. Калі што польскае прыходзіла ў Вялікае Княства Літоўскае, у яго духоўнасць, дык няй-начай, як у лацінскім адзеніні. Гэта быў псыхалягічны бар'ер на славянскім усходзе, поўная незразумеласць. Гэткую ситуацыю разбурыў рэфарматарскі рух у Каталіцкім Касыцёле, які закончыўся ўзынікненнем пратэстантызму. Менавіта пратэстанты, выступаючы таксама ў за набліжэнне Бога да простага чалавека, узвысілі народную гаворку да кніжнай. Таму прыгаданы рэфарматарскі дзеяч Сымон Будны ўзяўся пісаць па-беларуску. Людзі не разумелі добра стараславяншчыны, ні тым болей латыні. І, гаворачы пра эпоху Рэнэсансу, вяртанье грамадзства ў съвецкасць арганізавалася праз сетку прафесійных друкарняў у Княстве, прадукцыя якіх сталася ня толькі ідэалагічнай патрэбай, але і выбарам, продажам дзеля заробку. Самая вялікая і даўгавечная была наладжаная ў 1550 годзе ў Берасці (праіснавала да восьмідзесятых гадоў XVI стагодзьдзя); затым — у Нясвіжы, Лоску, Слуцку, Цяпіне. Гісторыкі падлічылі, што 90% кніг выдавалася па-польску, 8% — на латыні, і дробная ўсяго рэшта на старабеларускай мове. Аб'ектыўная праўда. Яна, як аніякая іншая, усъведамляе нам стан асьветы ў Вялікім Княстве Літоўскім, а таксама ў матэрыяльныя яго ўзро-

чице першая лекцыя на роднай — для студэнтаў — мове адбылася ў 1720 годзе. Навукова апрацаваная польская граматыка павілася прыблізна на адзін век хутчэй за беларускую, калі Рэч Паспаліту ўжо дзялілі паміж сябе ейныя магутныя суседзі.

Стара беларуская пісьмовасць з'явілася нават раней за старопольскую, калі памятаць пра стабільныя яе праівы, не выпадкова-аказійныя, тыпу *Верша пра паводзіны за сталом*. Сваю

вену. Бракавала свайго ўніверситету, які Польшча мела ад няпамятных пакаленіньняў. Культурныя славы народа здавалі адукацыйную выпраўку ў Кракаве, гэта значыць, у сталіцы Польскага Каралеўства, а не ў правінцыйнай Вільні, сталіцы Княства. Здольнасць чытаць пабеларуску скарачалася. І другі, нямала важны фактар палінізацыі — гэта той, што ў нашмат бяднейшай за Польшчу Літве назіраўся параўнаўча невялікі попыт на кнігу. Друкарскія фірмы елі хлеб, збываючы свой культурны товар у гарадох даліны Віслы: у Кракаве, Любліне, Варшаве, Плоцку, Торуні, Гданську зь ягоным выхадам у шырокі сьвет. Туды вывозілі купцы зь Берасця многа, ды зь неблагім прыбыткам. Салідныя грошы ляжалі ня ў Горадні і ня ў Менску ці Магілёве, а ў камяніцах асьвечаных мяшчанаў Сандромежа, Казімежа, Вісьліцы. Ад іх ішоў гандаль лацінскіх друкаў у Познань і далей — у Чэхію й Швэйцарыю, Францыю, Нідэрлянды. Бо ў Вялікім Княстве Літоўскім, праўда, сяк-так чыталі, але на ўсход ад Смаленска стаяла глуш, тыранія й бесправасць: Францішак Скарына некалі быў завёз у Москву сваю *Біблію рускую*, дык амаль яго там разам зь ёю не спалілі; маскоўскія друкары з'явіліся пад царскім Крамлём праз цэлы век „з гакам” пазней, пачуліся бяспечнымі толькі пры Пятры Вялікім. Вось такія колеры XVI і бліжэйшых стагодзьдзяў. Яны дойтага ня блякні, даючы адмоўны водбліск на ўсю культурнасць Вялікага Княства Літоўскага. А культура нязменна залежыць ад эканамічнага фундамэнту пад ёю.

Панарама Берасця. Гравюра XVI ст.

На тагачасныя беларуска-польскія духоўныя зносіны мы глядзім з пазыцыяў сучаснага патрыятызму, дапускаючы тым самым кардынальную памылку негісторычнасці альбо — іначай кажучы — неадчуваўнія й неразуменія тых людзей і падзеяў. Тэорыю палянізацыі даўняе Літвы стварылі значна пазней, і не беларусы, а расейцы, вучоныя мужы імпэратора Мікалая I, які вырашыў абмежаваць ідэю Польшчы да абрэзанага Польскага Каралеўства, пераназванага ў Прывісліянскі Край. Дэкабрыстам пакуль што Расея канчалася ўсё-такі на Дзьвіне й Дняпры...

Паўстае пытаныне: ці кіраўніцтва Вялікага Княства Літоўскага бачыла пагрозу страты адметнага ablіčча сваёй дзяржавы? Так, і энэргічна супрацьдзеяла гэтаму, уводзячы канстытуцыйную забарону карыстатаца латыніяй з пальшчыз나ю, а прыежджым не даючы права на куплю маёнткаў, займаныне пасадаў. Трэба прызнаць, што сродкі самаабароны былі вострыя. І нічога не памагло. А чаму? — задумаемся, разглядаючы здарэнні ў беларуска-польскім сужыцці.

Горадня. Фрагмент гравюры XVI ст.

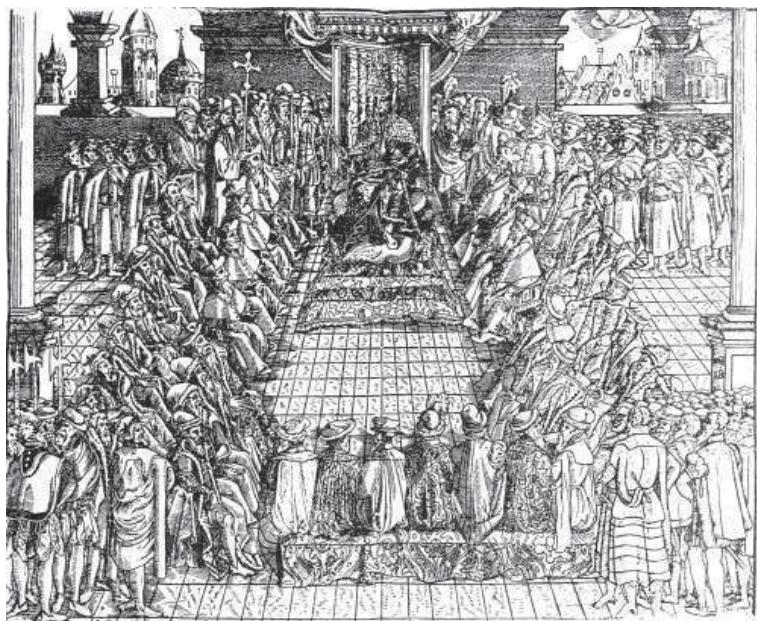
6. Застой

Разгляд культурных ды палітычных фактаў, якія так густа адбываліся паміж старабеларусамі і старапалалякамі на працягу XVI стагодзьдзя, аказваецца, мае асноўнае значэнне для зразуменія далейшых падзеяў гэтага гісторычнага часу ў нашым рэгіёне Эўропы.

Напачатак трэба зрабіць некалькі заўвагаў. Гаворым — Вялікае Княства Літоўскае ў эпоху Скарны, Гусоўскага, Буднага, забываючы дарэшты, што тады ўяўляла яно сабою тэрыторыю, на якой сёньня бачым шэраг дзяржаваў між Расеяй і Польшчай, ад Чорнага мора да Балтыйскага. І характэрна, што цывілізацыйным ядром таго велізарнага Княства была пазнейшая Беларусь, арэал паміж Нёманам, Дзьвіною й Дняпром. Ускрайннія землі (мала асвоены стэп) не давалі істотнай сілы, а нялага разьвіты

Фрагмент карты Вялікага Княства Літоўскага, 1613 г.

патэнцыял Галіччыны здаўна прыналежаў Польскаму Каралеўству, быў анектаваны яшчэ Казімірам Вялікім. Гаспадарчая магутнасць палякаў канцэнтравалася ў басейне Віслы. Магістральны шлях, злучаючы дынамічную Поўнач з ня менш актыўным закарпацкім Поўднем, дзейнічаў, нібы гігантычны комін: несыціхана гудзела ў прывісьлянскай паласе каньюнктураю, праз гданскі порт прапускалася безыліч тавараў, прадуктаў, сыравіны. Княства ж ня мела „свайго Гданска”, і не валодала цалкам ніводнай зь вялікіх рак: вусьці Дзвіны, Нёмана, Дняпра знаходзіліся ў чужых, прычым варожых, руках. Нарошчваныне сілы, немагчымае бяз лучнасці з кантынэнтальнымі рынкамі, праходзіла ва ўмовах быццам бы закаркаванае бутэлькі. Гэта таму ў Познані была гандлёвая факторыя купецкага дому Скарнычаў з прыдзьвінскага Полацка, хоць, здавался б, куды бліжэй і танней было б ім завесці свае гешэфты ў Рыгу... Але Рыгу трymалі немцы, потым швэды, а за дняпроўскімі разылівамі сядзелі васалы Тур-

Люблінскі сойм 1569 г. Гравюра XVI ст.

ци, крымскія татары. Тым часам Маскоўская Русь прабралася да заходнеэўрапейскага бізнэсу праз Архангельскую бухту, вылупіўшыся зь неабсяжных абшараў Вяліканогарадзкай рэспублікі, па-бандыцку зыніштожыўшы яе. Наступнымі на чарзе гэтай Іванавай арганізацыі былі Прыбалтыка й Вялікае Княства Літоўскае. Так мы даходзім да векапомнае даты 1569 году, да гэтак званай Люблінскай вуніі, у выніку якой узынікла супольная дзяржава — Рэч Паспалітая Абодвух Народаў. Гэта быў канец імперыі старобеларусаў: Вільні не хапала сродкаў, каб адбівацца ад цара Грэзлага й ад Вялікага Стэпу. Паны літоўскія плацілі на люблінскім замку, падпісваючы ў прысутнасці апошняга дынаста, Жыгімонта Аўгуста, акт фэдэрациі, адрачэння ад поўнае незалежнасці й ад Украіны. Але ня мелі яны выйсьця, калі не хацелі страціць усяго.

Затым — царкоўная вунія ў Берасьці ў 1596 годзе была ўжо простым наступствам і зьявілася праз пакаленіне ад тae люблінскe міждзяржаўнаe карпарацыі.

У старобеларускай літаратуре знаходзім зоркага съведку тых падзеяў, палітыка й літарата Хведара Еўлашоўскага. Захаваліся ад яго занатоўкі, названыя дыярыюшам альбо дзённікам. Гэты дакумэнт нашае пісьмовасці цікавы найперш тым, што напісаны ён беларуска-польскім жаргонам, які адлюстроўвае тагачасную культуру мовы літоўскай эліты. Еўлашоўскі жыў і дзейнічаў на Наваградчыне, у самым цэнтры роднай стыхіі. Дасыеднікі ягонае творчасці налічылі каля чатырохсот розных палянізмаў у слоўнікам складзе. Большасць зь іх паўтараеца таксама ў іншых аўтараў, што съведчыць аб некаторай нарматыўнасці гэтых запазычанняў у тагачасным пісь-

Герб Рэчы Паспалітай

ме. Вось яны, для прыкладу: *едэнасты* замест адзінацца-
ты, *зэмдляць* замест абамлець, *іздэбка* замест хатка, *одэр-
ваць* замест адлучыць, *пэлны* замест поўны, *тэн* замест
той, *ленкаць* замест палохацца, *рэнка* замест рука, *ты-
сяница* замест тысячы, *вятр* замест вецер, *вяра* замест ве-
ра, *прыврацаць* замест вяртаць; *зо* замест што, і да гэтага
падобнае. Наўрад, ці Еўлашоўскі адчуваў макаранічнасць
сваіх тэкстаў. Амаль равесны яму паэт Ян Казімір Пашке-
віч, несумненны патрыёт, зъмясьціў у адным з рукапіс-
ных съпіскаў *Статута Вялікага Княства Літоўскага*
свой, таксама, можна сказаць, паўпольскі верш:

Полска квитнет лациною,
Литва квитнет русчизною.
Без той в Полсце не пребудзеши,
Без сей в Литве блазнем будзеши.
Той лаціна езык дает,
Та без Руси не вытрафает.
Ведзь же юж Русь, иж тва хвала
По всем свете юж дойзрака.
Весели ж се ты, Русине,
Тва слава никды не згине.

Што мы даведаемся з гэтых цытатаў? Моцныя ўплы-
вы польской культуры ў Беларусі пашыраліся ня ў выні-
ку ўтварэння Рэчы Паспалітай у той памятны 1569,
у апагей Рэнэансу, але
яшчэ ў гаснучас Сярэд-
нявечча. І другая важная
канстатацыя: Літва, апы-
нуўшыся ў арбіце эўрапейскага жыцьця, нату-
ральным чынам, праста
непазыбежна, пераймала
духоўныя й матэрыяль-
ныя здабыткі саюзнай
з ёю Польшчы, раней
увайшоўшай у заходні
съвет. Падобную цану

Пячатка Хведара Еўлашоўскага

заплаціць у пятроўскі час і Расея, і то да такой крайнасці,
што нават ейныя паэты дрэнна размаўлялі па-расей-
ску, а зь міністраў цара Аляксандра I толькі Міхаіл Спе-
ранскі кеміў нейк гэтую мову.

SEYM VALNY
CORONY POLSKI
ZLOZONY W LVO
BLINIE I ZVIELKIE
XIESTWEM Litevskie przeg
niaisnieiszczo pana Siemiu
tha Augusta z Dzcielaški
krolla polskiego wielkico
xiedza litewskiego Ruskie
go pruskiego mazowieskie
go i flanczkiego Zmocz
kicgo podlaskiego Volin.
skiego i kierskego. WE
czwartek pieršn po s.
Thomassu amodni 1568
ktori Seim wsi hinc Panstw

Дыярыпош Люблінскага сойму 1569 г. Першая старонка

7. Самапалянізацыя

Працяглале ўзьдзеяньне старапольскай культуры на старабеларускую паступова выклікала двухмоўе ў бытавых зносінах і ў высокай творчасці. Паэтам, які больш пісаў па-польску, чым па-беларуску, быў зямляк вядомага Хведара Еўлашоўскага, народжаны ў паднаваградзкіх Пянчанах, Андрэй Рымша. Сябраваў ён з тутэйшымі паэтамі польскае мовы — Янам Казаковічам і Янам Радванам. Заняўшы з часам даволі важныя пасады ў службовай герархіі Вялікага Княства Літоўскага, Рымша прымаў удзел у складаньні трэцяй, найбольш дасканалай, рэдакцыі славутага Статута, устанаўляючы артыкулы якога кіруючыя вярхі намагаліся максимальна захаваць самастойнасць уласнае дзяржаўнасці ў рамках Рэчы Паспалітай. Старабеларускае вершаванье гэтага творцы дайшло да нашых дзён перш за ўсё ў выглядзе эпіграмаў, выслаўляючых выдатныя роды. Герб Хведара Скуміна апяваў ён такім словамі:

*Верми, гербов не даютъ в дому седящому
Але з татарми в полю часто гуляющому,
Не з голою рукою, з шаблею острою,
Завжды будучи готовъ до смертного бою.*

Што вартае ўвагі ў спадчыне Андрэя Рымшы, каб лепей ахапіць маштабы, памеры беларуска-польскіх узаемінаў? Відаць, тое, што ў ягоным выпадку стаў вельмі прыкметным працэс пераходу старабеларускіх літаратаў на

польскую мову (галоўнае дасягненне свайго творчага жыцця, менавіта *Дзесяцігадовую аповесць*, даў ён патомным ужо не па-беларуску). Ці гэта была палянізацыя? Асьмельваюся запярэчыць — не! Гэтак званая пальшчызна, калі прыгледзеца да яе ў тагачаснай Літве, зусім не перашкаджала заставацца патрыётам і будаваць дух Айчыны. У гісторыі єўрапейскіх літаратур

кішма кішыць ад падобных прыкладаў, таксама і ў палітыцы. Ранняня ангельская паэзія развівалася на старафранцузскай мове, калі трэба шукаць пераканаўчага парананыня. А стваральнік слыннай Прускай Манархіі, Фрыдрых Вялікі, ненавідзеў нямецкую гаворку, кажучы са злосцю, што прыдатная яна для гутарак з... канём! А гэта ж быў пэрыяд, у якім неўзабаве зявіўся гэній Ёган Вольфганг Гётэ, нямецкі рамантызм, што рэвалюцыянізаваў культуру Эўропы. Лацінскія лірыкі ў Польшчы зыніклі ўрэшце таму, што адкудацьня перастала быць рэдкасцю, даступнай нешматлікім выбранынкам. У Вільні ўніверситет заснавалі толькі ў 1579 годзе, і то дзяякуючы асабістым заходам новага, ужо выбарнага, караля, Стэфана Баторага, які сам выводзіўся з єўрапеізаванай на нямецкі лад Трансыльваніі. Прыйгядайма: амаль дзьвесцце зь лішнім гадоў пазней, чым у Кракаве... З такой асьветнай запозыненасцю, ці не на чвэрць тысячагодзідзя, няхутка можна справіцца. Яна лягла цяжкім ценем аж да пачатка XIX вякоў, калі віленскія навуковыя цэнтары выйшашу ў лік вядучых на кантынэнце.

Нельга прамінуць маўчаньнем працу карэннага паляка, які доўгі час жыў у Беларусі, а менавіта Мацея Стрый-

MATTIAS STRIICO
VIVS OSOSTEVICIVS C: St: Haffor: &
Роднікі на беразе р. Свіслач, 1581

Мацей Стрыйкоўскі

коўскага. Пакінушён для нас вершаваную хроніку па гісторыі Вялікага Княства Літоўскага. Пасыля яе напісаў — ужо прозаю — яшчэ адну: *Хроніку польскую, літоўскую, жамойцкую і ўсюе Русі*, якую надрукаваў у 1582 годзе ў Карагалейцы-Кёнігсбергу. Набыла яна настолькі шырокую папулярнасць, што ў наступным, XVII стагоддзі гэты твор быў перакладзены на старабеларускую мову.

У радзівілаўскім Нясьвіжы сфармаваўся літаратурны асяродак з удзелам згаданых пісьменьнікаў, які праіснаваў паўвеку; убачым у ім і Данеля Набароўскага, і Салімана Рысінскага, якога назавуць знаўцы самым вялікім песніром Белай Русі, хоць карыстаўся ён выключна латыній, але й перакладаў на яе творы са спадчыны Андрэя Рымшы.

Панэгірыкі ўяўляюць сабою спэцыфічную каштоўнасць як пахвальнае пісаныне, каб спадабацца нейкаму вяльможу. Зъдзіўляе іхнае мноства якраз беларускамоўных, адрасаваных такім магнатам, як Сапегі, Агінскія, Хадкевічы, Валовічы ды іншыя. Характарызуюцца яны вялікай каліяртынасцю, як, дзеля прыкладу, *На старожитныи клейноты их милостей княжат Окгинских их милостей панов Воловичов* Мялета Сматрыцкага:

*Двойкі, под гелмом еднаким, клейноты
Знаменитыи ясне выражают цноты
Двох презацных фамілій, в один дом злучоных,
В славе, аж под самое небо вывышоных.
Тут крест старожитного набоженства знаком
И статечной веры в трафунку вишеляком.
Тут рада, тут ростропностъ месце свое маєт
И як на небе месяц з звездами сияет.
Так ся тых преславныи домов блищат справы
И высоким их станом годныи забавы.
Тут стрелы преважную делность высведчают,
Тут сличныи цнот огород реки поливают,
Которыи вод живых здроем обфитуют
И память з заплатою вечною готовут.*

Надзвычай арыгінальна высыпала літаратура гісторычнае Літвы. Адкрытая на ўсё добрае ды ў пастаянным

кантакце са съветам, квітнела яна ў шматмоўі, але зъяднаная пачуцьцём ліцьвінскасці. Ніхто зь пішучых па-польску ці па-лацінску не называў сябе палякам. Былі аўтары таксама ўсходнеславянскага пісьмовага выразу — заццяя ліцьвіны альбо русіны. Мова зъявілася крытэрыем роднасці, калі ўзынікла паняцье нацыянальнасці, якога тады яшчэ не было; съядомасць вырашала назва дзяржавы, грамадзянінам-падданым якой нараджаўся чалавек. Выразна ілюструе гэта постаць вядомага астронома Мікалая Капэрніка: пачуваўся ён наскроś палякам, хоць ня надта разумеў па-польску, выгадаваны ў нямецкім асяроддзі Торуні, а пражыўшы сярод лацінскага духавенства ў неславянскіх гарадох колішній Вармії, у прыбалтыйскай паласе Рэчы Паспалітай. У туго эпоху на ўсё глядзелася прасыцей.

Мілеці Сматрыцкі
(1577-1633)

8. Заняпад

Выдатным паэтам XVII стагодзьдзя ў Рэчы Паспалітай ды на славянскім Усходзе быў Сімяон Полацкі; сапраўдане яго імя й прозвішча: Самуіл Пятроўскі-Сітняновіч.

Нарадзіўся ён праз век пасля кніг Францішка Скарыны й Міколы Гусоўскага, а дакладна, як быццам у сотую гадавіну найпершае рэдакцыі *Статута Вялікага Княства Літоўскага*, гэта значыць, у 1629 годзе, праўдападобна, у тым жа „слаўным месце Полацкім”, як пісаў вялікі Скарыніч. І паходзіў з такіх жа заможных мяшчанаў. Грунтоўна адукаваны — між іншым у Віленскай Акадэміі — на дваццаць сёмым годзе жыцця стаў праваслаўным

манахам і настаўнічай у брацкай школе. Творча займацца пачаў, будучы дзесятнаццацігадовым юнаком, калі 1648 году. З чым згадваецца ў нашай памяці гэтая дата?

XVII стагодзьдзе наогул выпала шалёнym, напоўненым войнамі й рэцыдывамі дзікасці: загарэлася Украіна, зваліліся швэды, паліла ў рабавала Літву Масква. У Беларусі ў палон трапіла аж палова насельніцтва; на месцы белакаменных гарадоў, як Полацак, Магілёў, Горадня, дыміліся галавешкі. Калі ў Люблін-

Сімяон Полацкі 1629-1680
(Самуіл Пятроўскі-Сітняновіч)

скую вунію 1569 году, вымушаную ўрэшце-рэшт вынікамі паходу Івана Грознага ў Белую Русь, скончылася імпэрская магутнасць стара-беларускай дзяржавы, дык пры жыцці Сімяона Полацкага быў зруйнаваны ўшчэнт патэнцыял нашага народу, спляжанага не адным адвечным усходнім агрэсарам; яшчэ і паўночна-швэдзкім, і казацкім палкамі Хмельніцкага, якія глумілі Палесьсе з Падняпроўем нават больш бязылітасна, пабарбарску апустошыўши да голага камянёў, высякаючы шаблямі вёскі й мястэчкі, дзяцей і жанчын, задаючы мужчынам пакутную съмерць, быццам бы ўсё зло съвету рынулася сюды. Запамятайма: кожны другі тагачасны беларускі чалавек быў альбо забіты, альбо выгнаны ў чужыну. Такога зынішчэння не спазналі мы ніколі, нават пры памятным нам Гітлеры!

Ня дзіва, што на Сімяоне Полацкім абарвалася велич стара-беларускай культуры. Зъягонай съмерцю чакалі нас два стагодзьдзі стагнацыйнае мяртвоты ды залечваньня ранаў, адбudoўваньня таго, што даўно мелі ў трагічна патрацілі.

Але вернемся да самое творчасці паэта, лёс якога — да рэчы тут падкressыліць — завяршыўся таксама драматычна ў крамлёўскім двары. Памёр ён у нестарым, крыху больш чым пяцідзесяцігадовым узросце, адыграўшы рызыкоўную ролю выхавальніка царскіх дзяцей, у іх ліку ў будучага заснавальніка Расейскай Імперыі, Пятра Вялікага. Апынуўшыся ў маскоўскай эміграцыі, стварыў ён там падставы для нараджэння расейскай літаратуры, якая по-тому дала съвету Аляксандра Пушкіна, Міхаіла Лермантаў, Льва Талстога, Антона Чэхава, Мікалая Гоголя й цэлую плеяду ўнікальных талентаў. Але, пакуль Сімяон Полацкі

Гетман Багдан Хмельніцкі
(1595-1657)

Тытульная старонка кнігі
Сім'яна Палацкага
„Ветраград Многоцветны”

Палацка зь Віцебскам. Да��ранаеся далікатнае матэрыі залежнасці літаратуры ад палітыкі, можна сказаць, катастрафічнага ўзьдзеяньня нявечнай улады на вечнае мастацтва. Палацкі, на жаль, заблытаўся ў гэтым, пераўтвараючыся ў нізкапробнага панегрыста, усхваляючага захоп Літвы Москвою. Ягоныя ілюзіі, так частыя ў інтэлектуалістах усіх эпох, мелі сур'ёзныя прычыны. Жыў ён і дзейнічаў у пару контррэфармацыі ў Эўропе, барацьбы каталіцтва супроты пратэстантызму, што ва ўмовах Рэчы Паспалітай Абодвух Народаў абыярнулася дадаткова наступам на праваслаўе, называнае схізмай альбо адступніцтвам ад сапраўднае хрысьціянскае веры. У атрутнай атмасфэры канфліктаванья паміж веравызнаньнямі, паглыбленага антыкаталіцкай накіраванасцю казацка-сялянскай рэвалюцыі пад кіраўніцтвам гетмана Багдана Хмельніцкага, Сім'яон Палацкі быў сапхнуты ў лягер воўрагаў усё больш звыраднелай фэдэрацыі й убачыў абаронцу ў Москве. Для справядлівасці маральний ацэнкі прыгадайма болей вядомага нам Адама Міцкевіча, які падобным чынам ідэалізаваў эпапеі *Пан Тадэвуш* напале-

пісаўся яшчэ Самуілам Пятроўскім-Сітняновічам і быў навучэнцам Кіева-Магілянскай Калегіі — захапляўся вытанчанастью слова палякаў, іхнай пасталярнай лірыкай, ды й сам дэбютаваў на гэтай мове (нямала прытым ствараючы й на латыні). І пры гэтым увесь час быў ён рэлігійна-праваслаўным вершаскладальнікам. Дасканала ведаў царкоўнаславянскае выслоўе, да якога вярнуўся, аднак не адразу, а ў момант акупацыі войскамі цара Аляксея Міхайлавіча паўночнае Беларусі, калі Карэлічы, пакінулі маляўнічыя праўдзівія апісаньні. Адраныя літаратурнымі здольнасцямі, засталіся ў нашай гісторыі як польскамоўныя аўтары. Гэтыя ды іншыя змагары за ўтрыманье Вялікага Княства Літоўскага прэзэнтавалі сабою адметныя індывидуальнасці, якім сардэчна балела душа, калі бачылі ўпадак Бацькаўшчыны. Іх варта перакладаць сёняня на беларускую мову, каб далучаць новыя імёны, запушчаную спадчыну да сучаснай нацыянальнай съядомасці.

Старабеларускае слова ўпартага не выходзіць з культурнага ўжытку да самага канца бурлівага веку. Яно ярка праявіцца ў знакамітых сатырах, як у *Прамове Мялешикі* альбо ў грамадзка-палемічным *Лісьце да Абуховіча*. Знамянальнае тое, што службыць ужо не рэлігійнай тэматыцы, а съвецкай, чыста палітычным мэтам.

Казацкі палкоўнік

9. Катастрофа

Няма патрэбы асабліва прыгадваць тую праўду, што XVII стагодзьдзе прынесла Вялікаму Княству Літоўскаму страшэнную катастрофу, зь якой яно ніколі не паднялося. Швэдзкая акупцыя не была такой грабежніцкай, як маскоўская. У культуры закончылася ўсё поўным заняпадам: былі разагнаныя школы, спаленыя бібліятэкі, зруйнаваныя друкарні, узятая ў палон і вывезеныя майстры ды вучоныя. У 1686 годзе Рэч Паспалітая падпісала з Маскоўю гэтак званы Вечны мір, цана якога аказалася высокая (між іншым, давялося адрачыся ад Смаленшчыны й паўночнае паласы Белай Русі, ня кажучы ўжо пра падзел Украіны й перадачу Кіева). Непараўнальна менш было разрабаванае Каралеўства Польскае, па якім прайшоўся толькі адзін акупант, і прытым не такі дзікі. У асноўным захавала яно свой цывілізацыйны патэнцыял і магло памагаць сферэдэралізаванай зь ім Літве ў адбудове гаспадаркі ды адміністрацыі. Гэта фактычна й завяршила вядомую нам палянізацыю баярскага народу (сялянскі элемэнт не лічыўся як нешта важнае). Нельга забываць і пра яшчэ адзін істотны фактар згаданага працэсу: царскія дыпламаты ў перамовах дамагліся запісу ў трактаце наконт заступніцтва Масквы за праваслаўнымі ў Рэчы Паспалітай, што на практицы ўчыніла зь іх падазроную ў дзяржаўнай не利亚льнасці стыхію. У такім псыхалягічна-палітычным становішчы грамадзянскі да-вер і кар'ера гарантаваліся, як няцяжка здагадацца, выключна дзеячам каталіцкага веравызнанія, нават не вуніятам. Царква была пераўтвораная ў інструмент інтры-

гаў і дывэрсіяў супроць Варшавы, што не магло не давесьці да хуткае яе дэградацыі ў жыцці Рэчы Паспалітай, як сілы, за якою стаіць варожая дзяржава. Ня дзіва, што неўзабаве зынклі апошняя праваслаўныя роды вяльможаў: выратоўваючы свае пазыцыі, яны перахрышчваліся.

Маскоўская палітыка ня раз заб'е цывік у труну беларускай культуры.

Акрамя міту пра крамлёўскіх вызваліцеляў ды абаронцаў — ёсьць і ня меней зъедлівая мана, зь якою нялёгка змагацца, бо даўняя яна, звыкліся мы зь ёю проста адкалясі. На ўвазе маецца славутая пастанова Варшаўскага сойму аб пераводзе — галоўным чынам — судовага справаводзства ў Літве на польскую мову, што было вырашана ў 1696 годзе. Расейская прапаганда й частка служачых ёй вучоных інтэрпрэтавалі гэта як акт ліквідацыі пад прымусам старабеларускай пісьмовай мовы, дадаючы да гэтага й намёкі на нейкія карнія санкцыі за карыстаньне ёю ў публічным ужытку... Можна на гэта адказаць прымакаю нашых продкаў: *Ня вер каню ў дарозе, а маскалю ў хаце.* Праўда выглядала ня вельмі сэнсацыйна: калі сто

Аблога Смаленска. Гравюра Г. Келера, 1610 г.

гадоў назад у канцыярыі Льва Сапегі ўсяго кожны шосты дакумэнт складваўся па-польску альбо на латыні, дык цяпер, пад канец шалёнага XVII веку, цяжка было знайсьці й пісара, які б добра здолеў фармуляваць акты на старабеларускай мове. У 1696 годзе не было забароны беларушчыны, быў толькі съцверджаны сапраўдны стан яе ўжо мінімальнага распаўсюджанья, разуменьня службовымі людзьмі, сярод якіх нямала наехала запрошаных з Польшчы. Памятайма: Літва страціла палову насельніцтва

Гінула старажытная Літва, а праз стагодзьдзе потым прапала й Польшча. У эпоху ўпадку старабеларускай дзяржаўнасці кідаюцца ў очы прынамсі два капітальныя парадоксы. Першы зь іх — гэта заціханыне культурнай мовы народу якраз у пару, калі дасягнула яна свайго росквіту, стабілізацыі ў граматычных правілах. Характэрнае тое, што перастала прыбываць у ёй палянізмай. Мова, абапершыся на сваю ўнутраную сілу, стала выказынкам духа айчыны. Для прыкладу кажучы, ідэн-

тычны лёс спаткаў і братнюю нам чэску мову, хоць значна раней разьвітую, але заняпайшую аж да народнага забыцця пасыля пераможнае німецкае інвазіі ў выніку мілітарнае катастрофы Чэхіі пад Белаю Гарою ў 1620 годзе.

Як чалавека нельга трактаваць у адарванасці ад хлеба, гэтак і культура абсолютна залежная менавіта ад эканомікі й палітыкі. Марысенька, французская жонка караля Яна Сабескага, любіла бе-

Жыгімонт III Ваза, кароль польскі й вялікі князь літоўскі (1587-1632)

ларускія песні, асабліва любоўныя, якія пасылала яму ўсылед пад Вену ў час вайны з туркамі, але гэта зусім не было раўназначнае з падтрымкай аўтарытэту русінскага выслоўя. Таму варта прыгадаць урэшце й пра другі з зазначаных парадоксаў часу — палянізацыя не вяла да польскай съядомасці, як французчына сёньняшняга бэльгійца не перарабляе яго ў француза, альбо ангельшчына не перашкаджае ірляндцу заставацца сабою. У швэдзкі „патоп” Радзівілы, якія не валодалі беларускай мовай, спрабавалі адараўца Вялікае Княства Літоўскае ад Польскага Каралеўства ды прабіцца ў поўную незалежнасць у партнэрскім саюзе з Стакгольмам. Праз паўвеку пасыля, у 1700 годзе паўторыць акцыю патомак Сапегаў. У бітве пад Алькенікамі супрацьстаўныя сабе арміі крычалі ў атаку па-польску, хоць адна зь іх білася за выхад Літвы з фэдэрацыі. Нам, людзям зь пералому ХХ-ХХІ стагодзьдзяў, няпроста гэта ўціміць, але хопіць паслужыцца актуальным прыкладам беларускіх патрыётаў у Менску, якія часта зьяўляюцца расейскамоўнымі.

У XVIII стагодзьдзе культурная Беларусь увайшла як польскамоўная. Немалая гэта проблема для гісторыкаў: ці да нашай нацыянальнай літаратуры належыць толькі тое, што было напісане па-беларуску?

Цяпер, калі маем сваю беларускую дзяржаву, прызнаную цэлым съветам, гэтае й падобныя пытаньні можам ставіць безь ніякіх комплексаў ці боязі загубіцца між народамі.

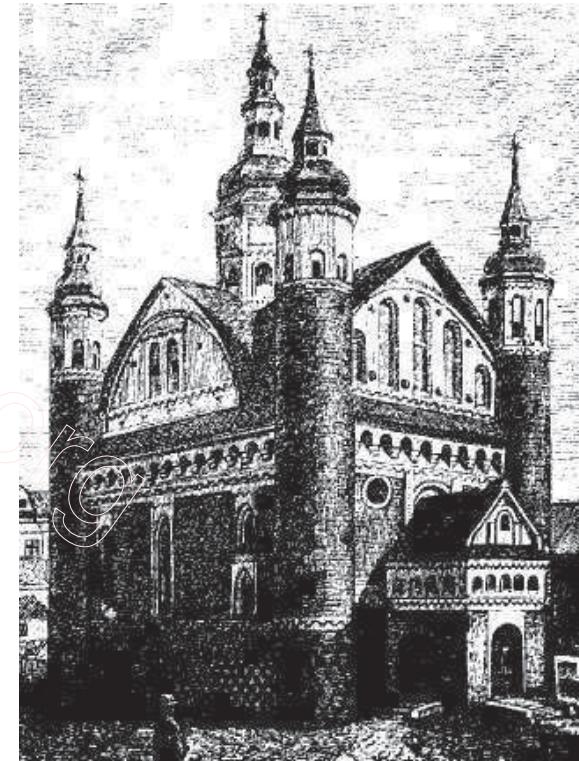
10. Спусташэнъні

XVIII стагодзьдзе лічыцца мёртвым у беларускай культуры. У яго палове Беларусь знаходзілася на самюткім дне гаспадарчага й духоўнага шоку пасля зынішчальнага XVII стагодзьдзя. І, быццам бы мала было таго, сустрэла яе новая бяда — працяглая канфрантацыя паміж Расеяй і Швэціяй за прыбалтыйскія правінцыі, вядомая ў гісторыі пад назваю Паўночнай вайны, напрыканцы якой выйшла апошняя кніжка на старобеларускай мове, *Збор выпадкаў кароткі*, прызначаная сьвятарам і надрукаваная ў Супраслі манастыры ў 1722 годзе. Больш нічога не зявілася на працягу гэтага й амаль усяго наступнага XIX стагодзьдзя. Тым часам беларуская землі зноў гарэлі ды спусташаліся чужымі арміямі. Імпэратаў Пётр Вялікі загадаў спаліць Магілёў, самы буйны пасёлак Вільні й Полацка горад. За выигрыш расейскіх інтарэсаў плацілі беларусы сваёй маёмасцю й жыцьцём. Хоўць сказаць, што калі век назад насельніцтва Вялікага Княства Літоўскага складала каля трох мільёнаў чалавек, дык у пятроўскія паходы паменшала яно да няцэлага мільёна, гэта значыць, з кожных трох застаўся жывым альбо нявыгнаным толькі адзін!

У такіх умовах якая ж можа быць гутарка пра развязаныя культуры? Асабліва абязлюдзелі ў першы маскоўскі патоп усходнія паветы, сумежныя з расейскай дзяржаваю (напрыклад, у Віцебскім далічыліся перапісчыкі пасля таго міру

з Москвою каля двухсот усіх жыхароў на тэрыторыі, адпавядаючай сёньняшнім чатыром альбо пяццю раёнам). Усе пайшлі — як не ў пясок, то ў палон.

Польска-беларускія судносіны ў культуры амаль перасталі існаваць: зынік беларускі партнэр, лёс спляжыў яго. Як ні дзіўна сказаць, але гісторычныя крыніцы сведчаць аб tym, што Літва падымалася з руінаў таксама дзякуючы масавым уцёкам на яе тэрыторыю сялянаў з Расеі, у якой паншчына была куды жахлівейшай, па-азіяцку бязлітасной. Царскія дыпламаты пры двары саксонскіх каралёў у Варшаве запатрабавалі вяртання каля двух мільёнаў уцекачоў, асеўшых у літоўскіх маёнтках. Ніхто ня бег за расейскі кардон, а наадварот, адтуль ратаваліся ад раб-

Абарончая царква ў Супраслі з пачатку XVI ст.
Паводле графікі з XIX ст.

скай няволі, выбіраючы лагаднейшую Літву. У Маскоўшчыне хадзілі легенды пра больш людзкае літоўскае права.

Адышла ў мінушчыну старабеларуская пісьмовасць, але нейк адначасна нараджалася наважытная, як быццам цалкам адарваная ад шматвяковай прыцаркоўнай кніжнасці. Бо й стваралі яе людзі, так бы мовіць, зь іншага съвету. Былі імі выключна рыма-католікі, якія, натуральна, ня мелі контакту з той праваслаўнай альбо пратэстанцкай спадчынай, пакінутай у надрукаваных кірылічным шрыфтом кнігах Францішка Скарыны, Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага й іншых. Адбыўся разрыў у нацыянальным разьвіцьці народу, хоць не дарэшты, на шчасьце: не пацркіліся забыцьцём лацінскія творы Міколы Гусоўскага ці Салімона Рысінскага. Алфавіт вырашаў аб жывучасці. Выгарала таксама рэлігійная барацьба: цэркви мадыфіковаліся ў вуніяцкія, а касыцёлы набылі статус элітарнага веравызнання, што ў папулярным выслойі атрымала вэрыфікацію на „музыцкую веру” й „панскую”. Адны й другія, аднолькава падпарадкованыя Папу Рымскому, не імкнуліся да ўзаемнае экспансіі — паны спавядаліся ў ксяндзоў, а паншчынныя халопы ў папоў. Пры такім падзеле грамадzkімі ролямі — цікава адзначыць — затрымалася будаванье парафіяльных касыцёлаў; хапала тых, што ўжо былі.

Штуршкі да ўзнікнення сучаснай беларускай літаратуры далі якраз палякі, што ня ёсьць нейкім нашым фэноменам. Гісторыя народзінаў новых літаратур у Эўропе поўная ад аналагічных прыкладаў: фінскую анімавалі швэды, латвійскую — немцы, і гэтак далей. У пэрыяд распаду Рэчы Паспалітай жыў у мястечку Сянно на Гарадзеншчынепольскі манах Караль Антоні Жэра, ураджэнец мазавецкага засценка Тварогі-Выпыхі ў Бельскім павеце. Адукацыю праходзіў у Драгічыніе над Бугам, потым у Пінску. Зьбіраў анекдоты, якія часта перарасталі ў літаратурныя апавяданыні на народнай гаворцы беларусаў. Склалі ён зь іх рукапісны зборнік пад загалоўкам *Безыліч рэчаў, торба съмеху, гарох з капустаю, а кожны сабака з другой вёскі...* Гэтую кніжыцу пепрапісвалі сабе зацікаўленыя асобы й вандравала яна па Беларусі ў розных копіях, выклікаючы рогат, але й задуменъ-

не. Памёр Жэра недзе пасыля 1798 году, пражыўшы за пяцьдзесят гадоў.

Зьявіўся ў беларускі драматург, паляк Каятан Марашэўскі, прафэсар рыторыкі й паэтыкі Забельскай Дамініканскай Калегіі ў Падзвініні, аўтар *Камэдыі*, паставленай у 1787 годзе ў мясцовым школьнім тэатры. Ён добра арыентаваўся ў моўнай сітуацыі ў Беларусі ў канцы XVIII стагодзьдзя. Пішучы на дэзвюх мовах — польскай і беларускай — знакаміта адлюстраў адметную рысу гэтага двухмоўя, калі палякі беспраблемна разумелі беларусаў, а беларусы — палякаў.

Неблагія беларускія лірычныя вершы складаў Яахім Літавор Храптовіч, які ў сталыя свае гады заняў высокі пост падканцлер або вялікага канцлера Княства Літоўскага. Адзін з самых інтэлігентных дзеячаў эпохі, застаўся Храптовіч у нацыянальнай памяці як будаўнік адраджэння величы Літвы, яе мысліцель і дзяржаўны дзеяч, пра якога з сымпатыяй выказваўся сам Вальтэр. Вялікае Княства рушылася да ўздыму — паўсталі мануфактуры й эканоміі, капалі каналы між Прывітцай і Нёманам, каб ажывіць міжнародны гандаль на Чорнае мора й Балтыку. Усё рухалася да лепшага: перабудоўваліся гарады, праводзіліся навуковыя і тэхнічныя досыледы, вырастала на славу Віленскі Універсітэт. Мала каму тады прыходзіла ў галаву, што зноў набліжаецца небясьпека, упадак Рэчы Паспалітай і ваенныя кампаніі, ад якіх не бывае добра. XIX стагодзьдзе пачалося для Беларусі чарговымі спусташэннямі.

11. Беларусы

Гледзячы на мапу падзелаў Рэчы Паспалітай у 1795 годзе, відаць, што Расея, у прынцыпе, зъдзейсьніла толькі сваю адвечную патрэбу ліквідаваць Вялікае Княства Літоўскае, нават уступішы для нямецкай Прусіі кавалак ягонае тэрыторыі на ўсход і поўнач ад Беластоку, амаль дакладна да лінii сёньняшній дзяржаўнай мяжы паміж Польшчай і Беларуссіяй. І хоць туго дробную памылку імпэраторыцы Кацярыны II паправіў празь дзесяць зь лішнім гадоў пасля ейны ўнук Аляксандар I, пакарыстаўшыся разгромам войскамі Напалеона Прускага Каралеўства, аднак таго кароткага перыяду цалкам хапіла на ўзынікненіе пачаткаў беларускага руху, нацыянальнай думкі. Вязалася гэта з супрацівам лацінізацыі Вуніяцкай Царквы Замойскім сынодам у 1720 годзе — з аднаго боку — і з жывою ідэяй аднаўлення Вялікага Княства Літоўскага як дзяржавы з дамінуючым вуніяцкім веравызнаннем — з другога боку.

Бэрлін выразна ўбачыў у гэтым уласныя палітычныя інтарэсы, дабіўшыся ў Ватыкане згоды дзеля арганізоўвання на Беласточчыне самастойнае вуніяцкае эпархіі зь сядзібай ў манастырскай Супрасльскай. Хутка зразумелі тое ў Санкт-Пецярбурзе, дзе толькі чакалі нагоды, каб далучыць да імперыі Беластоцкую акругу ды затаптаць у ёй зарунеўшую самасвядомасць беларусаў. Расея разыгрывала польскую карту, на першы выгляд, парадаксальна, узмацняючы палянізацыю Беларусі, каб прыцягнуць да сябе сымпатыі палякаў, што апынуліся пад уладаю Прусіі ды ды Аўстрый — захопніцкіх дзяржаваў, якія спачатку ўзялі курс

Падзелы Рэчы Паспалітай. Тагачасная карыкатура.

на татальную германізацыю былога Польскага Каралеўства. Цар цэліўся прасунуць свае межы глыбей у Эўропу — за Кракаў і Познань.

Пачынальнікамі беларускага адраджэння ў наважытным сэнсе сталі менавіта прафэсары Віленскага Ўніверсytetu — паповічы з Супраслскай эпархii — Міхайла Баброўскі, Ігнат Даніловіч, Ігнат Анацэвіч, Платон Сасноўскі, Язэп Ярашэвіч. Пакінулі яны трывалы сълед у наўуцы, будучы людзьмі шыро-

кіх гарызонтаў (напрыклад, Баброўскі пабываў у важнейшых акадэмічных цэнтрах Эўропы: у Вене, Празе, Рыме, Парыжы). Палянізацыя зайшла аднак настолькі далёка, што й тыя герольды беларускасці карысталіся ў прыватным жыцьці пальшчызною, трактуючы яе як нешта пераходнае, пакуль не заменнае беларушчынай. У сваіх ідэалагічных плянах яны трапна арыентаваліся на сялянаў і дробнае мяшчанства, якое трэба было яшчэ падрыхтаваць асьветнай дзеянасцю да намеранай гістарычнай ролі. Але, як доўга мужык ня меў свабоды й адрабляў паншчыну свайму шляхцічу, мары пра Беларусь і росквіт яе культуры заставаліся гожымі мроямі. Паміралі будзіцелі ў роспачы, беднасці, забыцці, хаваныя самотна, адпетыя п'яным дзякам. Даніловіч не перанёс трагедыі ўзвар'яцеў. Час паспрыяў беларусам ажно ў пачатку XX стагодзьдзя, калі панскі двор перастаў быць уладаром над вёскай; урэшце сканаў фэадалізм.

Тым часам у пару Касыцошкоўскага паўстання нарадзіўся ў засыценку Мурагі, што за Дзьвіною, Ян Баршчэўскі, паэт, які вывеў беларускае вершаскладанье з фальклёрнага ўзору на прафэсійны. Выхаваны ў польскай культуры — вучань езуіцкай калегіі ў Полацку — гэты выхадзец з той шляхты, для якой беларуская мова была роднай, штодзённай, у першую стадыю літаратурнай дзеянасці пісаў пераважна на ёй. На жаль, у друк трапілі ўсяго два яго вершы ды ўрывак зь вялікай паэмой, прычым значна пазней, чым былі створаныя. Паэзія Баршчэўскага распаўсюджвалася рукапісным і вусным шляхамі й мела такую папулярнасць, што пазнейшымі фальклірыстамі запісвалася як народная. Некаторы час жыў ён у Пецярбурзе, быў асабіста знаёмы з Адамам Міцкевічам,

Ян Баршчэўскі

які зрабіў вялікі ўплыў на фармаваныне яго як ужопольскага пісьменыніка. Паэтычны талент абудзіўся ў Яне Баршчэўскім рана: чатыранаццацігадовым хлапчуком склаў — дайшоўшы да нас — верш *Aх, чым-ж атвая, дзеванька, галоўка занята*. Напалеонаўская кампанія 1812 году ў Расеі знайшла адбітак у ягонай згаданай паэме, якая ў цэласці не захавалася, а ведаем трохі пра яе, дзякуючы апубліканаму пасылю ўрыўку пад загалоўкам *Рабункіму-жыкоў*. Вось колькі строфай:

*Як праціцкая сіла
З-за Дзьвіны наступіла,
Нам стала кафіць,
Што б парадак прыўраціць.
Аднак сядзелі ціха,
Аж тут прыносіць ліха
Праницаў у наш двор,—
І ну-тка дзелаць здор.
Клеци паразбівали,
Паноў нашых загналі,
Нас казалі пазбіраць
І гарэлку піць і браць.
Праницы нас пахвалялі,
Аб нашым краі пыталі
І на міг і нас прасілі,
Каб мы з імі двор лупілі...*

Ніхто ў літаратуры, акрамя Яна Баршчэўскага, не сказаў толькі ісціны пра паход Вялікай Арміі, якая перш за ўсё спрабавала разьбіць фэадальнью імперыю й выклікаць у ёй рэвалюцыю, зынішчыць паншчыну. Ні Леў Талстой, ні Адам Міцкевіч гэтага не заўважылі, пішучы свае эпапе ў высокім айчынна-патрыятычным тоне. Французы заклікалі мужыка лупіць паноў... Яны хацелі братасца зь ім. Але ў нашым баку Эўропы было тады яшчэ значна зарана на такі пералом, на прыняцце ідэалаў французскай рэвалюцыі, альбо хоць бы на іх зразуменіне.

Тадэвуш Касьцюшкі.
Тагачасная гравюра

Вялікае Княства Літоўскае працягала, пераўтвараючыся ў польскую правінцыю, не таму, што дайшло да Крэўскае вуніі ў 1385 годзе й да заснавання каралеўскай дынастыі Ягайлавічаў. Княства зынішчыла агрэсія Масквы, а не Кракава, што ў канчатковым выніку закончылася ў катастрофай самой Польшчы. На ўсходзе вырасла зь вякамі імпэрыя, якая сталася потым жандарам для ўсіх постфэадальнасцей Еўропы. Польская справа дэградавалася да прадмету міжнароднай палітыкі, што знаміта разумеў Тадэвуш Банавэнтура Касьцюшкі, не даючы згоды Напалеону стаць галоўнакамандуючым ягоных легіёнаў у службе Францыі. Назначаны быў ім Генрык Дамброўскі, паў-паляк, паў-немец, болей прафесійны афіцэр, чым патрыёт. Разыгryваў польскі козыр і імпэратар Аляксандар I, паклікаўшы на пасаду міністра замежных спраў Рэспублікі Князя Адама Чартарыскага, зрабіўшы яго сваім блізкім чалавекам і сардэчным дараднікам; дазваляючы яму весьці пэўныя акцыі па аднаўленні польскай дзяржавы ў межах ад 1772 году, пачынаючы з пашырэння польскіх школаў і польскамоўнай адміністрацыі ў Беларусі. Існавала

адначасова канкурэнцыйная Чартарыскаму сіла — група Міхала Клеафаса са славутага роду Агінскіх. У траўні 1811 году падаў ён расейскому імпэратару праект рэстытуцыі (узнаўлення) Вялікага Княства Літоўскага на чале з царскім намеснікам у Вільні. Але беларускі туз аказаўся мала прыгодным у калодзе, ня надта ўзбагачаў банк палітычных карцёжнікаў. Характэрна, што да гэтае ідэі — уваскращэння гістарычнае Літвы — вернецца Й Напалеон, але ён проста меў мала часу, і цяжка сёньня меркаваць пра ягонае стаўленне да Беларусі. Некалькі гэтых харкторыстык гісторыі й палітыкі таго часу набходна захаваць у памяці, каб ясьней зразумець сітуацыю беларускай культуры пачатку XIX стагодзьдзя, асабліва літаратуры.

Выдатныя таленты нараджаюцца надзвычай рэдка й не з'яўляюцца яны на съвет на культурнай ялавізьне. Як бачым, аднак сёе-то адбылося ў абуджэнні духа Беларусі: вандравалі беларускія аповесці мазурскага манаха Каралія Жэры; ставіў на сцэне сваю русінскую *Камэдыю* польскі інтэлектуал Каятан Мара-шэўскі; сipyвали ліцьвінскія песні жаўнеры Тадэвуша Касьцюшкі, які ў сам валодаў гэтай моваю ды выдаваў на ёй таксама нашумелыя ўніверсалы; зазыяла лірычная зорка Яна Баршчэўскага на берагах сіняга возера Няшчарда за Дзіўвіною; гаварылі ў народзе пра Агінскіх ды іхныя заходы вярнуць айчынныя парадкі замест расейскіх

Князь Адам Чартарыскі,
міністар замежных
справаў Рэспублікі

Міхал Клеафас Агінскі

Паўлюк Багрым. Скульптурны партрэт З. Азгур

съследам за Міхайлам Баброўскім і Ігнатам Даніловічам, а можа й пад іхным уплывам — фармуляваў у Віленскім Універсітэце асобнасць роднамоўя, называўшы яго крывацкім, і даўшы пачуцьцё ўласнай Айчыны (нават у Міцкевіча ня будзе яна Польшчаю, але Літвою). Беларускі аспект у дзейнасці філяматаў і філярэтаў — гэта надзвычай шырокая тэма, якая заслугоўвае поўнасцю прысьвеченага ёй аналізу. Таму — у заканчэнніне — затрымаемся крыху на асобе Паўлюка Багрыма й на tym, што ўцалела зь ягонай спадчыны.

Божую іскру ў юнаку Багрыме пагасіў той сам царскі сэнтар Мікалай Навасільцаў, куратар Віленскай школьнай акругі, які нядайнім часам дабраўся быў і да Міцкевіча зь яго літаратурнай сябрынаю. Але, калі слайны Адам са шляхоцкім гербам ды ўніверсітэцкім дыплёмам знайшоў апірышча ў арыстакратычных салёнах таксама Масквы й Пецярбурга, дык служка ксяндза ў мястэчку Крошын, пятнаццацігадовы Паўлюк, ледзьве прасвяціў-

(*Litoўski Statut* на-далей абавязваў у судох і ў працы адміністра-тараў). Польскае выслоўле ў арганізаваных народных школах было настолькі незразуме-лым для дзетак, што на-стаўнікі мусілі па-ра-lleльна паслугоўвацца беларускім у тлумачэнні заняткаў. Усё гэта разам узятае стварыла настрой для эманси-пацыі беларушчыны, да прыходу ў яе адoranых мастакоў слова, якімі выявіліся Ян Чачот і Паўлюк Багрым. Яшчэ жыў Ян Баршчэўскі, ка-лі Ян Чачот — нібы

шыся на ўзроўні пачатковай адукацыі, ня мог разылічваць у канфлікце з уладамі на якую-колечы дапамогу. Сапраўдны паэт заўсёды бунтоўны. Беларускі геній у сялянскім сыне быў тагачасным лёсам асуджаны на пагібел. Навасільцаў не паленаваўся спэцыяльна парупіцца ў Крошын, дзе, па-паліцэйску абдурыўшы сваёй ласкавасцю таго ж ксяндза В. Магнушэўскага ды ягонага выхаванца, хітра выслушаў элегію маладзюсенькага паэта:

*Заграй, заграй, хлопчамалы,
І ў скрытакі, і ў цымбалы,
А я заграю у дуду,
Бо ў Крошыне жыць не буду.
Бо ў Крошыне пан сярдзіты,
Бацька кіямі забіты,
Маці тужыць, сястра плача...
Дзе ты пойдзеши, небарача?
Дзе я пайду? Мілы Божа!
Пайду ў съвет, у бездарожэ,
У вайкалака абраўнуся,
Сылённа на вас абзірнуся,
Будзь здарова, маці міла!
Каб ты мяне не радзіла,
Каб ты мяне не кафміла,
Шчасліўшая ты бы была! (...)*

Падобная ситуацыя скончылася Адаму Міцкевічу высылаю ў сталіцу імперыі, сябраваньнем з Аляксандрам Пушкінам, імправізацыямі ў салёне княгіні Зінаіды Валконской, гасціваньнем у магнацкіх палацах над Чорным морам, і, урэшце, выездам у Парыж, на Сарбону. Паўлюка ж Багрыма — навыраслага хлапчуга — пагналі ў салдаты. Ён яшчэ доўга жыў, але маўчаў, ня браўся за пяро.

13. Патрыятызм

Яшчэ й цяпер гісторыкі літаратуры лічаць, што першым съядома беларускім пісьменыкам новага часу быў Францішак Багушэвіч. Быў ён нацыянальным патрыётам, заклікаў да адраджэння Беларусі. Але гэта, аказваецца, далёка ня так, не яго трэба лічыць бацькам нашага патрыятызму, а Яна Чачота, сябра Адама Міцкевіча.

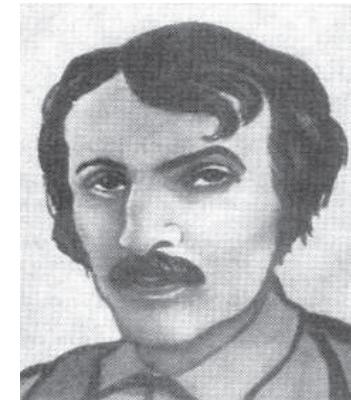
Вучоныя адкрываюць невядомыя дагэтуль матэрыйялы, распыленыя па ўсім съвеце, якія інакш асьвятляюць беларускае XIX стагодзьдзе. Яно не было аж настолькі сумна ніякаватым, як нам здаецца. Ведаем ужо: беларуская ідэя ўзьнікла ў напалеонаўскія войны, і трэба звязаць яе з дзейнасцю групы гэтак званых паповічаў: Міхайлы Баброўскага, Ігната Даніловіча й іншых. Сфармавалася яна вакол Супраслскага манастыра й навукова грунтавалася на прафэсарскіх катэдрах Віленскага Ўніверсітэту. Гонар выяўленыя яе ды вопісу належыць Алегу Латышонку, маладому дасыледніку й лідэру Беларускага Дэмакратычнага Аб'яднанья ў Польшчы.

Ян Чачот нарадзіўся, калі Рэч Паспалітая зьнікла з палітычнай мапы Эўропы. Вялікае Княства Літоўскае анектавала Расейская Імпэрыя. Як і Адам Міцкевіч, якому быў ён амаль равеснікам, паходзіў з тae ж Наваградчыны — рэгіёну ў культуры Беларусі надта знамінальнага, унікальна багатага талентамі. Чачоту, які быў зь беднага рода засыцянковай шляхты ў вёсцы Малюшычы, не паshanцавала ў жыцьці. Ня меў ён за што скончыць навукі ў ўніверсітэце, а стаўшы адным з арганізатораў тайных сту-

дэнцкіх Таварыстваў Філяматаў і Філярэтаў, пасля іх выкрыцця паліцыяй трапіў пад следзтва ды ў ссылку на Урал. Слабое здароўe ня вытрымала расейскае катаргі — Чачот захварэў сухотамі, якія й звязалі яго без пары з гэтага съвету на пяцьдзесят першым годзе жыцьця. Вярнуўся ён на радзіму слабым і заўчасна са старэлым чалавекам.

Ягоны сардэчны сябар, Адам Міцкевіч, жыў тады ў Францыі ды Швейцарыі, пісаў свайго *Пана Тадэвуша* й рабіў цывільную кар'еру, не наракаючы на хлеб.

Як трэба глядзець на спадчыну, якую пакінуў Ян Чачот? Перш за ўсё ён фальклорыст: зьбіраў народныя песні. Але паўстае пытаньне: навошта перакладаў іх на польскую мову? Ці толькі для выгады па-польску выхаваных чытачоў зборнікаў? Чачот пісаў таксама ўласныя вершы. Найчасцей таксама на польскай мове, як і іншыя паэты тагачаснай зямлі беларускай. Аднак німала стварыў ён іх і па-беларуску альбо па-крывіцку (паводле ягонага тэрміну). Разгадку польска-беларускага парадоксу ў асобе Яна Чачота знаходзім у ягоных прадмовах да кніжак з тымі песнямі з-над Нёмана й Дзьвіны. Упершыню гэта ён апублікаваў у папулярнай форме навуковую характеристысць некаторых асаблівасцяў нашай мовы, надаўшы ёй надзвычай арыгінальнае ды гістарычнае а出路анае імя, назву — крывіцкай, якая потым бы-

Ян Чачот

Адам Міцкевіч. З партрэта Я. Аляшкевіча

тавала ў нацыянальнай сывядомасыці, але канчаткова не прынялася, уступіўши больш пашыранай беларускасъці, нэутральнай плямёнам, што ўтварылі беларускі народ: трохадзіным — крывічам, дрыгавічам, радзімічам.

Дзякуючы публікацыям Яна Чачота пачалося паглыбленае разуменыне ў грамадзтве асобнасъці тутэйшае гутаркі, адрознай ад расейскай, украінскай і польскай, ды яе багатай мінуўшчыны ў былой Літве. Разам з гэтым ён аднак ня верыў у ейную рэальную будучыню, здольнасъць выйсьці ў роўныя сярод роўных. Успрымаў яе як безнадзейна занядбаную, неразвітую, засушаную ў прымітыўзімме, хоць і жывую ў штодзённым побыце, нават у вялікашляхцікіх дварах. У далейшым цывілізацыйным руху наперад яна саступіць месца польскай — цъвердзіў Чачот, і шкада будзе, калі не застанецца па ёй съледу, бо гэта вартая съятой памяці традыцый... Перажываючы за лёс роднай зямлі, але й Польшчы, лічачы сябе крывічом, але й палякам, ён таму менавіта рабіў пераклады, каб выратаваць прынамсі крыху роднага дзеля незабыўнага гонару будучых пакаленіяў унукаў і праўнукаў, якім ужо няўцим будзе нешта выслушаць аўтахтоннае...

Дык дзе ж тут супярэчнасъць з Францішкам Багушэвічам? Ён змагаўся, а не — як Ян Чачот — плакаў над пра-

Праца на фальварку, Дрэварыт XVI ст.

пажаю роднага. Багушэвіч заклікаў цьвёрда не пакідаць мовы беларускай!... Нельга забываць, што Ян Чачот жыў і дзейнічаў у эпоху зусім непадобную да тае, у якую зьявіўся менавіта Францішак Багушэвіч. Бязлітасная паншчына працягвалася яшчэ пятнаццаць гадоў пасля ціхае съмерці Чачота. Селянін не трактаваўся як чалавек, ня ка- жучы ўжо пра яго грамадзянства: жыў у голадзе, холадзе ды ў трантах, у брудзе ды ў курнай хаце, мала адрознай ад хлява. Народам, нацыяй была тады толькі шляхта, а ўся яна ганаўлася польскасъцю. Чачот невыпадкова параноўвае сытуацыю да бедных і гаспадарча беспэрспэктыўных акругаў Кельцкіх астравоў ды заходу Францыі, дзе паступова выміраюць кельты. Кожны пяе ў свой час. Няма разумнейшых за свае леты. Гэты сэнтыментальны інтэлігент і патрыёт краю ня мог прадугледзець рэвалюцыяў і выхаду земляроба з рабочым на гістарычную арэну. Абсалютную дамінацыю польскае культуры ў Беларусі, ейную адзінасъць на гэтай тэрыторыі зламаў прыход капіталізму, упадак фэадальных двароў, устанаўленыне сялянскіх гаспадарак, местачковых фабрык. Разгром Студзеньскага паўстання азначаў канец перавагі тут усяго польскага. Таму гэта Францішак Багушэвіч — паўеку пасля — ставіў заданыне капітальнага значэння: мала любіць песнью матчынью, трэба Беларусь адбудоўваць, ставіць яе на ногі з каленіні! Прыхільная яму слáўная Марыя Канапніцкая гаварыла: над Нёман і Дзвіну на верненца Польшча, сюды прыйдзе Беларусь! Але, калі б не было раней Яна Чачота, наўрад ці паявіўся б сярод зацоканага люду фэномэн Францішка Багушэвіча й ягоных пасльядоўнікаў: Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча — зорнай плеяды Маладой Беларусі на ўзыходзе дваццацівetcha.

14. Карані

У мікалаеўскую эпоху пачаўся дэмантаж польскіх культурных і палітычных структураў. Лістападаўскае паўстаньне закончылася ліквідацыяй знакамітае арміі Польскага Каралеўства, радыкальным абмежаваньнем ягонае аўтаноміі ў імпэрыі. Дагэтуль царскія ўлады ўспрымалі Беларусь як частку колішняе Польшчы: падпрадкоўвалі адміністрацыю мясцовых губэрняў Варшаве, падтрымлівалі ў яе колах надзеі на далучэньне іх да Польшчы ды спрыялі паняццю гэтак званых Забраных

Віленскі Ўніверсітэт. Гравюра XIX ст.

Земляў. Цяпер быў зачынены Віленскі Ўніверсітэт. Арганізаваны ім школы паступова пераўтвараліся ў расейскія. З правінціяльных канцылярияў зынікла пальшчызна. Палянізацыя Беларускага Краю была замененая русыфікацыяй. Але, пакуль трymалася паншчынная систэма, тыя антыпольскія пачынаныні імпэратора Мікалая I не парушылі істотным чынам усталіванага духоўнага аблічча Беларусі, у якой му-

жык надалей гнуўся пад польскім панам, а ў мястэчках і гарадох пераважаў жыдоўскі капітал по руч зь німецкімі майстрамі ды мануфактурнікамі. Моўная, культурная сітуацыя ніяк не спрыяла развіццю карэннай нацыі, падставы для якой не выходзілі далей за саламянную вёску й баспраўных нявольнікаў у ёй. Беларускую мову, праўда, ведалі ўсе, нават немец і ягоныя памочнікі ў варштаце, і граф маёнткаў. Аднак была яна патрэбнай ім толькі дзеля таго, каб паразумеца з чорным чалавекам. Таму Ян Чачот сълёзна жаліўся на яе забітасць ды немінучую съмерць. Рамантычнае вяртанье да народнага нельга ўспрымаць даслоўна. Чачот прынамсі спрабаваў узвысіць селяніна, друкуючы простыя песні, прымайкі. Міцкевіч жа не зрабіў нічога ў гэтым напрамку, прысьвяціўшы свой талент апіяньню двара й касыцёла, панічаў палацаў, буйных застольляў і разбойных наездаў. Ён праспіываў развітанье адыходзячаму съвету, чамусьці зусім не прадчуўшы, што з канцом яго веку згіне шляхта, а неўзабаве дзяржава апыненца ў шурпатых руках шаўцоў, наймітаў і недавучаных сэмінарыстаў. Вялікі паэт аказаўся невялікім мысліцелем, што ёсьць нормаю ў літаратуры (хоць, прыкладам, Юльюш Славацкі быў глыбейшы). У 1840 годзе пачалося выкараненыне рэдкіх яшчэ паасткай наважытнае беларушчыны. Адбылася дэлегалізацыя карыстаньня ў тутэйшых судох *Статутам Вялікага Княства Літоўскага*. Пад страхам крымінальнай кары была ўведзеная забарона назваў *Беларусь, беларускі* й прыдуманае нашай айчыне штучнае акрэсленыне *Паўночна-Заходні Край*, а мова была прыніжаная да рангу расейскага гаворкі. Годам раней было ініцыяванае прымусовае аправаслаўленыне, часта пад казацкім тэрорам.

Эмілія Плятэр, удзельніца паўстання 1831 г.

Паблізу тае ж чароўнае Наваградчыны, у сэрцы старажытнае Літвы, паказаў сябе не абы-якім пісьменьнікам беларускае мовы — якраз пры жыцьці Яна Чачота — Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч (народжаны ў 1808 годзе на Бабруйшчыне), сын яго міласъці Яна Марцінкевіча, наваградзкага падчашага. Заможны шляхціч на пару сотнях гектараў зямлі, якім ён быў у туую пару, ня мог не гарнуцца да ідэі аднаўленыя Польшчы, хоць і жыў — як на пана — вельмі дзіўна, бо спачуваў мужыку. У яго асобе значна выразней бачым той чачотаўскі парадокс душы беларускага чалавека, выхаванага ў польскім духу, які не кіруеца эгаізмам, перажывае за долю роднага люду, бацькоўскай краіны. Такім альбо падобнымі будуць усе яны, паэты позынефэадальнай Белай Русі, пакуль ня ўвойдзе ў жыцьцё маладое пакаленіне разначынцаў і сялянскай паўнітэлігенцыі з багачоўскіх сялібаў, абмужычэлых шляхцюкоў. Пра іх няпроста гаварыць. Заслу жыліся яны для Беларусі фактычна мімавольна, не падумашы, што ўнукі заваююць ёй дзяржаўнасць, „пачесны пасад між народамі”.

Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч цікавіўся больш за ўсё тэатральным словам і сцэнічнай творчасцю. Даў ён нашай

культуры поўны спектакаль: прафэсійна напісаныя п'есы *Залёты Пінская шляхта*, вершаваныя апавяданьні й аповесьці, пераклады (між іншым, *Пана Тадэвуша*). Зьдзівіўся б Ян Чачот, што любая яму крыўіцкая мова набыла гэткі вялікі размах пад пяром ягонага пасъядоўніка! Але, на свой манер, зьдзіўляемся і мы, Марцінкевічавы прапраўнукі, што гэты бацька беларускай сучаснай літаратуры інтэ-

Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч

лектуальна ня вырас па-за съядомасць мовы й на практыцы заставаўся палітычным палякам. У яго прыватную школку для вясковых дзетак хадзіў Антон Лявіцкі, будучы нацыянальны дзеяч і пачынальнік беларускай прозы, вядомы як Ядвігін Ш. Ён у сваіх успамінах згадваў потым, што нічога беларускага ня вынес адтуль, а й сам пан Вінцэнт ні словам не наважваўся ўзгадоўваць іх на патомкаў слáунае бацькаўшчыны; дома панаўваў культ канфэдэраткі.

Для справядлівасці трэба дадаць, што амаль ідэнтычная сытуацыя паўторыцца таксама ў сям'і Францішка Багушэвіча, але ўзровень таго ўжо будзе нашмат вышэйшы: стаўкай акажацца ня толькі тое, каб навучыць мужычанятаў чытаць і пісаць па-польску ды па-французску, як было гэта ў выпадку Марцінкевічавага асьветніцтва. Аднак нікога не павінны мы судзіць паводле сёньняшніх мерак.

І Ян Баршчэўскі, і Ян Чачот, і Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч, і Аляксандар Рыпінскі, пра якога паговорым яшчэ, і цэлы шэраг творцаў беларускага мастацтва слова за ўсё трэх чвэрці XIX стагодзьдзя маглі быць няйначай як дзяцьмі панскае Польшчы, выхаванкамі яе фэадальнай культуры, а на сваю беларускую творчасць глядзелі як на шчырую, сардэчную спагаду да паняволенага просталюдзіна, як на выказваныне імі голасу душы ягонае. Характэрнае прытым, што творчыя здабыткі, таксама й Марцінкевіча, сталі шырока вядомымі як быццам па часе — у пэрыяд народзінаў нашага нацыянальнага руху пасля 1903-1905 гадоў. Пры іх жа памяці ўсё тое валялася ў шуфлядах з рукапісамі, зредку толькі друкавалася ў нейкім элітарным зборнічку... Так родзіцца немаўля, несъядомае спачатку свайго існаванья.

15. „Мяцеж”

Беларускія парадоксы прынялі цяжка растлумачальныя, пакручастыя формы акалечанага дрэва ад таго гісторычнага моманту, калі гэты ўсходнеславянскі народ узяднаўся ў адной дзяржаве з заходнеславянскімі палікамі. Усход перакрыжаваўся з Захадам, утвараючы новую якасць, над якою па сёньняшні дзень ламаюць сабе галовы вучоныя мужы. Цікавы й загадковы вынік сымбіёзу культуры ў мэнталітэтаў, шляху з мінулага. Ад заняпаду старажытнабеларускай Літвы, якая ахоплівала ў неславянскія тэрыторыі ў Прыбалтыцы, да ўзынікнення асобнае Беларусі прамінуў век „з гакам”. Страты дзяржаўнасці, відаць, ня толькі замарудзіла фармаваныне нацыянальнай сывядомасці ў народзе, але й зъмяніла грамадzkую базу яе — эліта канчаткова паддалася палянізацыі ў час інтэнсыўнага пашырэння асьветы пад эгідаю Віленскага Ўніверсytetu пры імпэраторы Аляксандры I. Шляхоцкая моладзь масава пайшла ў школы, апранулася ў гімназійныя альбо студэнцкія мундзіры. Ян Чачот, з тыповым яму сэнтыментальным жalem, прыгадваў, што толькі старая любяць пагутарыць па-свойму, з чаго кпяць іхныя дочки ў сыны. Гэта добра вядомы нам і цяпер мэханізм асыміляцыі, адыходу гэтым разам сялянскіх дзяцей ад роднай мовы, што пагражае наогул съмерцю беларускай нацыі... Назіраючы за сёньняшнім працэсам зъмяншэння колькасці беларусаў, можна зразумець, адчучь настроі ды атмасфэру ў памешчыцкіх дворыках — адбывалася ў іх дакладна тое самае: дэградацыя беларушчы-

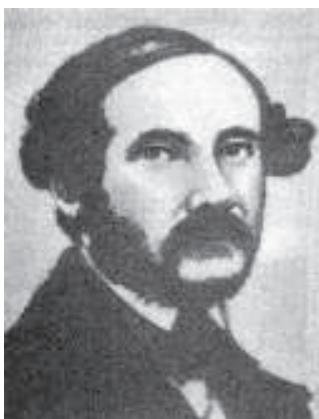
ны, адсоўванье яе ў непатрэбшчыну. Маладым, зь ціхай згоды бацькоў, самым важным было, каб матэрыяльна забясьпечыць патомства. А дух — ня хлеб, не наясіся ім. Ідэя аднаўлення самастойнай Літвы ў саюзе з Польшчай апошні раз мільганула ў Студзеньскае паўстаньне, у народніцкай ідэалёгіі тайнага дыктатара Кастуся Каліноўскага, ягонай кіраўнічай групы. Выкryваючы ашуканскі характар ліквідацыі царскім урадам паншчыны, выступаючы за тое, каб селянін атрымаў разам з асабістай свабодаю таксама ў зямельны надзел бяз выкупу ў пана свайго, каліноўшчыкам удалося крыху прыцягнуць да бунту вясковы элемэнт. Таму славуты „мяцеж” у нашай старонцы грымеў даўжэй і з большым размахам, чым у самой Польшчы, дзе падалася ў лес выключна шляхта ў блізкая ёй гарадзкая інтэлігенцыя, ставячы галоўнай мэтай адваяванье колішніе Рэчы Паспалітай. Паншчынны мужык, натуральна, ня верыў людзям з двароў, нават і беларускамоўнай прапагандзе ў падпольнай газэты пад назваю „Мужыцкая Праўда”, друкаванай штабам Каліноўскага. Паўстаньне захліснулася, як панскае, а не ўсенароднае. Прынесла яно ўсё ж некаторую лібералізацыю ў сацыяльнай палітыцы царызму ў беларускіх ды польскіх губэрнях. У выніку тых жа рэпрэсіяў стварыла нечуваную раней сітуацыю: беларус перастаў лічыцца своеасаблівым гатункам паляка; афіцыйныя агітатары ўгаворвалі яму нешта адваротнае — што ён спакон вякоў уяўляе сабою заходнюю разнастайнасць ра-

Кастусь Каліноўскі. Фота 1862 г.

сейскае народнасці. Паміж Москвою й Варшаваю разгарэлася барацьба за ягоную, вызваленую ад прымусу бізуна, душу. Месца адступаючых польскіх упłyvaў, адміністрацыяна адштурхоўваних назад, займалі расейскія душаловы, што не магло не закончыцца нейкім трэцім самаўсьведамленьнем. За дзесяць гадоў да нелегальнага зъяўлення першых кніжак Францішка Багушэвіча, але ў тых ж дзесяць гадоў пасля павешаньня сатрапамі ў Вільні згаданага Кастуся Каліноўскага даходзіць да пачатковых фармулёвак менавіта беларускага нацыянальнага руху, да арганізацыі Беларускай партыі ў рамках слыннай тады „Народнай Волі”, напісаныя й апублікаваныя праграмы ўстанаўлення Беларускага Народу ў яго Дзяржавы на пераломе сямідзесятых й восьмідзесятых гадоў XIX стагодзьдзя, трывцаць гадоў ад скананьня Яна Чачота, але яшчэ пры жыцці Вінцку Дуніна-Марцінкевіча, пра якога ведаў згаданы ўжо іншы пясьнёр, Аляксандар Рыпінскі.

Неблагі паэт, аўтар надрукаванай у Лёндане ў 1853 годзе беларускай рамантычнай баляды *Нячысьцік*, зацікаўшы нас найперш менавіта спрабаю скласыці даведнік літаратуры Белай Русі. І зноў мусім зважаць, каб не дапусьціць непаразумення ў трактоўцы Рыпінскага. Гэты віцебскі шляхціч глядзеў на Беларусь як на правінцыю Польшчы, а на беларускую мову — як на дыялект польскай. Яму ж ня сынілася, што ў наступнае стагодзьдзе палічаць яго пісьменнікам новага народу! Гэта ня ёсьць спэцыфіка толькі нашая; зусім гэтаксама, напрыклад, зь першапачаткамі сучаснай летувіскай пісьмовасці, у якой знакаміты ўзор паэзіі пакінуў пасля сябе жмудзінскі паляк Антон Бараноўскі (званы Антанас Баранаўскас). Так і ў латышоў, і ў фі-

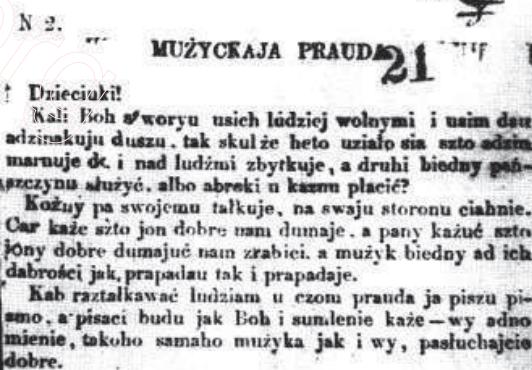

Паўстанец 1831 г.
беларускі паэт
Аляксандар Рыпінскі

наў, ці — у рэшце рэшт — і ў саміх расейцаў, якім смак літаратурнай творчасці прышчапіў Сімяон Полацкі, іншай: Самуіл Пятроўскі-Сітняновіч.

У 1883 годзе, закапаўшыся ў маёнтку Строганы, Аляксандар Рыпінскі так пісаў пра свае пляны гісторыка-краёвай літаратуры: „Вось алфавітны сылісак гэтых польскіх пісьменнікаў, якія — альбо нарадзіліся на Белай Русі, або таксама пісалі пра яе на абедзівюх мовах нашай правінцыі, як польскай, так і русінскай...” Далічыўся ён 55 прозывішчаў, у іх ліку й Францішка Скарэны ці царкоўнага пропаведніка Сыцяпана Зізанія, але, на дзіва, не знаходзім у тым пераліку ні Адама Міцкевіча, ні Яна Чачота...

Польска-беларускія пісьменнікі, што зьявіліся ў эпоху рамантызму ды ў час паўстанняў, спачуваючы селяніну, ачалавечваючы яго, заснавалі фундамэнт пад непрадчываную імі яшчэ Беларусь: надалі яе мове мастацкі бляск, падрыхтавалі ґрунт пад культурны росквіт, які завяршыўся фармаваньнем нацыі й дзяржавы. Такое аб'ектыўнае значэнне іх, здавалася б, малаважней у тых гады працы. Гэта свайго роду іронія лёсу: запрацавалі яны на прапажу панства, а думалі ж пра гармонію паміж палацамі й курнымі хатамі.

Другі нумар „Мужыцкай праўды”

16. Эпізоднасць

Новабеларуская літаратура фармавалася доўга, як і са-ма нацыя. Прабівалася да жыцьця, бы тая расылінка паміж плітамі тратуара, таптаная магутнымі суседзямі. У працэ-се яе разьвіцьця, запачатканага на схіле Рэчы Паспалі-тай, якое дасягнула апагею ажно ў сьвітанак дваццацівеч-ча, назіраем выключна неспрыяльныя акалічнасці. На працягу ўсяго XIX стагодзьдзя не дайшло ў ёй да ўзыні-ненія творчага асяродзьдзя: аўтары адзін пра аднаго, пе-раважна, нічога ня ведалі й ня чулі. Праўда, засноўваліся час ад часу пісьменніцкія сябрыны, як згаданыя філяматы ў Віленскім Універсітэце альбо літаратурны салён

Двор беларускага селяніна. Фота другой паловы XIX ст.

у пяцідзесятых гадох вядомага гісторыка, публіцыста й грамадзкага дзеяча Адама Кіркора. Мелі яны аднакпольскія характеристары. Беларускамоўнае пісьменства ў іх трактава-лася як нешта пабочнае, на мяжы этнографізму. Не было й гутаркі пра арганізаваныне часопіса на беларускай мо-ве, які з часам мог бы пераўтварыцца ў нацыянальны вор-ган, гуртуючы актыўныя сілы Беларусі, як зрабіла гэта „На-ша Ніва” пасля рэвалюцыйнага 1905 году. Не выходзілі кніжкі, хаця б спарадычна, акрамя пару Багушэвічавых у апошнія дзесяцігодзьдзе, тайна надрукаваных за мя-жою й распаўсюджаных падпольнымі арганізацыямі са-цыялістамі. Беларускія творы знаходзім распыленымі па ўсякіх альманахах, газэтных і перыядычных выданьнях, зборніках дасылднікаў народнай культуры. Кваліфікава-ліся яны часыцей за ўсё не як праява абужэньня новага народу — ілюстравалася імі паспалітае жыцьцё ў Белай Русі, безнадзеянасць сялянскага быту. Мова наша іншы раз выкарыстоўвалася ў інтэрэсах палітычнай прапаганды, варшаўскай альбо ма- скоўскай, але ніколі як сро-дак барацьбы за ўласнае не-залежнае жыцьцё беларуса. Спрабаваў, праўда, ступіць на гэты шлях Кастусь Калі-ноўскі ў імгненьні Студ-зенъскага паўстання.

Больш-менш эпізоднасць беларускай літара-турнай творчасці амаль ва ўсіх тагачасных пісьменні-каў мае сваю галоўную пры-чыну — у польскай, а паз-ней і ў расейскай укаранелай культурнасці грамадз-кай ды інтэлектуальнай элі-ты, па-за якою прасыпала-ся сапраўдная глухамань не-пісьменнасці, сярэдневя-ковай цемнаты. Мужык

Паўстанец з-пад Полацку.
Фота 1863 г.

і mestачковы заморанік ня ўмелі чытаць. Калі Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч узяўся перакладаць і выдаваць па-беларуску папулярную паэму Міцкевіча *Пан Тадэвуш*, інтэлігентная публіка жартавала зь яго, што даволі будзе ёй тыражу дзесяці экзэмпляраў, бо толькі чалавек захацела б прачытаць слынную кнігу, перавернутую ў мужыцкую мову... Усё забіваў комплекс горшасыці, які ў Беларусі стаўся нацыянальнай рысай харктару, тыпова каляніяльным пачуцьцём, свайго роду белым негрыянствам.

Тым часам быў у двары Вухвішчы каля Полацку дзіўны эканом-цівун, які пісаў такія вершы, як *Гроши і праца, Саўсім не тое, што было, Панскае ігрыничча* і таму падобныя. Называўся ён Фэлікс Тапчэўскі й хаваўся пад псэўданімам Хвэлька з Рукшэніц. Нідзе не друкаваў іх, чытаў перад зборышчамі як не свае; падабаліся людю, паўтаралі іх з хаты ў хату. Пражыў Тапчэўскі за шэсцьцідзесят, памёр у гады зьяўлення першых кніжыццаў Багушэвіча, але, ці пабачыў ён іх — наўрад. Па сваёй натуры быў гумарыстам, любіў сялянскі камізм, высымейваў шляхту, што ня значыць, каб пачуваўся беларусам. Быў паэт — няма паэта. Што па ім сёньня нам засталося? Некалькі тэкстаў, уцалелых дзякуючы Браніславу Эпімах-Шыпілу, земляку Тапчэўскага з тae ж Полаччыны, але й найпершаму беларускаму інтэлігенту, які дадумаўся скласыці рукапісную *Беларускую хрэстаматыю*, прысьвяціўшы ёй паўжыцця, ды яшчэ ініцыяваўшы зачаткі нацыянальнага руху (небанальная постаць у нашай гісторыі, якой прысьвячаецца больш месца крху далей).

Калі Фэлікс Тапчэўскі зьбіраўся стаць вучнем дваранскага вучылішча ў Лепелі, хадзіў па руках, таксама

Селянін зь Лепельскага павету. Фота другой паловы XIX ст.

ананімны, верш *Там блізка Пінска*, прасякнуты гневам на паншчынныя парадкі. Падобнай пісаніны тады хапала, але гэта якраз картка адрознівалася сваёй няпольскай і нерасейскай моваю. Вельмі магчыма, што Фэлікс трymаў яе перад вачыма... Аўтара мы сёньня ведаем напэўна, называўся: Францішак Савіч і паходзіў з таго ж Палесься, зь вёскі Вяляцічы. Яго нядоўгае, трыццацігадовае жыццё прыгоднае на сэнсацыйны кінафільм. Гэты прадаўжальнік ідэяў дэкабрыстаў наладжваў рэвалюцыйнерскую нелегальшчыну, выкручваўся ў паліцэйскім съледзтве. Высланы ў салдаты на Каўказ, уцёк адтуль і ўчыніў тое другі раз, насядзеўшыся ў турме, ды быў паўторна аддадзены на вайсковую службу ў мікалайеўскіх ротах. Маючы мэдыка-хірургічную адукцыю, занкансьпіраваўся на Украіне ў ролі доктара ў Бэрдычоўскай правінцыі, дзе й памёр бяз часу ды без пары. Адораны талентам змагара, пакінуў добрую памяць у палітычнай гісторыі Польшчы й Расеі, ды некалькі вершоў у абарону даведзенага да быдлячасыці халопа Белай Русі. Лёс пашкадаваў Францішку Савічу прычакаць шумнае Вясны Народаў у Эўропе 1848 году.

Мала больш за яго пабыў на гэтым съвеце іншы Савіч, Вайніслаў Савіч-Заблоцкі, князёўскага роду з боку маці Станіславы Святаполк-Мірской. Таксама заблытаны ў палітыку з галавою, вырас усё ж на пісьменьніка аж чатырох моваў: польскай, беларускай, французскай і нямецкай. У 1873 годзе даслаў ён у часопіс „Вестник Еўропы” тры свае беларускія вершы: *З чужбіны, У роднай зямлі і Да перапёлкі*. Прыдумаў сабе харктэрныя псэўданімы: Граф Суліма з Белай Русі (гэта па бацьку зь гербам Суліма), і яшчэ адзін — Грамадзянін з Белай Русі. Вяртаючыся з эміграцыі ў Бэльгіі, дэкліраваў перад расейскімі ўладамі ня толькі поўную ідэнтыфікацыю зь імі, але й адрачэнье ад каталіцкага веравызнаньня, пераход на праваслаўе, што называў прызнаньнем веры даўніх продкаў. Вось так: адны глядзелі на Беларусь як на частку Польшчы, а другія ўважалі яе за Расею. Але ўжо нядоўга так мела быць.

17. Фундамэнт

Значэньне Студзеньскага паўстання ў гістарычным лёссе Беларусі й яе культуры мала дасьледванае. Завіравала яно каля ста сарака гадоў таму нагад. З пэрспэктывы часу відаць плюсы й мінусы тае векапомннае падзеі. Трэба сказаць, што зь ёю скончыўся халопскі пэрыяд у жыцьці нашага люду. Развяяленьне вёскі і війсьце яе на грамадзянскую арэну азначала канец двара й пана. Але адбылося гэта ня ў выніку ўсенароднага пераможнага бунту, а з ласкі ўлады, якая даўно разумела, што неабходна ліквідаваць рабства, пачаць новы этап у разьвіцці вытворчых сілаў дзяржавы, не дапусыціць яе эканамічнага, затым і палітычнага ўпадку. Катастрофічная для Расей крымская вайна, съмерць Мікалая I і ўзыход на царскі пасад Аляксандра II выклікалі зъмены — дайшлі да голасу лібералы. Гэта й называецца зваротным момантам, калі насьпелі час і пара. Чым адрозніваўся беларускі рух ад польскага? У першую чаргу — грамадзкай базай. Шляхта ў нас як нацыянальная кляса перастала існаваць, далучыўшыся да культуры й съядомасці палякаў. Таму натуральна, што пераход тут ад фэадалізму да капиталізму ня мог за кончыцца ўзынікненнем нацыянальнай беларускай буржуазіі (у клясычным разуменіні тэрміну). Безъ яе — ідэі самастойнасці прабіваліся на паверхню вялікай палітыкі доўгата й марудна, знаходзячы істотную падтрымку толькі сярод багатага сялянства, увабраўшага ў сябе абмужычэлую частку засыцянковай гербавай галоты. Коратка кажучы: упаўшы пасыля панішчыны двор і новасьпечаны

ў саюзе зь ім фабрыкант цьвёрда стаялі за аднаўленыне Польшчы як гаранта пэрспэктываў польскага разьвіцця ім, якія няўхільна курчыліся ва ўмовах хуткага росту расейскай прамысловасці ў самым цэнтры імпэрыі, ейнае экспансіі на далёкаўсходнія рынкі. Цалкам ідэнтычны, хоць не ў такіх глябальных маштабах, мэханізм інтэрэсаў назіраўся таксама ў рэагаванні вясковай эліты, якая — наадварот — бачыла пагрозу сваім участковым гаспадаркам ня столькі ў перавазе пецярбургска-маскоўскай індустрый, колькі ў экспансіі ў Беларусь таньнейшых сельскіх пладоў з боку аграрна разьвітага Польскага Каралеўства. Канкурэнцыю вырашалі жывыя гроши, абароты капіталамі, якія толькі ў мізернай сваёй колькасці траплялі ў спрацаваныя рукі нашага земляроба, ня рабячы зь яго важнага кліента ў гандлі. Асноўная маса мясцовых тавараў знаходзіла збыт аднак у грошавіцейшых польскіх і расейскіх гарадох, на якія арыентаваліся таксама й дваровыя фальваркі. Пазбаўленая ўласнай дзяржаўнасці Польшча ня стала эканамічнай пэрыфэрыяй Расейскай Імпэрыі, утрымала сваё матэрыяльнае партнэрства зь ёю. Іначай здарылася зь Вялікім Княствам Літоўскім: цяпер за эксплюатацыю ягонага арэалу змагаўся яшчэ й маскоўскі гешэфтыні прэтэндэнт. Маєм дачы-

Паўстанцы 1863 году адыходзяць з Горадні. Гравюра XIX ст.

Францішак Багушэвіч
(сярэдзіна 1890-х г.г.)

вось перад вачыма Багушэвічаву *Дудку беларускую*, найпершую нашу наважытную кніжку. Надрукавана яна нелегальна пры канцы XIX стагодзьдзя, у 1891 годзе. Якія думкі прыходзяць у галаву, гартаючы гэтае съціплае выданье? Найперш такія, што калі старажытная беларуская літаратура разывівалася на поўны эўрапейскі фармат ды нашмат апярэдзіла тагачасную расейскую, то адроджанае пасыля нашае літаратурнае слова німа нікага сэнсу параўноўваць зь якім-небудзь з суседніх; яго будучая веліч знаходзілася яшчэ за лясамі-гарамі. Толькі нарадзіўся быў у tym жа 1891 годзе, мала пажыўшы потым, геній беларускай паэзіі Максім Багдановіч. Каму адрасаваная тая ўнікальная кніжыца прыдуманага Мацея Бурачка, за якім схаваўся менавіта Францішак Багушэвіч? Напэўна не паном, і не плебэям нават, ці mestachkovym зануднікам... Каго ж заклікае ў прадмове, каб не пакідаў мовы роднай? — напісанай у стылі „Мужыцкай Праўды“ Каствуся Каліноўскага, такімі простымі фразамі, што прасыцей ужо нельга, пры-

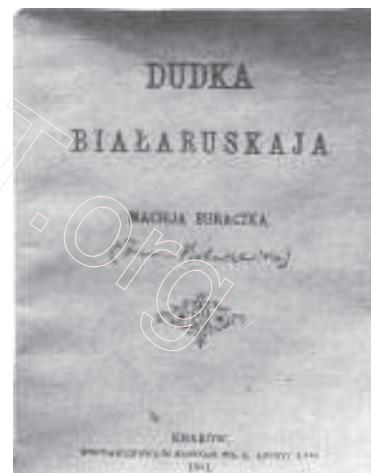
неньне ў тагачаснай Беларусі з сытуацыяй тыповай калёніі, разрыванай супрацьстаўнымі сабе тэндэнцыямі, а ў сферы духа — усходняй і заходняй канцепцыямі, што знакаміта апісаў Янка Купала ў п'есе *Тутэйшыя*.

У такім шырэйшым грамадзка-палітычным пляне трэба глядзець нам на зьяўленыне Францішка Багушэвіча, якога не без падставаў называюм бацькам беларускага патрыятызму (хоць можна спрачацца наконт таго, ці не прызнаць пяршиства Яну Чачоту). Трымаю

чым у танацыі гутаркі бацькі зь дзяцьмі, які ўсё лепш ведае ў дае шчырую параду грамадцы, не зусім думаючай... І ўрэшце цалкам дарэчнае пытаныне: хто даў гроши на яе тайнае друкаванье ў Кракаве, на кансьпіратыўны перавоз адтуль праз аўстрыйскую тады мяжу ў распайдзяжванье (бо не прадавалі ж *Дудку беларускай* у віленскіх і гарадзенскіх кнігарнях, куды мужык амаль не заходзіў і надалей амаль не заходзіць).

Адказы на пастаўленыя пытаныні насочваюцца самі. Пачаткі сучаснай нам беларускай літаратуры мелі будзіцельскі, а не эстэтычны характар. Яе не чыталі ні ў палацах, ні ў мяшчансіх камяніцах. Мала таго, яна была пад паліцэйскай забаронаю расейскай адміністрацыі. Інтэлігент, які асмельваўся ў культурным таварыстве выказацца пабеларуску, рызыкаўаў, што будзе высымляным альбо апынецца пад тайным наглядам сышчыкаў.

Дудку беларускую складваў Францішак Багушэвіч прадумана. Цэліўся ён ёю ў найважнейшае для будучыні Беларусі, у тое, каб разварушыць індывідуальнасць і гра-

Багушэвічава „Дудка
бяларуская“ (Кракаў 1891)...

...і „Смык бяларускі“
(Познань 1894)

мадзянскае сумле́ньне селяніна, гэтак званага тутэйшага чалавека. На пачатку зборнічка зъмешчаны верш пад зна-
мняльным загалоўкам *Дурны мужык, як варона*. Да гэ-
тага матыву вернецца пасъля й сам Янка Купала. У тво-
ры *Як праўды шукаюць* капітальна паказаў закінутасьць
вясковага быту, але не ў чачотаўскім сэнтымэнタルным
спачуваньні, а з падказам не заставацца горшым ад ін-
шых. *Бог сіроты любіць, але долі не даде*, — паўтарае Багу-
шэвіч народную прыказку й выводзіць зь яе маралітэт:
наша зямля, наша праца, наш хдеб, то й наша Айчына ўся!
Апублікаваў тут і *Хрэсьбіны Мацюка* — горкі паэтычны
аповяд аб tym, як з души беларуса выбівалі ўласную год-
насць і самасвядомасьць, перацягваючы яго на бок Ра-
сеi альбо адштурхоўваючы ў польскі бок. Каб не быў са-
бую! Польская літаратура й расейская за XIX стагодзь-
дзе выраслы ў магутныя зяявы культуры Эўропы. Выхо-
дзіла ў іх мноства кніжак; слайўныя літаратары жылі
з творчай працы. Беларуская ж ледзь з духам прааста-
ла паміж імі да съвята. Францішак Багушэвіч заклаў ёй
трывалы фундамэнт.

18. Век

Паэты, тыя выдатнейшыя, рэдка дажываюць старась-
ці — яны выгараюць. Францішку Багушэвічу пашанца-
вала дацягнуць да шасыцідзесяці гадоў. Ва ўмовах кан-
сypіраванья беларускай творчасці, наўрад ці ведаў ён,
што ў tym жа яго Віленскім Краі зазвязала й згасла заў-
частна паэтычная зорка Адама Гурыновіча, які адышоў
з гэтага съвету яшчэ юнаком, у студэнцкім узроście, за-
разіўшыся чорнай воспаю ў турме Петрапаўлаўскай
крэпасці, куды папаў за нелегальшчыну. Як і Франці-
шак Багушэвіч, пісаў ён таксама й на польскай мове, але
самая дасканалыя творы атрымаліся на роднай. Ня меў
магчымасці публікаваць іх, быў замалады на знаём-
ствы, і таму ведаем іх мала, столькі, колькі шчасльіва
ўцалела пасъля арыштаў,
рэвізіяў і сямейных няго-
даў. Як і Ян Чачот, ішоў
Адам Гурыновіч у літара-
туру заварожаным народ-
нымі песнямі, фальклё-
рам. Гэта звычайны шлях
культурнага й нацыя-
нальнага адраджэння
кожнага народу.

Пісьменнікам учыніў
яго — трэба думаць — як-
раз Францішак Багушэвіч
сваёй *Дудкай беларускаю*.

Адам Гурыновіч

Пісаць пачаў Адам Гурыновіч вершам *Да Мацея Бурачка* (пад такім псэўданімам выступіў — як ведаем — Францішак Багушэвіч). Ці зналіся яны асабіста? — цяжка сказаць. Хутчэй за ўсё — не: у беларускай літаратурнай творчасці абавязвала зразумелая засакречанасць, боязь!

Калі б лёс адпусьціў Адаму Гурыновічу больш часу, праўдападобна, іначай выглядала б наша дзвеятнаццацівечча. Пісьменства наша тады не было б такім аднабаковым, сацыяльным з палітычнай накіраванасцю. Пакінуў нам у спадчыну лірыкі *Бор*, *Вясна*, элегію *Сыцямнела на двары і ціха кругом...* Пераклады, зробленыя ім з творчасці Аляксандра Пушкіна, Івана Крылова, Мікалая Някрасава, Льва Талстога, Адама Міцкевіча, Элёйзы Ажэшкі, Яна Каспровіча мелі небанальнае значэнне, бо выводзілі прыніжаную мову ў лік роўных з расейскай і польскай — аказалася, загаварылі на ёй вялікія аўтары; яе лексыка была настолькі багатай, каб перадаць сусветныя шэдэўры. Гэта быў пералом, які, на жаль, ня меў уплыву на творчае асяродзьдзе, пазбаўленае друкаванага воргана. Падобныя зыдзяйсьненыні адначасна рэалізаваў выдатныя сябтар Францішка Багушэвіча, равесны яму Альгерд Абуховіч з роду італьянскіх графаў Бандынэліх, беларускамоўныя тэксты якога распаўсюджваліся толькі ў рукапісах. Здавалася б, маглі тыя высокінтэлігентныя людзі дадумца выдаваць нейкі часопіс па-беларуску, дамовіўшыся з тыпаграфіяй у нямецкім Познані альбо ў аўстрыйскім Krakave, куды не сягалі шчупальцы расейскай палітычнай паліцыі... Пэўна няраз задумваліся яны над tym; аднак дзеля гэткай ініцыятывы спатрэбілася б нямала грошей, якіх у іх не знаходзілася, а спонсараў не было відаць, бо не было і капиталу ў беларускіх дамох, існуючых зазвычай на скрай беднасці. Аднак фінансавых сродкаў у такой сітуацыі, да-

Герб роду Абуховічаў

ся з тыпаграфіяй у нямецкім Познані альбо ў аўстрыйскім Krakave, куды не сягалі шчупальцы расейскай палітычнай паліцыі... Пэўна няраз задумваліся яны над tym; аднак дзеля гэткай ініцыятывы спотрэбілася б нямала грошей, якіх у іх не знаходзілася, а спонсараў не было відаць, бо не было і капиталу ў беларускіх дамох, існуючых зазвычай на скрай беднасці. Аднак фінансавых сродкаў у такой сітуацыі, да-

рэчы, таксама яшчэ замала — неабходная добра праддуманая падпольная арганізацыя дзеля распаўсюджванья. Такая, праўда, зъявілася на кароткі міг, — гэта народніцкая Беларуская партыя, але яе, па-аматарску заснаваную, неўзабаве зынішчыла імперская контрразведка, гэтак званая „Охрана”. Усе акалічнасці — матэрыяльныя й духоўныя — не спрыялі дынамізацыі руху беларусаў. Кніжыцы Багушэвіча распаўсюджвалі Польская Сацыялістичная партыя, якая мела ў гэтым свой інтэрэс, не заўсёды сугучны інтэрэсам Беларусі. Моцна рызыкаўшы Багушэвіч, але, відавочна, нейк камбінаваў на выпадак правалу, сам будучы адвакатам па прафэсіі...

Як Адам Гурыновіч, гэтак і Альгерд Абуховіч нічога свайго арыгінальнага не надрукаваў пры жыцці. А быў жа ён адукаванайшым творцам плеяды Белай Русі, чалавекам арыстакратычнага роду, грунтоўна азнаёмленым з эўрапейскай культурай, гадамі пражываючым на Захадзе, галоўным чынам у Жэнэве й Парыжы. Памёр у 1898 годзе як сыціллы рэпэтытар гімназістаў у Слуцку. Чаму так сталася, што граф пайшоў у капейкавыя заробкі? Вялікапанская ягоная радня не магла съцярпець, што атасамліваўся ён зь беларускім людам, размаўляў і пісаў на ягонай мове. Беспардонна пазбавілі яго правоў да маёмысці. Гэта ня быў надзвычайны інцыдэнт; няйнайчай адносіліся ў шляхоцкіх дамох і да Францішка Багушэвіча, і да Адама Гурыновіча, і да іншых. Кляса паноў пазбаўлялася адшапенцаў, вызнаючы польскую нацыянальнасць у канфлікце з расейскай, але ні ў якім выпадку — беларускую.

Альгерд Абуховіч граф Бандынэлі вёў досьць рэгулярны ды спакойны побыт у наёмнай слуцкай кватэры. У кампекту юваў хатнюю бібліятэку. Перакладаў зь літаратураў: расейскай, польскай, нямецкай, французскай, свабодна валодаючы гэтымі мовамі. Запачатковаваў у беларушчыне жанр байкі, сярод якіх захаваліся *Воўк і лісіца*, *Суд*, *Ваўкалак*, *Старышына*, і верш *Дума а Кафалю XI*. У апошнія гады перад смерцю склаў мэмуары, успаміны. Францішак Багушэвіч, Адам Гурыновіч, Альгерд Абуховіч — тройца веліканай Русі маёй Белай. Усяго аднаму зь іх, менавіта, Багушэвічу пашанцавала выйсыці са сваімі кніжыцамі да чы-

таючай публікі, хоць удача гэтая папалове, бо пад таемнымі празыўкамі, накшталт: Сымон Рэўка з-пад Барысава. Выступіць у друку пад уласнымі імёнамі было б раўназначным суду ѹ вязыніцы! Якая ж іншая літаратура цярпела такі зьдзек і перасыль? І, нягледзячы на гэта, яна не замірала, расла ѹ моц ѹ таленты. Паступова хілілася тая эпоха, калі па-беларуску чыталася нешта спадцішка, дастаўшы ад суседа ці то ананімную паэму *Тарас на Парнасе*, ці *Энэіду навыварат*, ці *Гутарку Данілы са Сыцянанам*, альбо *Гутарку пана з хлопам...*

Век пары ѹ электрычнасці дыктуваў сваё законы. Шырлася асьвета. Ва ўніверсітэты рушылася моладзь з-пад саламяных стрэхай. Набліжалася XX стагодзьдзе, а зь ім, бы веснавыя воды, накочвалася магутная хвала беларускага адраджэння. Багушэвіч і ягоныя спадзівіжнікі прычакалі б 1905 году і першай легальнаі беларускай газэты ѹ Вільні, і выдавецкай фірмы, і арганізацыяў — паўміралі ж яны не ад старасыці. Адзін Вінцук Дунін-Марцінкевіч завекаваў да 1884 году, калі жандары грамілі Беларускую партыю, лідэр якой, Ігнат Грыніяўцкі, забіў цара Аляксандра II.

19. Рунь

Разам з адыходам XIX стагодзьдзя ѹ гісторыю скончылася ѹ Беларусі татальнай дамінацыя польскай культуры ѹ мовы. Паншчынны двор, які быў апораю для ўсякіх паўстаньняў у імя аднаўлення Рэчы Паспалітай, пераўтварыўся ѹ капіталістычны фальварак, заняты грашовымі прыбыткамі. У жыдоўскіх мястэчках, карпеючых у дробным гандлі, ды ѹ хілых рукадзельных мануфактурах паявіліся фабрычкі зь бізнесам на ўсход і захад. Месца польскіх школак занялі расейскія. Адбылася зьмена культурнай арыентацыі — з Польшчы на Расею. У сярэднія навучальныя ўстановы пайшло пакаленне дзяцей свабодных сялянаў, вядома, з багацейшых дамоў. Зынкла двухмоўе ѹ беларускай літаратуры пачатку XX стагодзьдзя. Нейк так дзіўна склалася, што ѹ апошнія дзесяцігоддзі гады вымерлі выдатныя паэты ѹ празаікі, гадаваныя ѹ вялікапольскім духу, і таму існуючыя адначасна ѹ двух нацыянальных структурах. Час польска-беларускіх альбо беларуска-польскіх пісьменнікаў завяршаўся разам са съмерцю Францішка Багушэвіча, Адама Гурыновіча, Альгерда Абуховіча, а раней — Вінцuka Дуніна-Марцінкевіча, ня згадваючы пра меней значных.

Летам 1897 году раптоўна сканаў Янка Неслуходскі, пра якога часыцей чуем пад літаратурнымі псэўданімамі: Янка Лучына. Паэт зь яго аказаўся ніжэйшага лёту, але гэта ягоныя творы склалі першую, легальна выдадзеную, беларускую кніжку *Вязанка*. Падрыхтавалі яе, праўдападобна, студэнты ѹ Пецярбурзе ѹ 1903 годзе. У той жа год прай-

Янка Лучына (1852-1897)

столькі справе адраджэнья Беларусі, яе народу й дзяржавы, колькі якраз сацыяльнаму яе разньиволеніню. Засяроджваў ён сваю ўвагу на постаці селяніна — носьбіта сапраўднай маральнасці, тракуючы яго як соль зямлі, апору ўсякае чалавечнасці. Гэта было водгучыле народніцкіх ідэяў, даволі ўжо анахранічных у эпоху бурлівага разгортання капитализму. Цікава адзначыць пры нагодзе, што ў польскай літаратуре тое ж народніцтва ніколі не прынялося, а якраз у восьмідзесятых ды дзеяністывы гады дайшла ў Варшаве да голасу пазытыўістычная ідэалёгія: культ прадпрымальніцтва, паклоныніцтва перад машиналам, курс на будаваныне Польшчы не „менцяжамі”, якія даводзілі да катастрофы, але моцнай эканомікай, туга па напханым банкнотамі кашальком. Ня плач над лёсам гаротнага вяскоўца пераважаў у тамашніх салёнах; але пахвала даходнай крамы ды фабрычнага размаху. Польскае Каралеўства, фармальна ліквідаванае ў 1888 годзе, даўно расло ў сілу, доўга трymаючы ў шаху парайнаўча маладую расейскую індустрыю.

Вершы Янкі Лучыны сёньня цяжка чытаць. Яны — акрамя тых з філязофскім падтэкстам — належаць як быццам да нейкага тэматычнага архэалёгіі. Съвет, апісаны ў іх,

шоў устаноўчы зьезд Беларускай Сацыялістычнай Грамады, найпершай самастойнай партыі ў палітычным жыцці беларусаў. Супастаўленыне датай шмат што растлумачвае.

Гэты інжынер па прафесіі атрымаў знакамітую гуманітарную адукацыю, зь веданьнем эўрапейскіх моваў і нават старажытнай грэцкай, зь якой перакладваў Гамэра. Паходзячы з заможнае мяшчанскае сям'і ў Менску, свой талент прысьвяціў Неслухоўскія

прапаў назаўсёды. Гарадзкая цывілізацыя канчаткова глынула традыцыйную вёску. Але Лучына не затрымаўся на сацыялягізме, вопісах гаротнасці бедных людзей.

Спрабаваў ён мастацка сягнуць глыбей у душу чалавечую, у ягоную псыхалёгію перш за ўсё. Гэта ўжо не было адкрыцця ў літаратуры наогул, але выраўноўванье да ўзроўню мастацкага слова ў пісьменстве палякаў і расейцаў, на мовах якіх таксама пісаў ды крыху публікаваўся ў правінцыйных газетах, між іншым, у даволі папулярным „Мінскім листкі“. Зьбіраў фальклёр, як і Адам Гурыновіч. Займаўся перакладамі, як быццам экзаменуючы роднае слова, ягоную прыгоднасць у передачы пазіі Генрыха Гейнэ, Івана Крылова, Мікалая Някрасава. Важны досьвед у творчым развязыцці аўтара.

Настала быццам бы зацішша. Беларуская літаратура ляжала ў рукапісах у шуфлядах сталоў, а магілы яе творцаў зарасталі травою па меры таго, як блізкая ім радня разъяджалася па белым съвеце. Ейныя прадаўжалінікі ўжо нарадзіліся, хадзілі вучнямі на заняткі, вырасталі ў кавалеры ды паненкі, ехалі студэнтамі ў Пецярбург. Вільня — як акадэмічны цэнтар — даўно заняпала, па славутым університетэ засталіся адны ўспаміны. Усенька інтэлігентнае, з жывым разумам, кіравалася ў сталіцу імпэрыі. У ёй гэта, а не ў віленскіх мурах, мела акрыяць

ВЯЗЛЖКА.

Янкі Лучыны

(Нізка. Неслухоўскія)

Пецярбург.
Друкар.

„Вязанка“

ідэя Беларусі. Нешта пісаў пакрыёму юнак Іван Луцэвіч, будучы Янка Купала. Практыкаваўся ў вершапісаныні Ка-стусь Міцкевіч, стаўшы потым Якубам Коласам. Паступіў у гімназію ў далёкім Яраслаўлі, што на Волзе, без пары сталеюочы, Максім Багдановіч. Высыпяvala гэтая трывада на зоркі першай велічыні: Купала, Колас, Багдановіч. Праміне яшчэ толькі дзесяць гадоў і зас্বецяцца яны бляскам цуду найчысьцейшае красы, якой даўно не было на зямлі Русі Белай. Так бы мовіць — зрабілася цішыня перад вялікай бурай.

Страшна робіцца, калі падумаць, што спатрэбілася больш за цэлае стагодзьдзе, пакуль зьявіліся беларускія knižkі й часопісы, арганізацыі й партыі — усё тое, што неабходнае дзеля нармальнага функцыянавання нацыі. А былі ж у старажытнай Беларусі друкарні, эліты, свая дзяржава й пачуцьцё Айчыны. Страціць лягчэй, чым вярнуць. Прасыцей служыць камусыці, чым працаваць на ўласным. Нявольнік, які памятае няволю, ніколі не адчуе сябе цалкам свабодным. Таму невыпадкова ўзынялі беларускую культуру да самых вышыніяў тყы яе дзеячы, якія прыйшли ў жыцьцё, маючы за бацькоў ужо вольных людзей, забытых пра паншчыну, рабства й зьдзек. У іх не было страху, які адбірае энэргію, забівае веру ў свае магчымасці.

20. Рост

Беларуская культура ў сваіх нацыянальных праявах на працягу XIX стагодзьдзя пульсавала, так бы мовіць, фрагментарна, спарадычна. Не сфармаваўся тады сталы яе цэнтар ні ў краёвым падпольі, ні за кардонам, як здарылася тое, напрыклад, у літоўцаў, якія мелі апору ў літоўскамоўнай паласе Ўсходняй Пруссіі, ці ў выпадку ўкраінскага руху, што разгортваўся, дзякуючы падтрымцы аўстрыйскіх уладаў, якія бачылі палітычную карысць для сябе ва ўкраінізацыі Галіччыны. Нягледзячы на заглушанасць беларушчыны ў абсолютную незацікаленасьць ёю тагачаснай эўрапейскай палітыкай, паступова нарастай унутраны патэнцыял. Маецца тут на ўвазе ня толькі літаратурная творчасць: паэзія Яна Баршчэўскага, Яна Чачота, драматургія Вінцука Дуніна-Марцінкевіча, knižkі з палітычным ужо падтэкстам Францішка Багушэвіча й цэлае плеяды іншых, у тым ліку й спадчыну графа Бандынэлі. Акрамя культурнай субстанцыі, узьнікла ў сваі палітычнае думка, падставы дзеля якое даў, несумненна, Ка-стусь Каліноўскі, паўстанцкі дыктатар, але й мысліцель, філёзаф. Гэты заядлы вораг шляхотчыны, хаця сам ён быў шляхоцкага роду, стаўшы патрыётам Белай Русі, знакаміта разумеў, што панскі двор бязылітасна калянізуе яе й пазбаўляе ўласнае, беларускае душы (як гэта найчысьцей назіраецца ў дзейнасці калянізатораў ва ўсім сьвеце). Стаяку на селяніне рабіла славутая „Народная Воля” ды ўтвораная ў яе рамках Беларуская партыя, узначаленая Ігнатам Грынявіцкім, пасльейшым забойцам імпэратора Аляк-

сандра II. Калі тайны дыктатар Студзеньскага паўстаньня ў Беларусі й Літве быў даволі адзінокім у сваіх высакародных памкненых, дык нарадавольцы, дзеянічаючы на адну эпоху пасльей, у восьмідзесятыя гады, былі ў стане пайсыці значна далей за Кастуся Каліноўскага, ствараючы ідэю Беларускага Народу й Беларускае Дзяржавы. І хоць паліцэйская контрразведка хутка разграбіла — у 1884 годзе — патаемны часопіс „Гоман”, заснаваны пасъядоўнікамі Ігната Грынівіцкага, то аднак гэтае выданье адыграла куды важнейшую ролю ў раззвіцці беларускага руху, чым аднаўствовая газэтка каліноўшчыкаў пад загалоўкам „Мужыцкая Праўда”, сарыентаваная на стымулюванье сацыяльнага выбуху ў краі ў адпаведнась-

Першы нумар „Гомона”

ці са стратэгіяй сялянскай вайны ва ўсёй імперыі. І гэта зразумела, бо ў тыя шасыцідзесятыя гады яшчэ існавала, досыць архаічная, грамадзка-палітычная сутияція ў цяні ўсё тае ж даўнія Рэчы Паспалітае. А ў часы „гоманаўцаў” зьявілася інтэлігенцыя, якая не разважала катэгорыямі добра гана, бо сама яна паходзіла з хатаў ды местачковых камянічак. Так нарадзілася нацыя, якой ніколі не бываць у фэадалізме (баярскую Белую Русь праглынула з патрахамі шляхоцкай Польшчы, як, напрыклад, чэская дзяржава пераўтварылася ў нямецкую).

У самюткі канец XIX стагодзьдзя быў праведзены першы ўсерасейскі перапіс насельніцтва, які выявіў нешта маля кім прадчуванае, гэта значыць, пашырэнне ў народзе беларускай съядомасці. Расейцамі назвалі сябе прыежджыя з глыбіні імперыі й частка гімназійнай інтэлігенцыі; у палякі падаліся амаль выключна ўласнікі й набліжаныя да касцельнае службы. Да распаўсюджання пальшчызы ў каталіцкіх масах простанарадзьдзя дайшло крыху пазней і, як не дзіўна на першы погляд, адбылося тое з лёгкасцю рукі антыкаталіцкага палітыкі царскага рэжыму. Трапна падгледзеў гэта ды апісаў Францішак Багушэвіч у творы *Хрэсціны Мацюка*, у якім чытаем знамянальнае заканчэнне: *О так то хрысьцілі мяне казакі з тутэйшага ды ў палякі!*

З пачаткам нашага веку Расея перажывала бурлівы эканамічны росквіт, але й палітычную катастрофу, накшталт колішняй Крымскай вайны, а менавіта, пройгрыш у канфрантацыі з Японіяй у гадох 1904-1905. Нечуваны разгром вялізнае арміі ды флётуту ў вайне зь ігнараваным да-

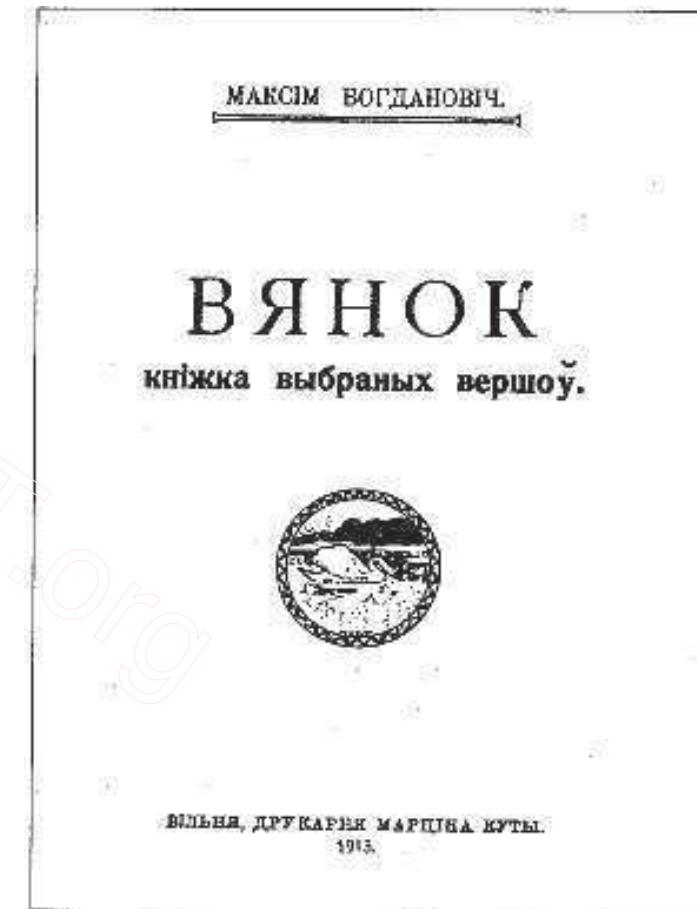
Максім Багдановіч

лёкаўсходнім праціўнікам выклікаў шок; зъмякчэныне за-
тым ціску ўлады было непазбежным, паліцэйскі тэрор на
нейкі пэрыяд быў заменены нечым на падабенства дэма-
кратызацыі. Зынялі „пячаці съмерці” зь беларускага дру-
каванага слова й схавалі бізун, якім шпарылі кожнага, хто
спрабаваў ладзіць сякую-такую арганізаванасць у бела-
рускім духу. І літаральна ў адзін міг, праз год-паўтара, па-
далі свой голас перад усімі народамі беларускія арганіза-
цыі, выдавецтвы, газэты, часопісы. Здарыўся проста цуд
уваскращэння народу, затагтанага мінульымі, непрыхіль-
нымі яму, вякамі. Зазыялі зоркі нацыянальных геніяў: най-
перш Янкі Купалы й Якуба Коласа; затым незабыўнага
Максіма Багдановіча, першага — дарэчы сказаць — нава-
жытнага беларускага пісьменніка, які не адчуваў патрэ-
бы хавацца за псеўданімам альбо распыльваць свае вер-
шы па небеларускіх выданьнях.

З'явілася група маладых будзіцеляў, якія ўчынілі ўсё,
што трэба, каб ажыў народ. Брэты Антон і Іван Луцкеві-
чы, Вацлаў Іваноўскі, Казімір Кастрэвіцкі, Вацлаў Ластоў-
скі, Францішак Стацкевіч, Аляксандар Уласаў, Францішак
Умястоўскі, Алаіза Пашкевічанка, Алесь Бурбіс і іншыя. На
базе культурна-асветніцкіх гурткоў Вільні, Горадні, Мен-
ску стварылі яны ў 1902 годзе сакрэтныя структуры са
сыціплым назовам Беларуская Рэвалюцыйная Грамада.
Наўрад ці трэба сумнівацца ў tym, што менавіта ў гэтым
асяродзідзі было ініцыявана надрукаваныне ў 1903 годзе
выбраных твораў Янкі Лучыны пад загалоўкам *Вязанка*
— памятайма — першай легальнай беларускай кніжкі,
якая, відавочна, паслужыла ім спробаю на рэакцыю ца-
рызму, дагэтуль надта зядлага ў сваёй антыбеларушчы-
не. З выхадам тае ж *Вязанкі* дынамізаваўся нацыяналь-
ны рух. Згаданая Грамада з досыць млявага ўтварэння
ажывілася да маштабнай нармальнай партыі, пераназываў-
шыся ў Беларускую Сацыялістычную Грамаду. На яе гле-
бе потым вырасла ўся Маладая Беларусь.

Дзеля гістарычнай праўды трэба адзначыць, што пера-
ход беларускасці з культурніцтва ў палітычнасць, з эт-
награфічнасці ў нацыянальнасць адбываўся пад знач-
ным уплывам польскага сацыялістычнага руху, у якім

праз некаторы час прымалі ўдзел будучыя дзеячы ды ідэ-
олягі Белай Русі. Сам Юзэф Пілсудскі ўспамінаў пра наладж-
ваныне ім кантрабанды праз аўстрыйскі кардон у Расею
выданыя Францішкам Багушэвіча.

„Вянок” Максіма Багдановіча

21. Квітненьне

ХІХ стагодзьдзе бяз рэшты ў Белай Русі працавала на тое, каб у пачатку ХХ змог выступіць арганізаваны й съядомы сваіх мэтаў нацыянальны рух беларусаў, як апошні сярод народаў. Узынікненіе арганізацыяў і газэтаў на роднай мове звязвалася тым гістарычным пераломам, ад якога Беларусь ужо не жыла як паслухмяная калёнія. Да-волі распаўсюджаная думка ўсё ж, што трэба гэта звязваць зь першай расейскай рэвалюцыяй 1905 году. Аднак у сапраўднасці ўсё адбывалася далёка ня так, хоць значэнне таго славутага закалоту ў імпэрыі, вядома, цяжка недацаніць.

Менавіта ў 1902 — нагадаю — годзе, калі царская ўлада трымалася зусім моцна й самаўпэўнена паводзіла сябе паліцыя, дайшло да стварэння сакрэтных структураў, зь якіх неўзабаве вырасла слайная потым Беларуская Сацыялістычная Грамада. Канчаткова аформілася яна ў тайную партыю ў месяцы сінегіні 1903 году. Варта заўважыць, што зрабіла гэта наступнае пасля народнікаў пакаленьне, можна сказаць, дзеці заснавальнікаў „Гоману”, аўтараў праграмы будаванья Беларускага Народу й Беларускай Дзяржавы. За той дваццацігадовы адрезак часу выдаў свае закансьпіраваныя кніжкі Францішак Багушэвіч, бацька моўнага патрыятызму ды будзіцель народных масаў. Пусыціла карані родная літаратура, жывячыся традыцыямі вялікага мінулага і, адначасова, надзённымі спрэвамі чалавека на гэтай занядбанай зямлі.

Аналізуочы відавочную слабасьць беларускага адраджэнскага руху, мы звычайна не бярэм пад увагу тае значмянальнае акалічнасці, што не зьяўляйся ён тады элемэнтам міжнароднай палітыкі, а быў толькі ўнутранай зъявай у межах Рasei. У некаторай меры, талеруюочы яго ўсё ж, адміністрацыя й пецярбурскі ўрад кіраваліся разлікам на паслабленыне яшчэ значных польскіх уплываў у заходніх губэрнях. На больш не спадзяваліся, дасканала разумеючы, што радыкальнае зынішчэнне іх было б раўназначным з вайною супраць папулярнага тут — нароўні з праваслаўем — каталіцызму й закончылася б аднымі шкодамі інтэрэсам імпэрыі ў Эўропе. Словам, не калькуляваўся такі варыянт. Тыя ж царскія ўладары актыўна падтрымлівалі — маральна й матэрыяльна — мясцовыя нацыяналізмы ў Эстоніі ды ў Латвіі. Там спакон вякоў панавала німецкая культура, пратэстантызм, арыентацыя на Захад, і таму гэты высокацывілізаваны рэгіён трэба было абавязковая павярнуць тварам да Масквы; адараўца заварожжаны позірк даўніе Ліфляндый на Нямеччыну й Швэцыю. Як гэта ўчыніц? Тэрорам ня ўдасца, дык істотным паспры-

Frauen- und Kinder-
Krankenhaus

~~ПОСЕДАНИЕ~~
—АКЦИЯ ЗА УСЛУГУ

Пришлите Финансу реквизиты ЗАЧИСЛЕНИЯ!

M 2

ГРАНАДА

ГАЗЕТА БЕЛАРУСКІЙ СОЦЫАЛІСТЫЧНОЙ ГРАМАДЫ.

Минск, 5 мая (18 мая) 1917 года

Да промените живота.
Благодаря на човека, който е живял и се състрадал до края на живота, човекът изпитва чувство на благодарност и любов. Този човек е живял и състрадал до края на живота, човекът изпитва чувство на благодарност и любов.

Газэта Беларускай Сацыялістычнай Грамады

яньнем разьвіцю глумленых тутэйшымі немцамі нацыяў: эстонцаў, латышоў; уключна з адкрытыцём уласных школаў, што не дадзена было беларусам. Давайце крыху працягнем урок палітычнага мысьленыня. Наўрад ці хутчэй за нас, беларусаў, нарадзілася б сучасная нацыянальнасць летувісаў, затым і дзяржаўнасць, калі б частка іхнай занёманская этнічнай тэрыторыі не апынулася была ў складзе Ўсходняй Пруссіі, з цэнтрам у горадзе Тыльзыт. Летувіскому населенніту пад нямецкай уладаю была ўведзена свабода на карэнна-народную духоўнасць, на друкаваныне забароненых расейцамі летувіскіх кніжак, перш за ёсё рэлігійных, кантрабанду перапраўляных за кардон. Бэрлінскія палітыкі — ня горш за пецярбурскіх — калькулявалі па-свойму. На Ковеншчыне пашыраліся антымаскоўскія настроі. Супрацьдзеяць ім магчыма было ня йначай, як даючы свабоду, што й сталася з карысцю для тэмпаў росту самасвядомасці ў тых жа летувісаў. Падобны мэханізм задзейнічаў і ў выпадку ўкраінскага адраджэння, якое прасоўвалася на ўсход зь Львова і ўсёе

Іван і Антон Луцкевічы і Аляксандр Уласаў

Галіччыны, салідна падукраінізаванай канфліктуючай з Расеяй Аўстрывіяй, незадаволенай царскім патранатам над Сэрбіяй і іншымі балканскімі славянамі. Клясычны прыклад імперскай нацыянальнай палітыкі назіраем у гісторыі падзеленай Польшчы, якую выкарыстоўвалі ў захопніцкіх сталіцах у плянаваныні дыпляматычных акцыяў і контракцыяў. Аднаўленыне польскасасці разам з дазволам аўстрыйскага начальніцтва даўні ўніверсytэт у Кракаве невыпадкова зъбеглася з русыфікацыйным ціскам пасля Студзеньскага паўстання ў Карапалеўстве Польскім ды пройгрышам Вены ў ваеннай канфрантацыі з Бэрлінам у 1866 годзе, стратаю Сылезіі з Лужыцамі. У Вене ўзяліся гуляць польскім козырам, і дадаткова ўкраінскім.

Гэтых колькі словаў пра шырэйшую сытуацыю ў нашым закутку Эўропы неабходна запамятаць, каб добра зразумець падзеі ў Беларусі на парозе новага веку, гды бейшыя прычыны такіх, а ня іншых, шляхоў беларускага руху. Усё звязана, нішто не адбываецца незалежна ад становішча ў суседзяў.

Грамадоўцы не былі сілай рэспектабельнай на той час, бяз важных фінансавых сродкаў, безь якіх адчувальная ў грамадзтве дзейнасць застаецца ў сферы пастулятаў альбо мараў. Пры tym зьяўляліся імі маладыя хлопцы і дзяўчатаў, у пераважнасці студэнты й гімназісты, пра якіх цяжка думаць усур'ёз як пра аўтарытэтных асоб, а tym болей дзеячаў. Але ведайма, што ўсякія перавароты праводзяцца якраз такія. Беларуская Сацыялістычная Грамада існавала ўжо трэ гады, ня маю-

Алаіза Пашкевіч (Цётка)

чи свайго друкаванага воргану, прынамсі накшталт рэгурлярнага блюэтэню, нават у год поўнага развалу ўлады пасля няўдале кампаніі ў Манчжурый ды капітуляцыі Порт-Артура ў выніку разгрому японцамі расейскага флёту ў праліве Цусіма.

Чаму грамадоўцы толькі бегалі з прамовамі па мітынгах? Напрыклад, Луцкевіч — на менскае чыгуначнае дэпо, а Цётка-Пашкевічанка да віленскіх гарбароў, замест занятца грунтоўнай працай, скажам, выдаваньнем газэты... Бракуе нам архіўных матэрыялаў з тае пары, але й бязь іх адказ на гэтае пытаньне здаецца ясным: яны ня ўмелі рабіць журналістыкі ды ня мелі грошай на друк. Адзін зь іх, Вацлаў Іваноўскі, пару гадамі назад адбіў на прымітыўным гектографе нешта падобнае да газэтнага выданьня, даўшы яму загаловак „Свабода”. Купіў ён машиныку сам, за заробленую ў вакацыі марную суму. Аматарскае яго падпольніцтва выпадкам выкрыў стары бацька, паклаўшы ўсяму канец: сын мусіў закончыць інстытут, атрымаць дыплём інжынера. Да кансьпірацыі вярнуўся пасылья, стаўшы дарослым і будучы ўжо на сваім хлебе. Гэта таму першае легальнае пэрыядычнае выданьне на беларускай мове зьявілася не ў разгар рэвалюцыянізму, калі заваліўся ўсялякі кантроль, а ў ягоны спад. „Наша Доля” выйшла ў палове верасня 1906 году ў Вільні. Суды ўжо тады ажывіліся й забаранілі газэту.

22. Газэты

Згаданая першая легальна беларуская газэта „Наша Доля” праіснавала коратка на працяту асеньніх месяцаў 1906 году. Загубіў яе, несумненна, той жа рэвалюцыянізм, час і пара. Царская ўлада ізноў паклала цяжкую руку на ўсё расейскае жыцьцё. Аўтары „Нашай Долі”, калі хацелі на- далей публікаваць свае адозвы да народу, павінны былі ссысьці ў падпольле. Не зрабілі таго, магчыма, з прычыны арганізацыйнай слабасыці альбо, звычайна, забаяліся... Аднак жа значэньне гэтага выдання, хоць надта хілага ды нерэгулярнага, нельга паменшваць. Апошні, шосты нумар быў надрукаваны недзе ў палове сінёгня, калі ўжо выхо-

Першы нумар газэты „Наша Доля”

дзіла другая беларуская газэта, штотыднёвая „Наша Ніва”. Мабыць, ніхто не спадзяваўся, што пратрымаецца яна доўгага, ствараючы вялікую эпоху ў гісторыі культуры Беларусі, збудаваўшы трывалы падмурак пад ейнае адраджэнне. Разам з тым нельга забываць, што „Наша Ніва” выйшла з „Нашай Долі”, у рэдакцыі якой меў месца менавіта раскол, у выніку якога пакінулі яе тыя, хто больш рэальна глядзеў на перспектывы нацыянальной дзеянасці.

Задумоўваючыся над жывучасцю „Нашай Нівы” ды хуткай съмерцю „Нашай Долі”, праста кідаюцца ў очы два галоўныя фактары: першы — гэта ідэялігічная памяркоўнасць і засяроджванье ўагі на праблемах краю, а не на збаўленыні цэлага сьвету сацыялістычным раем; другі — гэта зьяўленыне больш-менш трывалай фінансавай падставы для друку, якую забяспечваў сам рэдактар-выдавец Аляксандар Уласаў, адукаваны фальварковец з-пад Радашковічаў. Гэты былы выхаванец вучылішчай: духоўнага ў Пінску й рэальнага ў Лібаве, а таксама Рыскага Палітэхнічнага Інстытуту, захапіўшыся ў маладыя гады ідэяй са-мастойнасці Беларусі й шчасльва стаўшы ўладальнікам немалых грошей здолеў геніяльна пакарыстацца імі. Можна толькі здагадвацца ў рашаючам уплыве на яго асобу пратэстанцкага рацыяналізму ў час ягонага юначага пра-

Рэклама выдавецкай суполкі ў газэце „Наша Доля”

бываньня ў паўнамецкай тады Латвії. Латышы нашмат раней за беларусаў арганізаваліся — перш у сфэры гаспадаркі, а затым і культуры. Далі яны добры прыклад іншым.

За кулісамі редакцыяй стаялі дзеячы-заснавальнікі Беларускай Сацыялістычнай Грамады. Да іх належыў і Аляксандар Уласаў, што не адно й растлумачвае. Але мозгам „Нашай Нівы” лічацца браты Іван і Антон Луцкевічы, пра якіх няраз пачуем, а Антон узначаліў беларускі ўрад у 1918 годзе

Аляксандар Уласаў

Энцыклапедысты характерызуюць „Нашу Ніву” як грамадзка-палітычную, навукова-папулярную й літаратурна-мастацкую. У першым слове да чытача — у лістападзе 1906 году — яе рэдактары аддалі даніну неспакойнаму го-ду, дэкларуючы, што ня будуць яны арыентавацца на па-ноў і фабрыкантаў, а на „беларускую беднату працаві-тую”. Гэта гучыць цяпер даволі камічна, бо, як вядома, са-цыяльна пануючай клясе ў Беларусі ейная эманансіпацыя ні ў чым не была прыгоднай; наадварот, капітал наймац-ней пачуваўся ва ўмовах непарушнасці Расейскай Імпэ-ры, яе непадзельнасці. (Сённяшнія інтэграцыйныя пра-цэсы ў Эўропе знакаміта пацвярджаюць гэтую старую тэзу). Нашаніўцы палітычна служылі сялянам, а іхны пер-шалідэр, той жа Ўласаў, пасядзеў у турме, пакараны судом за артыкул *Дума і народ* (Дума — гэта назва тагачаснага парлямэнту). Узяўся ён неўзабаве выдаваць спэцыяльны гаспадарскі часопіс „Саха” й часопіс для дзяцей „Лучын-ка” (звярніце, паважаныя чытачы, увагу на спэцыфічнае называныне выданння: „Наша Ніва”, „Саха”, „Лучынка”). Вывучыўшы краёвую эканоміку, піша *Аб гаспадарцы на*

хутарах і шнурах (шнур — іначай кажучы, вузкія палоскі ворнай зямлі). Калі індустрыйнае Каралеўства Польскае квітнела ды нажывалася на збыце сваіх тавараў у расейскіх глыбінках, вясковая Беларусь ледзь дыхала на гэтых жа „шнурах”, шукаючы лепшага лёсу ў выездах на сыбірскую цаліну. Арыентыцына падлічана, што ў тыя гады эмігравала такім чынам назаўсёды каля паўтара мільёна чалавек, пераважна ў заходнія пустэчы тайгі, засноўваючы там цэлыя земляробчыя калёніі. Урад, зразумела, спрыяў гэтаму, прызнаючы падатковыя ільготы й дапамогу, асабліва ў пэрыяд рэформаў Сталыпіна, выдатнага дальнабачнага дзяржайнага дзеяча, забітага нейкім ашалелым народнікам.. Яго съмерць у некаторым сэнсе сталася клясычным фактам на пацвярджэнніе таго, што Расея ня ў сілах кіравацца строгім разумам: псыхіка расейца так склалася гістарычна, што ён усё чакае нейкага цуду, замест спакойна й мэтадычна працаўваць, спакваля давіваючыся дабрабыту. Гэтак у яго ад працяглага рабства. Таму прэм'ер Сталыпін не пасаваў да люду, мусіў альбо загінуць, альбо адступіць.

У такіх умовах „Наша Ніва” зьявілася быццам бы ворганам перабудовы сельскай гаспадаркі з фэадальнай раздробленай у буйнадваровую, зь беднай у заможную. Зъмяшчала — даволі густа — агранамічныя й вэтэрынарныя парады. Але ня толькі. Запамяталася яна нам як газета, у якой расла й высыпвала новая наша літаратура, запаветная пасыль Чачота, Дуніна-Марцінкевіча, Багушэвіча, Гурыновіча, Абуховіча-Бандынэлі, Лучыны-Неслухоўскага. Як паведамляюць гісторыкі, за адных пачатковыя тро гады існаваньня гэтага векапомнага тыднёвіка было надрукавана ў ім каля дзесяцісот карэспандэнцыяў з амаль паўтысячы вёсак і мястэчак, і 246 вершаў 61 паэта, 91 апавяданьне 36 празаікаў. Упершыню пабачылі съвет на яго старонках творы Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Цёткі, і практична ўсіх іншых, што садзейнічала прафэсіяналізацыі літаратуры й сумежнай зь ёю творчасці, напрыклад, літаратуразнаўства й тэатру. Гэтыя слова зъяўляюцца ўсяго толькі намёкамі на фундамэнтальнае ў зьдзяйсьненіях нашаніўцаў, аб працы якіх

можна гаварыць бясконца. Рэдакцыя й ейны актыў замянялі літаральна ўсё, чаго не было: беларускую дзяржаўнасць і беларускую веру, беларускую школу й беларускі ўніверсітэт, Беларускую Акадэмію Навук і беларускую гістарычную памяць.

Людзі, што працаўвалі ў ёй, мелі шырокі съветапогляд і шматбаковае выхаванье. Паходзілі зь сем'яў найчасцей з польскімі культурнымі традыцыямі і, заканчваючы расейскія школы, самі прарабіваліся да ўласных беларускіх каранёў. Таму былі яны асобамі з надзвычай моцнымі ды самабытнымі харектарамі, якія бываюць на пераломе эпох. Як у першапраходцаў.

Адзін з нумароў „Нашай Нівы” з 1910 году

23. Абуджэнъне

Гісторыкі, акрамя камуністычна-расейскіх ды іхных ін-
тэлектуальных халуёў, падкрэсліваюць унікальнае зна-
чэнне „Нашай Нівы”, слушна разглядаючы яе ў канцэ-
сьце ўніверсальных мэханізмаў нараджэння нацыі. Але,
чамусыці, бракуе ім глыбейшай рэфлексіі, хаця б па ана-
лёгіі з суседнімі нацыянальнымі рухамі, што гэтая газэ-
та выйшла ў Беларусь на адно пакаленіне запозна. Яна
павінна была зьявіцца адначасна з першай хвалій воль-
ных сялянаў, гэта значыць, у восьмідзесятыя гады XIX ста-

годзьдзя. Пра тое, што гэта было магчымае, съведчыць утварэнне аўтаномнай Беларускай партыі ў рам-
ках „Народнай Волі”, а перш за ўсё існаванне ў 1884 годзе падпольнага часопіса „Гоман” („Гомон”), на старонках якога, як вядома, упершыню была сформуляваная ідэя Беларускага Народу й Белару-
скай Дзяржавы. Былі й іншыя друкі, праўда, аднаразовыя, аказійныя, пра якія я згадваў ужо раней.

Лёгка можна заўважыць:
у нармальнym фармавань-

ні палітычнай і культур-
най беларушчыны пераш-
кодзіў як імперскі тэрор,
гэтак і само разъмяшчэнь-
не этнічнага арэалу Бела-
русы ўнутры царства, што
не дапускала зацікаўлен-
ня ім з боку мяжуючых
з Расеяй Нямеччыны
й Аўстра-Вэнгры. Трэба
памятаць, што нават ка-
роткае, бо ўсяго да 1807
году, знаходжанье Бела-
стоцкай акругі ў складзе
Каралеўства Пруссіі выклі-
кала працэс беларускай
самасвядомасці, у ска-
рочаным варыянце названы „радзінай паповічаў” у струк-
туры арганізаванай немцамі вуніяцкай Супраскай эпар-
хіі. А пры нагодзе цікава заўважыць, што разгар нацыя-
нальнага духу ў народаў, захопленых Расейскай Імпэры-
яй у выніку падзелаў Рэчы Паспалітай, адбываўся не ад

цёмнага ўсходу, але ад заха-
ду: украінцы падалі свой го-
лас не ў падрасейскім Кіеве,
а ў падаўстрыйскім Львове;
летувісы-у паднямецкім
Тыльзыце ды ў Клайпэдзе,
а беларусы — у Супрасльі
пад Беластокам, у цэнтры
немалога на той час асьвет-
ніцка-культурнага маштабу...
Гэта натуральнае, таму што
самая ідэалёгія нацыяналь-
насці ёсьць абуджэннем
уласных сілаў ды вызвален-
нем з-пад чужое залежнасці
свайго лёсу дзеля лепшай
будучыні.

Ігнат Грыннявіцкі
(канец 70-х гадоў XIX ст.)

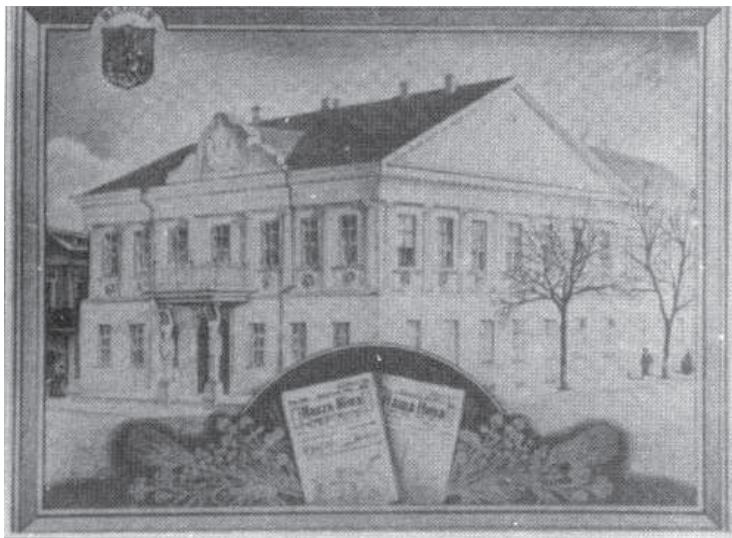

Цар Аляксандар II

Цар Мікалай II

Аднак варта зьвярнуць увагу таксама на іншы аспект агульной сітуацыі ў дзяржаве, разьвіцьцё якой пайшло ў некарысным нашай Айчыне напрамку, у чым відаць — свайго роду парадаксальны — удзел і саміх беларусаў. На ўвазе маецца забойства ў 1881 годзе імпэратара Аляксандра II, таго самага „цара-вызваліцеля”, якога сяляне ўша-ноўвалі за ліквідацыю дзікага прыгону, а фактычна — рабства, калі пан меў права ўчыніць з мужыком ды яго сям'ёю абсолютна ўсё, што яму толькі задумалася. Аляксандраўскія рэформы паглыбляліся далей: гэты асьвечаны валадар імкнуўся далучыць Расею да эўрапейскага стандарту, разумеючы, што інакш пагражае ёй упадак. Так і здарылася: прайграная вайна з малой Японіяй у гадох 1904-1905, затым зь Нямеччынай і — як наступства гэтага — балышавіцкі пераварот, ізаляцыя краіны ў съвеце. Рыхтавалася канстытуцыйная манахія, добраахвотнае абмежаваныне сувэрэнам сваёй улады, утварэныне парлямэнту, паступовая дэмакратызацыя, прызнаныне народным нізам грамадзянскіх правоў... Ігнат Грынявіцкі, лідэр Беларускай партыі, сумесна з расейскімі ўтапістамі-сацыялі-

Сядзіба „Нашай Нівы” ў Вільні

стамі, страляючы ў гэтага інтэлігентнага манаху, несьвядома запыніў лібералізацыю, уводзячы на царскі пасад алкаголіка й дэгенэрата Мікалая II, а пасля ягонай заўчастнай съмерці — Мікалая III, асобу з мэнталітэтам акуратнага ўрадніка, але не палітыка ды ўдумлівага валадара.

Тады й пачалася нашаніўская пара, даўно насыпешая ў таму так плённая. Як успамінаюць у сваіх запісах сучаснікі, дзіверы ў рэдакцыю „Нашай Нівы” праста не зачыняліся ад безупыннага патоку наведвальнікаў. Людзі прыяжджалі ды прыходзілі здалёк пад яе віленскі адрес ня столькі дзеля таго, каб чагосьці дабіцца ў надакучлівай справе, але каб звычайна выгаварыцца, адвесці душу. Падпісваліся на газету на агромністай тэрыторыі, дзе толькі гаварылі па-беларуску: ад Чарнігаўшчыны да паўднёвых воласцяў Латвіі, Латгаліі; ад Смаленшчыны да ўскрайніх Белавескай пушчы й Падляшша. Так сорак гадоў назад чыталі ды зачытвалі да дзірак „Мужыцкую Праўду” Кастуся Каліноўскага, некаторыя нумары якой даводзіліся кансьпіратарам друкаваць па два разы — а можа й больш!

Сумна адзначаюць пры тым, што гісторычна запозыненае зьяўленыне „Нашай Нівы”, да якога дайшло ня ў выніку съвядомай перабудовы Расейскай Дзяржавы, а прымушанасці катастрафічнымі акалічнасцямі, азначала для таксама барацьбу за прызнаныне свайго беларускага імя нават гэтак жа паняволенымі царызмам палякамі. З прыхільнасцю ставіліся да яе колы нелегальнай Польскай Сацыялістычнай партыі (ППС). Добра прыслужылася таленавітая публіцыстыка Леана Васілеўскага — дзеяча, блізкага Юзэфу Пілсудскому, які потым у памятным 1920 годзе з жалем канстатаваў, што варшаўская дып-

Леан Васілеўскі

ляматыя — сваім непрызнаньнем самастойнасці Беларусі — зынішчыла шанец на саюз яе з Польшчай, папіхаючи гэтым самым Беларусь у абдымкі Масквы.

Перамогу ў польскай палітычнай думцы анахранічнай канцэпцыі „Ўсходніх Крэсаў” яскрава выказаў наш геніяльны Янка Купала, напісаўшы такія вось, на жаль, актуальныя па сённяшні дзень, радкі:

Чаго вам хочацца, панове?
Які ў вас выклікаў прымус?
Забіць трывогу аб тэй мове,
якой азваўся беларус!?

Пяро Васілеўскага, вострае й прапрачае, не зъмяніла атмасфэры непрыхільнасці да „Нашай Нівы”. Яна несьціхана адбівалася ад нападаў — як не энтузіястаў „единой и неделимой”, то вызнаўцаў Польшчы „ад мора да мора”. Трэба абавязкова запісаць у плюсы для яе рэдакцыі, што пазбягала яна нацыяналістычных, антыпольскіх наогул альбо антырасейскіх акцэнтаў у палеміках. Бог не паскупіў розуму ейным аўтарам бачыць адраджэнне Беларусі ў шырокім, а не ў вузкавягатовым пляне. Хто ведае, ці так было б, калі б у ваўкавыіным хоры польскіх шавіністак не зьбівалі яго беларусаведныя съпевы, сумленныя галасы такіх сапраўдных патрыётаў Польшчы, як менавіта Леан Васілеўскі ды цэлы шэраг сапраўдных будаўнікоў ейнае незалежнасці. Прычакала спагады „Наша Ніва” і з боку расейцаў, але ў іх лягеры ўсё-такі не знаходзім абаронцы накшталт Леана Васілеўскага альбо Баляслава Ліманоўскага. Гісторыя аднак рэалізуеца не просталінейна, але ўвесь час зігзагамі.

24. Нападкі

У сужыццаў кожнага народу з суседнімі народамі бываюць старонкі съветльяй панура-цёмныя. Трохі так, як у сям’і... Але, калі мы хочам паразуменія ды згоды, ня можам замоўчаваць усю праўду, выбіраючы толькі ту лепшую. Утойванье чагосці кепска канчаецца, бо гэта дае шанец несумленным людзям пакарыстацца ў адпаведны момант якраз схаваным д’яблам сваркі. У гісторыі польска-беларускіх судносінаў такім „чорным падзелам” зьявіўся 1907 год. У гэтай даце няма ніякай нешчасльівой выпадковасці, ёсьць строгая лёгіка падзеяў. Яна проста не магла ня здарыцца! Як і ня мог ня выплысці наверх беларускі рух.

Цэна асобнага нумару 5 коп.

Год другі.

Вілені 4 (17) мая 1907 г.

№ 17.

Наша Ніва

Першая Беларуская Газета з Рысункамі

Выходзіць раз у тыдзень рускімі і польскімі літарамі.

Падпісав шмат
шанцаў і прадства-
ўцаў адраджэння
Беларусі і земляк
І. У. Іванов, Ні-
шаў, Н. И. и ін.
Зімальскі і ін.
Дзінікі, Адам, Зо-
фія, І. У. Ен-
гель, Янушко-
Горавіческі і ін.
І. У. Кінгірэн
Літоўскі М. Пи-
ліцкі, Адольф, ін.
Літ. Домашнік
скам вуліца дом
№ 13.

Цэна з першым
номером і доўгім
да жыцця — 5 коп.

2 р. за 6 мес.

1 р. 60 коп. за 3 м.

— 75 коп. за 1 мес.

Лістапад і перш
дзеяні на 1 г.—

2 р. 40 коп. за 6 м.

1 р. 20 коп. за 3 мес.

— 90 коп. за 1 мес.— 20 к. За гра-
нице за 1 г.—

1 р. 10 коп. за 3 мес.

1 р. Першама
пары — 90 коп.

Адрэс рэдакцыі і адміністрацыі: Вілені, Завадзкія вуліца, дом № 30.

Аб'юзованы прынамоцца на наступнай страницы на 20 кал. за хлінейку малымі лігарамі. Руцінкесы і корасондэнцыі
представляюцца ў рэдакцыю, мусыць бываць падпісаныя або прададзеныя падпісамі аўтараў і адрозом таго, хто не прысылав.
Можна таксама паднімасці праўнікі разам з фаміліяй, хто не падпісаўся, але ён быў падпісаны падпісанікам аўтара.

Рэдакцыя і Кантора НАШАЕ НІВЫ пераменіліся кватэру і паменічаліся на Заваль-
най вуліцы (рог Троцкай) дом № 30.

Адзін з нумароў газэты „Наша Ніва” з 1907 году.

Выход „Нашай Нівы” ў сьвет у лістападзе 1906 году — у адрозыненне ад ранейшай „Нашай Долі” — аказаўся звязай трывалаю, не эфэмэрнаю. На газэту ўжо на самym яе пачатку падпісвалася некалькі тысяч чалавек. Гэтыя лічбы хутка расьлі, што прымусіла ейных апанэнтаў лічыцца зь ёю як з важным фактарам грамадзкай думкі. „Нашу Долю” польскія газэты наогул прамаўчалі, як прамоўчавацца нешта без значэння. Спрабавалі скарыстацца такім высокім тонам няўлагі й адносна „Нашай Нівы”, але яна не паказала сябе слабаком, які ледзь дыхае й просіць літасці. Хопіць прыгадаць цытаваны ўжо ўрывак зь верша „Ворагам беларушчыны” Янкі Купалы, каб бяз доўгіх разважаньня ўцяміць сутнасць нашумелага канфлікту. Першая легальная газэта, якая, азвайшыся на мове дагэтуль загнанага ў ананімнасць народу, не прапала, як нейкі смешны эпізод, а наадварот, мацнела й стабілізавалася. Таму й сустрэлася з супрацьдзеяннем. І яно ўзынялося адразу грубымі словамі пагарды, якія толькі потым памякчэлі. Білі па беларускіх адраджэнцах зь цяжкай публістычнай артылерыі расейскія шавіністы, чорнасоценцы, на дзіва знаходзячы саюзьнікаў і сярод дэмакратычна настроенных польскіх дзеячаў (акрамя глыбокага розуму Леана Васілеўскага ды яго аднадумца Баляслава Ліманоўскага).

У пачатковай фазе згаданыя нападкі мелі павярхоўны, часта кплівы характар, адлюстроўваючы перш за ўсё як быццам

Часопіс „Саха”

зьдзіўленыне tym фактом, што вось друкуецца „Наша Ніва” на мове, якой ніхто з культурных і маральних аўтарытэтатаў краю не ўспрымае ўсур’ёз; на мове галоты, а не дастойных павагі заможных славоў насельніцтва, як маёмасныя землеўладальнікі ці фасоністае мяшчанства. Атакі давалі на практыцы супрацьлеглы ад запля-наванага вынік, выклікаючы ў чытачу јашчэ большую цікаўасць да незвычайнай „Нашай Нівы”, на якую падпісаліся таксама многія з элітарных колаў тутэйшага грамадзтва, у іх ліку і з разрослага роду даўніх магутных князёў Радзівілаў. Тады была змененая тактыка: спынілася ганьбованье ўсім беларускім, прызнавалася існаванье такой культуры й нацыі, але ў сэнсе пераходнай стадыі — далучэнья да польскай ды поўнай асиміляцыі зь ёю. Такая задума, як добра памятаем, не была вынаходніцтвам антаганістаў „Нашай Нівы”, а мае традыцыйны бадай ці не аж у XVIII стагодзьдзі. Зрэшты, да падобнае „пераходнасці” намаўлялі беларусаў і расейскія шавіністы. Дарэчы сказаць: па сённяшні дзень не звяліся і адны, і другія. На пахіленую вярбу, то й козы скачуць!

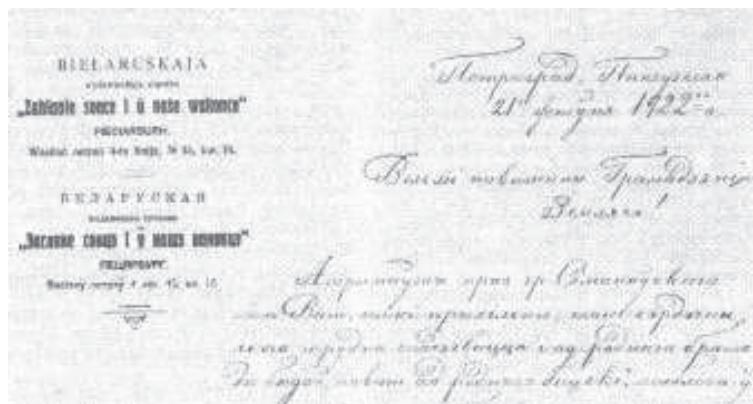
Урэшце, аднак, дайшло да вульгарнага палітычнага даносу на беларускі рух, каб яго зламаць, спляжыць. Палемісты надумаліся напалохаць ім дзяржаўныя ўлады, прынамсі віленскае губэрнатарства як непасрэдна адказнае за дапушчэнье гэтага трэцяга партнэра да розыгрышаў за лёс краю. Была распаўсюджаная ў друку тэза, што бе-

Часопіс „Лучынка”

ларускую нацыянальнасць прыдумалі непапраўныя бунтаўнікі, якім надта трэба пасварыць мужыка з панам! На шчасце, час і эпоха настолькі зъмяніліся, а сталыпінская хутарызацыя сельскай гаспадаркі пайшла такімі тэмпамі, што пужлівымі падказамі ніхто цяпер не дурыў сабе гала- вы ў міністэрскіх кабінэтах, акрамя дэпартамэнту паліцыі... Барацьба паступова сышла, няnavіснікі самабытнасці Беларусі як быццам пагадзіліся зь існаваннем „На- шай Нівы”, а неўзабаве і з шэрагам іншых часопісаў, як „Саха” ці „Лучынка”, і з заснаваннем выдавецкай суполкі „Загляне сонцё і ў нашэ ваконцё”, якая на сваім кароткім вяку — да Першай Сусветнай вайны — выпусыціла сотні кніжак, знаходзячы ім збыт нават у глушмані.

Тым ня менш прыгаданыя газэтныя скандалы з 1907 году не адышлі ў нябыт, не пакрыліся пылам бібліятэчных архіваў. Засталіся — на жаль — актуальнімі да пачатку новага, XXI веку. Іхная жывучасць ня ёсьць вынікам інтэлектуальнай заглыбленасці тагачасных ворагаў беларушчыны, але — увага! — рознай прыроды нацыянальной съядомасці, што набывала папулярнасць у наважытных палікаў і ў наважытных беларусаў. Гэта быў са- праўды самы натуральны канфлікт паміж культурай родам з панскіх двароў і культурай родам з-пад саламяных стрэх. У напамін кажучы, навука ведае на-

Фрагмент лісту Б. Эпімах-Шыпілы на блянку выдавецкай суполкі „Загляне сонца і ў наша ваконца”

роды з фэадальным мэнталітэтам (напр. палякі, французы, ангельцы); з плебэйскім — як чэхі альбо нідэрляндцы, і зь сялянскім, да якіх можна залічыць цэлую паласу ад Чорнага мора да Скандинавіі, не забываючы й пра Балканы.

Маючы такую інфармацыю, мы будзем у стане зразумець і ацаніць творчасць волатаў Белай Русі: вершы, памэмы й драмы таго ж Янкі Купалы, ці спакойнага ў сваім пісьменніцкім рэагаваньні эпічнага Якуба Коласа. Дойдзе да нашых пачуцьцяў геній Максіма Багдановіча, узгадаванага на Волзе, у самым сэрцы Ракеі, а які — па сённяня неразгаданымі імпульсамі — сфармаваўся ў незабыўнага патрыёта, аўтара славутае „Пагоні”.

„Нашу Ніву” друкавалі „рускім і польскім літэрарым”, як тады гаварылася. Афіцыйна тлумачылася гэта выгадаю чытачоў, сярод якіх былі праваслаўныя й католікі. Такім чынам царскія цэнзыры не знаходзілі падставаў ня верыць рэдакцыі, каб прымусіць яе карыстацца толькі пажаданым шрыфтом. Але ў гэтай няявіннай справе выявіўся глыбокі сэнс: Беларусь на мяжы паміж усходнім і заходнім культурамі. У першай зацікаўленая таксама й Расея, а ў пашырэнні другой — Польшча. У tym адна з галоўных прычынаў, што кожная з гэтых сілаў цягнула да сябе, уважаючы нас за сваіх (не было такіх сумневаў, напрыклад, з Украінай). Беларускі жывот балтыскага культурнага басейна безупынна хварэў дызэнтэрыяй... Яго напіхалі ідэалягічнай усякай усячынаю, аж урэшце паклала гэтаму канец Беларуская Сацыялістычная Грамада.

25. Зарок

Як вядома, віленская беларуская штотыднёвая газэта „Наша Ніва” выходзіла на працягу няцэлых дзесяці гадоў. Яе выхад быў спынены Першай Сусьеветнай вайною, а дакладней кажучы — заняцьцем немцамі заходній тэрыторыі Беларусі ў 1915 годзе. Час, адпушчаны ёй лёсам, ня быў працяглы, але й ня надта кароткі, калі прыкласьці да гэтага гістарычнага меркі адраджэння беларусаў. Яе зъяўленыне паспрыяла фармаванню культурнага й палітычнага цэнтру, якога так не хапала ў цэлым працэсе нараджэння ѹкрышталізацыі нацыянальнасьці. А рэшта аказалася наступствам векапомнага факту. Нельга думаць, што ў мінулым, доўгім XIX стагоддзі, не прыходзілі на

Хата ў Вязынцы, дзе нарадзіўся Янка Купала

съвет Божыя людзі з талентам роўным Янку Купалу, Якубу Коласу, ці Максіму Багдановічу. Яны былі, як той жа незабыўны Паўлюк Багрым або заўчасна памерлы Адам Гурыновіч. Аднак таленавітасць сама па сабе не разьвіваецца, неабходныя ёй адпаведныя ўмовы. Знакаміта ілюструе гэта гісторыя творчасці вялікага Янкі Купалы. Пачынаўся ён як паэт, менавіта, польскі, што выразна было абумоўлена ягоным рымам-каталіцкім веравызнаннем. Тыповы мэханізм эманспацыі інтэлектуальных адзінак у падкаляніяльным народзе: пераймаць культуру калянізатораў. Ідэнтычна абуджваліся літаратурныя здольнасці і ў Якуба Коласа — розыніца ў тым, што, будучы выхаваным у праваслаўным духу, скіляўся ён пачатковая да расейшчыны. Цуд адкрыцця ўласнае душы й Айчыны ў аднаго і ў другога здарыўся тады, калі ўжо дзейнічала беларускае палітычнае падпольле, калі вялі сваю працу ягоныя геральды. Запамятайма: не раней!

У 1902 годзе, калі пецярбургская студэнты-беларусы думалі пра анімацыю таемнага беларускага руху, яшчэ не было Янкі Купалы, а ў яго асобе насіўся па съвеце шляхтаваты Ян Луцэвіч, які ў дзень імянінай сястры Леакадзіі напісаў, прысьвечаны ёй, гумарыстычны вершык па-польску. Пасыпаліся й іншыя, нават публікованыя недзе ў Варшаве... Праз два гады пасьля, летам 1904 году, нябрывдкі Янук з парафіяльнай славаю „альбомнага паэта”, за якім прападалі экзальтаваныя маладыя шляхцянкі, дае сабе зарок — пісаць толькі па-беларуску. Што здарылася

Янка Купала, 1908 год.

зь ім? Памёр бацька Дамінік, асіраціўшы семярых дзяцей, зь якіх троє таксама неўзабаве адышлі на той съвет, і Янку — як старэйшаму — давялося мазоліць рукі на гаспадарцы. Сям'я — не зь інтэлігенцкіх — і цяга ў хлопца да кніжак пярэчыла ягонаму мужыцкаму лёсу. Пашукаў лягчэйшага хлеба, але маці хварэла, і трэба было вярнуцца да плуга. Біёграфы Янкі Купалы ўстанавілі надзвычай цікавыя дзьве даты, якія адносяцца да таго ж 1904 году: 14 ліпеня напісаў ён апошні свой польскі верш пад загалоўкам *Пра жанчыну*, а назаўтра, 15 — *Маю долю*, самы ранын зь вядомых дагэтуль беларускіх твораў Купалы. Переход ад салённага стылю да цвёрдай грамадzkай паэтыкі можна тлумачыць жыцьцёвым упадкам аўтара, горыччу, але гэта ня будзе поўная праўда. У тое ж лета пазнаёміўся ён у Менску з Алесем Бурбісам, адным зь вядучых арганізатараў беларускай кансьпірацыі. Сустракаўся і з Антонам Лявіцкім, выдатным пасыля майстрам роднага слова, якога ведаем у гісторыі літаратуры як Ядвігіна Ш. Гэта ён, седзячы ў царскай турме, у 1891 годзе пераклаў славутае апавяданье Ўсевалада Гаршына *Сігнал*, а ў наступным годзе — напісаў ка-

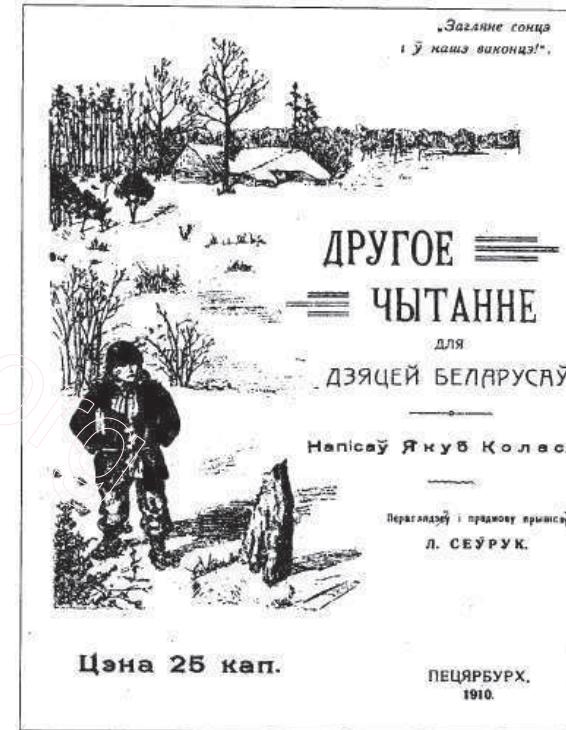
мэдью Злодзей, пастаноўку якой забараніла паліцыя. Вучань школкі Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, як памятаем, натуральна зацікавіў прагнага кніжак Янку Луцэвіча спадчынаю бацькі беларускай літаратуры ды творчасцю Францішка Багушэвіча — бацькі нашага патрыятызму.

Разам зь Янкам Купалам, Якубам Коласам, Максімам Багдановічам прыходзіла ў літаратуру краю ўжо чарговае

Якуб Колас

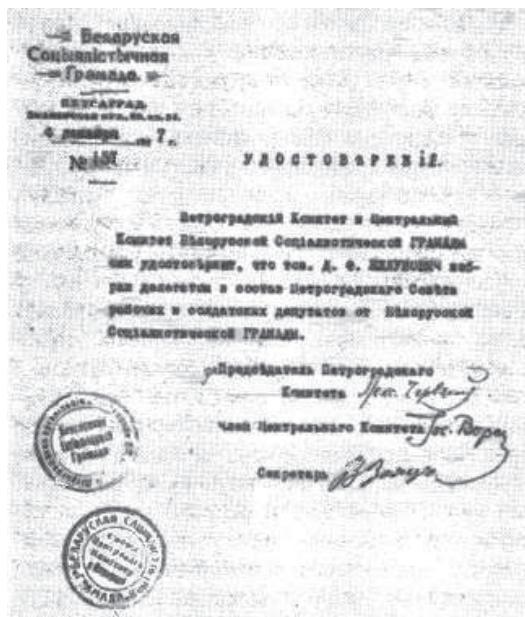
пакаленьне. Магло й яно не адыграць заўажальныя ролі ў грамадзстве пры сваім жыцьці, як здарылася гэта з ранейшымі творцамі: Янам Баршчэўскім, Янам Чачотам, Вінцэнтам Дунінам-Марцінкевічам, Францішкам Багушэвічам, Альгердам Абуховічам-Бандынэлі, Адамам Гурыновічам... Каб чаго дабіцца ў Беларусі, трэба доўга жыць. Імперыя, стомленая пяцроўскім галёпам у сваіх пачатках, драмала й трымалася на арміі. І толькі ў век капіталізму набралася яна імпэту. Выраслы ёй канкурэнты. На Далёкім Усходзе лупіла па ёй парадаўчыца малая Японія, якая хутка дасягнула ўсходзячага разьвіцця, асабліва ў галіне прамысловай тэхналёгіі. Запозыненая Расея апынулася перад шматлікімі і цяжкімі проблемамі — у іх ліку выйшла на верх і беларуская.

Я. Колас „Другое чытанне для дзяцей беларусаў”. Кніжка надрукаваная ў выдавецтве „Загляненіе сонца і ў нашэ ваконцэ”

У сваю чаргу Кастусь Міцкевіч — да таго як стаў Якубам Коласам — маючи неблагую пасаду настаўніка, спрабаваў шырокай дзейнасці, а менавіта, арганізацыі беларускіх школаў, за што быў прысуджаны да трох гадоў зняволення. Самадзяржае хісталася, але не падала; дазволіла на выдаванье „Нашай Нівы” як прыватнага мерапрыемства; біла па руках тых, хто залазіў у ейныя дзяржаўныя справы, да якіх належала ў грамадзкую асьвету — інструмент русыфікацыі, мацаванья рэжыму.

Беларуская Сацыялістычная Грамада рабіла высновы з агульнага становішча. Свае сыцілія сілы арыентавала не на палітычную канфрантацыю з уладамі, а на арганічную працу дзеля росквіту нацыянальнай культуры, што дала неспадзянка багаты плён. Культурная Беларусь рушылася, бы той ледаход у прадвесніне.

Пасьведчаньне З. Жулыновіча, дэлегата Пецярбурскага Савету Рабочых і Салдацкіх Дэпутатаў ад Беларускай Сацыялістычнай Грамады. 1917 год.

26. Сваё

Нараджэнъне беларускага нацыянальнага руху не да канца дасыльдаванае. Натыкаемся на няясныя эпізыды, альбо й на цэлыя перыяды, пра якія знаходзім на больш, як няўсямнія згадкі, напрыклад, пра дзеяяностыя гады XIX стагодзьдзя: шмат у чым датычыць гэта ў асобы Браніслава Эпімаха-Шыпілы, заслугі якога выразна недацэнъваюцца. Народжаны, як і Ян Баршчэўскі, у самым сэрцы колішній Палацкай Дзяржавы, у Падзвінні, малады Браніслаў паўтарыў адукацыйны шлях шмат-каго з адраджэнцаў, закончыўшы гімназію ў паўнямецкай Рызе, а затым Пецярбурскі Ўнівэрситет. Варта яшчэ раз адзначыць цікавы фэномэн інфлянцкіх імкненіяў абудзіць беларускую старонку. Тлумачыцца гэта тым, што прыбалтыйская паласа Расейскай Імпэрыі — нароўні з аўтаномнай Фінляндыйяй — была самай разьвітай, цывілізацыйна ды культурна. Гэтая даўняя швэдзка-ня-

Афіша беларускай вечарынкі ў Пецярбурзе. 1913 год

Браніслаў Эпімах-Шыпіла

мецкая калёнія зъявілася ўсходнім фрагмэнтам заходу й паслужыла знакамітым заплеччам сталічнаму тады Санкт-Пецярбургу.

Браніслаў Эпімах-Шыпіла ўвайшоў у XX стагодзьдзе ў сталым ужо ўзроście саракагадовага мужчыны. Быў інтэлігентам высокай клясы. Працаўаў акадэмічным бібліятэкам, выкладаў грэцкую й лацінскую мовы, валодаў францускай і нямецкай. У 1889 годзе заняўся ён складаньнем *Беларускай хрэстаматыі*. Той год быццам бы нічым асаблівым і ня вызначыўся, што ёсьць праўдаю, бо быў гэта час апагею русыфікацыінага ціску на народы, што мелі няшчасьце апынуцца ў Рәсей — было канчаткова й фармальна ліквідаванае нават Польскае Каралеўства, якое атрымала назоў: Прывіслянскі Край. Даўно была вынішчаная Беларуская партыя, а выдаўцы „Гоману” адбывалі пакаранье: хто ў вязніцах, а хто ў ссылцы. Усюды настала ўпалоханая цішыня, у якой Браніслаў Эпімах-Шыпіла памаленьку рабіў сваё: зъбіраў беларускія рукапісы, правяраў іх. Дзейнічаў надзвычай асыцярожна, аж на мяжы палахлівасці, чым ня трэба зъдзіўляцца: жыў жа самотным старым кавалерам, у варожым беларушчыне асяродзьдзі, безь відавочных пэрспэктываў, акрамя даволі прыстойных заробкаў дачната. Недзе побач швэндаліся таленавітвыя народнікі ў расхлістаных студэнцкіх плашчах, але зь імі нічога сур'ёнага нельга было рабіць — яны ішлі на эшафот і цягнулі за сабою кожнага, хто лёгкадумна звязаўся з тымі крыкунамі. Прапаведнікі добрыя для ідэі, але не для справы. Асыцярожнасьць дзеяча дае трывалыя й пазытыўныя практичныя вынікі, але, разам з тым, пакідае мала сълядоў будучым дасыледнікам ягонае працы. Таму пра

ніслава Эпімах-Шыпілу даведваемся вельмі мала. У траўні 1906 году, як толькі палягчэла агульнае палітычнае становішча, выступіў ён зь ініцыятывы заснавання беларускай выдавецкай суполкі пад мэтафорнаю назваю „Загляненіе сонця і ў нашэ ваконцэ”. Усё адбываецца ў тым жа Пецярбурзе, а не ў Вільні ці ў Менску, дзе паліцыя асабліва чуйная на праівы актыўнасці патрыётаў. Дзейнічаў на базе польскай друкарні Пянткоўскага, якая за восем гадоў свайго існаванья выдала трыццаць восем беларускіх кніжак, у сярэднім па чатыры тысячи экзэмпляраў тыражу кожнай. Лічба сціплая, каб не сказаць — бедная. Але трэба прыгледзецца, якое гэта было выдавецтва. Якія рэчы яно выпускала? Перш за ўсё — фундамэнтальная значэнія для нацыі. Падручнікі тыпу: *Беларускі лемантар*, альбо *Першая навука чытаньня* Каруся Каганца, *Першае чытаньне для дзетак беларусаў* Алаізы Цёткі-Пашкевічанкі. Намаганьнямі тae ж суполкі былі апублікованыя кніжкі Янкі Купалы, Зымітрака Бядулі, Цішкі Гартнага. У падпісной сэрыі пад назваю *Беларускія песніяры* выйшла спадчына Вінцuka Дуніна-Марцінкевіча й Францішка Багушэвіча. Былі спробы заснавання літаратурна-грамадзкага часопіса „Маладая Беларусь”. Характэрнае, што выдаўцы ад пачатку карысталіся двумя альфабэтамі — кірыліцкім і лацінскім паводле расейскай ды польскай транскрыпцыяў.

Варта цяпер прыгледзецца да храналёгіі беларускіх падзеяў у так інтыргуючым нас 1906 годзе. Увесну арганізавалася згаданая суполка. Напрыканцы лета зъявілася газэта „Наша Доля”. Глыбокай восеньню пачала пульсаваць рэгулярным штотыднёвым рытмам „Наша Ніва”. Тры факты, якія ажно просяцца

Казімір Кастравіцкі
(Карусь Каганец)

пра ўзаемную сувязь. Няўжо не дакраналася да іх рука Браніслава Эпімах-Шыпілы? Энцыкляпэдысты адзначаюць, што ён кантактаваўся з рэдакцыямі... Відаць, ён быў адным зь іх дабрадзеяў, перш за ўсё ў значэнні прыватнага спонсара. Бо — акрамя фальваркоўца Аляксандра Ўласава, які ўзяў на сябе ролю адказнага рэдактара „Нашай Нівы” — яшчэ менавіта Браніслаў Эпімах-Шыпіла меў сапраўдныя гроши за сваю прафэсарскую функцыю. У яго была акуратная кватэра, у якой пастаянна нехта пражываў ды падвучваўся, між іншым, ці не аж два гады кватараў і Янка Купала, падцягваючы на курсах Чарняева сваю слабенъкую адукаванасць прынамсі да ўзору, блізкага атэстату сталасці. Шыпіла бачыў Купале небанальны талент, але й інтэлектуальную мізэрнасць, якая хіліла долу самародную геніяльнасць. Даць бы яму ўніверсытэцкія веды, зусім на іншых тонах зайграла б несьмяротная ліра аўтара *Сну на кургане*. Яго аберагалі ад рызыкі палітычнай працы, хоць і выкарыстоўвалі ягонае вострае ды глыбокадумнае пяро. Быў благі прыклад Аляксандра Прушынскага — Алеся Гаруна, якога за антыўрадавую дзеяйнасць саслалі ў залатыя капальні Сыбіры. Забілі выдатнага паэта, загнаўшы ў нявылечныя тады сухоты.

Алесь Гарун перад этапам у Сыбір. Менская турма 6.11.1908

Славутая нашаніўская пара набывала размаху. Прамінула нават не адно цэлае пакаленне, а ўсяго дзесяць гадоў, калі — у 1918 годзе — лідэры беларускага руху ўзяліся за спробу стварэння Беларускай Дзяржавы. На два гады да гэтае даты Браніслаў Эпімах-Шыпіла рэдагаваў французскі тэкст *Мэморыі прадстаўнікоў Беларусі на III канфэрэнцыю народаў* у швейцарскай Лязане 1916 году — першы беларускі голас на палітычнай арэне Эўропы.

Адкрыццё помніка на могілке Алеся Гаруна. Кракаў. Ракавіцкія могілкі. 24.09.1988 г.

27. Стабілізацыя

Беларускі рух стабілізаваўся каля 1908 году, замацаваўшыся ў досьць сціглых маштабах, калі парапуноўваць яго зь іншымі нацыянальнымі рухамі: украінскім, летувіскім альбо латыскім (ня кажучы ўжо пра польскі). Бракавала не актыўных ды інтэлігентных адзінак, але грошай. У культуры нічога не самафінансуецца; патрэбныя датациі, дапамога багатых. „Нашу Ніву”, несумненна, страхаваў сваімі фальварковымі даходамі Аляксандар Уласаў з-пад Радашковічаў, хоць і ад яе экзэмплярнага распродажу ды рэкламы на ейных старонках быў, відаць, неблагі абарот. Выдавецкая суполка „Загляненне сонцэ і ў нашэ ваконцэ” мела падобнага добра га дзядзьку ў асобе Браніслава Эпімаха-Шыпілы, высокаплатнага дацэнта Пецярбургскага Ўніверсітэту. Што гэта так было, съведчыць кароткі лёс наступнай значнай беларускай ініцыятывы, а менавіта, заснаванага напрыканцы таго ж 1908 году кнігавыдавецкага таварыства „Наша Хата” зь сядзібаю ў Вільні. У съпісе яго фундатараў бачым зусім малавядомыя прозвішчы: Ігната Даніловіча, Ігната Манькоўскага, Анатоля Бонч-

скага Ўніверсітэту. Што гэта так было, съведчыць кароткі лёс наступнай значнай беларускай ініцыятывы, а менавіта, заснаванага напрыканцы таго ж 1908 году кнігавыдавецкага таварыства „Наша Хата” зь сядзібаю ў Вільні. У съпісе яго фундатараў бачым зусім малавядомыя прозвішчы: Ігната Даніловіча, Ігната Манькоўскага, Анатоля Бонч-

Ігнат Буйніцкі

Асмалоўскага, але й Аляксандра Ўласава. Фірма праіснавала каля двух гадоў, няшмат зрабіла ѹ ціха збанкрутугавала. Пакінула па сабе сякі-такі сълед, выдаўшы *Другое чытанье для дзяцей беларусаў* Якуба Коласа, дзе ля коштаў друку якога падаслаў крыху рублёў каапэратуў Браніслава Эпімаха-Шыпілы (або ѹ ён сам асабіст); затым вядомую аナンімную паэму *Тарас на Парнасе*, і, што цікава, пераклад апавяданьня Марыі Канапніцкай *Дым і Станіслава Віткевіча Дзядзька голад*. Чытацкая база аказалася вузкай, абмежаванай да самавукаў роднай мовы, пры тым безь лішняе капейкі ѹ кішэні. Ня надта было на кім зарабіць тады.

Развівіцца культуры без прафэсійнасці ѹ ёй — гэта ўтопія альбо наіўнасць. Съледам за літаратуру, публіцыстыкай, навуковай і грамадзкай дзейнасцю ўсталяваўся й прафэсійны беларускі тэатар. Ягоны стваральнік, Ігнат Буйніцкі, таксама прайшоў праз кола інфлянцкіх цывілізаваных інспірацыяў, закончыўшы землямернае вучылішча ў Рызе, адкуль падаўся ѹ прыватную драматычную студыю ў Вільні. Спачатку хлеб еў з таго, што працаваў каморнікам (трэба сказаць, нават адэкватны занятак дзеля назірання ў за людзкімі тыпамі). У 1907 годзе ѹ сваёй мясцовасці Палівачы, што на Глыбоччыне,

Беларускі Музычна-Драматычны гурток у Вільні.
Спектакль „Залёты”

арганізаваў аматарскі гуртоў, на падставе якога ў 1910 годзе было апавешчана ўтварэнне першай беларускай трупі Ігната Буйніцкага. Падтрымліваў ён гэты тэатар уласнымі сродкамі — сыцьвярджаючы знаўцы эпохі. Праграма была мяшаная: песні, танцы, сцэнкі, але выступалі й поўныя спэктаклі, напрыклад, *Узімовы вечар* паводле Элізы Ажэшкі. З чужаземнай клясыкі — быў паастаўлены твор Антона Чэхава *Сватаныне*. Вядома, захапляючых амбіцыяў не магло быць у гэтага гурта, бо жыў ён з вандраваныняў па Беларусі. Выконваў адначасна мэсіянскую ролю будзіцеля нацыі. Шмат хто, у іх ліку й сам нэстар, прыйшлі перш польскую драматычную школу, бывалі акторамі польскае сцэны.

Беларускае адраджэнне анімавалі асобы зь незвычайнімі характарамі ды непраўдападобнай актыўнасцю ў самых розных напрамках. Свайго роду маляўнічай постацыю зьяўляецца Але́сь Бурбіс, пасльейшы намеснік міністра замежных спраў Беларускай ССР. Гэты віленчук амаль ад нараджэння займаўся беларускай дзейнасцю: у васеннаццацігадовым узроўніце стаяў у цэнтры арганізацыі Беларускай Сацыялістычнай Грамады; неўзабаве быў зъняволены й пасаджаны ў вязніцу; пасля прыняў удзел у тэатры Буйніцкага ды ў Беларускім Музычна-Драматычным гуртку ў Вільні як актор і рэжысэр, выканаўца драматычных і камэдыйных роляў; перакладаў польскую, расейскую і ўкраінскую п'есы для патрэбаў беларускай сцэны; пісаў працы па эканамічнай географіі, гісторыі, этнографіі, сельскай гаспадарцы, банкаўской справе. І чым ён толькі не займаўся, а ўсенька выконваў акуратна, не павярхоўна; шмат чытаў і грунтоўна рыхтаваўся да кожнай пра-

Аляксандар Бурбіс

цы, за якую браўся. Ня дзіва, што ягонае сэрца ня вытрымала, памёр ён у пушкінскіх гадох. Крыўдна й роспачна робіцца на душы ад усьведамленняння того, што месца такіх людзей зімалі розныя філістры, нейкія чалавечыя адпадкі, люмпэнскія фрустратры.

Сусъветная вайна паклала канец нашаніўскай пары. Фронт каціўся на Вільню й пад Менск, у армію мабілізавалася інтэлігенцкая моладзь (бачым на фатаграфіі й Янку Купалу ў афіцэрскай форме). Чамусыці найчасціцей на кіроўвалася яна на румынскі фронт, на якім фармаваліся ў рэвалюцыю 1917 году беларускія вайсковыя часыці. Але пакуль да гэтага дайшло, прамінула некалькі вельмі важных беларускай справе гадоў, на якія зъяўртася нашую ўвагу маладзенкі акадэмік Браніслаў Тарашкевіч — у гімназійныя свае часы ўдзельнік польскай незалежніцкай кансьпірацыі, у якую адкрыў сябе беларусам і — стаўшы вучоным — стварыў *Беларускую граматыку для школ*.

Нямецкае нашэсьце моцна прысьпешыла ход палітычных падзеяў. Беларускае пытаныне нарэшце перастала быць перш за ўсё ўнутрырасейскім. Бэрлінская палітыка імкнулася распорваша дзяржаву Раманавых па этнічных швах. Палякам кайзэр гарантаваў у 1916 годзе каралеўства, а беларусаў зь літоўцамі спадцішкі падбівалі адтуль да ідэі аднаўлення даўняга Вялікага Княства. Галоўная ўступка была зроблена ім аднак ня ў сферы тайнае дыпляматыі, якая была яшчэ віламі па вадзе пісана, але ў давушчэнні да арганізацыі асьветы ў вёсках і мястэчках; беларускае слова было ўведзена ў мясцо-

Янка Купала ў афіцэрскай форме
1916 год

вую адміністрацыю нароўні з польскім і нямецкім, фінансаваліся некаторыя культурныя й грамадзка-палітычныя акцыі, газэтныя выданні, што выклікала пазытыўны шок у супастаўленыні з адносінамі царскага рэжыму. Вядома, немцы мелі ў гэтым уласны разылік, але гэта Нямеччына, а не Расея, палічыла патрэбным і важным займаць на свой бок сымпатию беларусаў. Надышоў той унікальны гістарычны момант, у які ўзынік шанец паставіць пытаныне аб утварэнні прынамсі нейкай формы беларускай дзяржаўнасці. Але, калі славутую ля занскую мэморыю рэдагаваў Браніслаў Эпімах-Шыпіла — чалавек культуры, а не палітыкі — то адразу ясна, што палітыка ў Беларусь мела; яны аб'явіліся толькі ў 1918 годзе — запозыненныя ды няўмелыя. Награшыла ў гэтым Беларуская Сацыялістычна Грамада, якая была наскрозь пранізаная культурніцтвам, будаваньнем нацыі, але не была падрыхтаваная да міжнароднага партнэрства.

28. Эміграцыя

У 1912 годзе мела месца агромністая засуха. Астролягія вельмі памыліліся ў той раз, прарочачы голад і вайну. Хлеб, што праўда, быў, хоць і падаражэлы, але стыхійная бяда выклікала ў Беларусі і суседніх краінах тэндэнцыю да эміграцыі. Малазямельныя гаспадарнікі рушылі ў Сыбір, дзе сталыпінская рэформа стварыла ім спрыяльныя ўмовы, перш за ўсё падатковыя ды інвестыцыйныя. У эканамічным сэнсе гэта трэба ацэньваць пазытыўна: узынікла магчымасць паменшыць, альбо й запыніць, працэс раздробленасці вёскі. Быў дзеля гэтага някепскі

Бежанцы

прыклад з Жамойці, адкуль дзесяцігодзьдзем раней вывандравала ў Амэрыку амаль трэцяя частка сялянскай галоты, якая потым нярэдка вярталася назад з сякім-такім капітalam, ажыўляючы вытворчасць. На ўрадлівых заходнесыбірskих пустэчах і ў Забайкальлі асела амаль мільён беларусаў. І калі б не вайна ды пасълішшае зыніштажэнне Pacei бальшавікамі, тая беларуская калянізацыя, несумненна, адыграла б сваю збаўленчую ролю ў дачыненьнях з Бацькаўшчынай. Цікава тут адзначыць, што „Наша Ніва” й іншыя часопісы мелі ўжо падпісчыкаў за Ўралам, як і, дарэчы, крыху каля Нью-Ёрку ды ў Чыкага.

Адступаючы, расейская армія ўлетку 1915 году арганізавала гэтак званае бежанства, гэта значыць, уцёкі разам зь ёю пераважна праваслаўнага насельніцтва, каб нямецкія сілы ня мела істотнай апоры на месцы. Маскоўскім прапагандыстам акцыя ў значнай меры закончылася ўдачаю, што давяло пасъля заходняй тэрыторыі Беларусі да гаспадарчага краху. Беларускую дзейнасць з традыцыйным ёй віленскім цэнтрам фронт абмежаваў на практицы да Гарадзеншчыны й сярэдняй паласы Віленшчыны. Натуральна, не магла яна быць так імпульсыўнай, як да вайны, але, што галоўнае, зъмяніўся, і то моцна, ейны характар, а менавіта, абмежавалася да рыма-каталіцкага эт-

Часопіс „Гоман”. У ім публіковаліся ўпершыню некаторыя творы Я. Коласа, М. Багдановіча, А. Гаруна і інш.

насу, што відаць па тагачасных выданьнях, друкаваных амаль выключна лацінкаю (напрыклад, часопіс „Гоман“). Тыя акалічнасці — нядайна пашыраная эміграцыя на сибирскую волю й масаве „бежанства” — паслабілі дэмографічны патэнцыял, а затым і матэрыяльны, беларускага арэалу. У руках грамадоўскіх палітыкаў заставалася маля козыраў у кантактах як з армейскім камандаваннем, гэтак і з берлінскім міністэрствамі. Выхаваныя ў маладосьці, як правіла, у духу польскай культуры, усе без выключэнняў былі меншымі альбо большымі палянафіламі, што неўзабаве скончылася ім цяжкімі расчараўаньнямі. Арыентацыя на Польшчу ня мела пад сабою реальных падставаў, акрамя як маральных спадзіваньняў, што сама яна, вызываючыся ад царскае няволі, прыйдзе з дапамогай і сувэрэнітэту Беларусі. Не прыйшла, а зъявілася з войскам, каб анектаваць.

Што ж здарылася яшчэ да гэтага, што захавалася ў нашай стэрэатыпнай памяці як 1920 год? Трэба прызнаць, што няшмат. Беларускі рух быў вельмі малады, у арганізаванай форме існаваў усяго крыху больш за дзесяць гадоў. Калі ў 1902 годзе распаўсюджвалася ў Пецярбурзе сакрэтная адозва „Да інтэлігенцыі”, выпушчаная Беларускай Рэвалюцыйнай партыяй, стан дзесянняў можна без памылкі палічыць нулявым, а тая партыя ўжо ўтварыла сабою гаманлівы студэнцкі гурток, утвораны маладзюсенькім Вацлавам Іваноўскім. „Наша Ніва” праіснавала восем гадоў; іншыя — год, два. Нельга гаварыць пра сфермаваныне беларускай палітычнай думкі й адпаведных ёй арганізацыйных структураў за такі кароткі час, выпаўнены прытым амаль цалкам культурнаю працаю.

Вацлав Іваноўскі - студэнт Тэхналягічнага Інстытуту ў Пецярбурзе

Нямецкая адміністрацыя цікавілася занятымі землямі, не адразу зразумеўшы, што яны беларускія; трактавала іх як інтэгральную частку Рasei. Вядомы дзяржаўны дзеяч Нямецчыны Людэндорф пісаў: „*Беларус не лічыўся, палякі за бралі яму ягоную нацыянальнасць, не даючы нічога ў замен. Восенню 1915 году хадеў я сарыентавацца ў разьмічэныні беларусаў. Спачатку літаральна нідзе ня змог я іх адшукаць. І толькі пасля выявілася, што гэта цалкам распаўсюджаны народ, аднак, на першы погляд, надта палянізаваны й знаходзіцца на такім нізкім культурным узроўні, што, каб магчыма было аказаць яму нейкую помоч, патрэбнае вельмі доўгае ўзьдзеяньне на яго*”. Цывілізацыйнае найперш.

Ваенныя законы — зрэшты, па абодвух бакох лініі ако- паў — забаранялі якую-колечы палітычнасць. Калі палякам уяўлялася гэта ўсяго фармальнай перашкодаю, якую трэба ўмела абысьці, дык у выпадку беларускай арганізацарскай мізэрнасці — раўнялася прысуду. Архівы не выяўляюць нават дробнага съледу нейкай патаемшчыны сярод грамадоўцаў, калі ня браць пад увагу іхных пачынанняў са згоды камэнданцкай цэнзуры. У публікацыях „Гоману” прапагандавалася ідэя ўзнаўленыня Вялікага Княства Літоўскага, што свабодна зъмяшчалася ў рамках дапушчальнага; Бэрлін ня меў намераў далучаць Беларусь, задавальняючыся плянамі ўзьяднання сваёй колішній

прыбалтыскай калёніі разам з Жамойцю ды рээстытуцыяй буфэрнага Польскага Каралеўства, каб забясьпечыць прускую правінцыю ад поўдня. Тая жменька дзеячаў, што засталася ў паднямецкай Вільні: браты Іван і Антон Луцкевічы, Вацлаў Ластоўскі, Уладзіслаў Талочка, Казімер Салавей, Пётар Святаполк-Мірскі сваю

Пётар Святаполк-Мірскі

палітычную актыўнасць фактывна засяроджвалі на складаныні мэмарыялаў для пераконваныня нямецкіх вярхоў адносна сэнсу аднаўленыня таго ж Вялікага Княства. Немцы слухалі, але не сьпяшаліся прызнаваць ім рацыю. За съпінамі тых шаноўных дзеячаў ня бачылі яны шырэйших грамадзкіх уплываў, значыць, і іхнай карыснасці. Рэальная палітычная вартасць асобаў спраўджвалася ў арганізацыі школаў, якіх — у параўнаныні з многімі сотнямі польскіх — налічвалася нешта пад дзвеяноста (у самой Вільні — адна-адносеньская!). Акупанты выдалі забарону навучаць па-руску. Ініцыятыву адразу перанялі ксяндзы, забараняючы вернікам пасылаць сваіх дзяцей у беларускія — груба называючы іх такімі ж рускімі. Немцы ня ўмешваліся ў гэтую калатню, якая, дарэчы, аказалася ім карыснай. Захоўвалі нэутралітэт.

Абуджаная да самастойнасці Варшава глядзела на Беларусь як на тэрыторыю, на якую будзе пашырана ейная дзяржаўнасць, сустракаючыся ў сваіх намерах з падтрымкай у маёнтках ды ў насычаных прыхільнасцю да польскасці рыма-каталіцкіх асяродзьдзяx сялянскіх і плебэйскіх масаў.

Так фіналізавалася беларуска-польскае сужыццё на працягу стагодзьдзяў. Праваслаўныя адштурхоўваліся ў абдымкі Масквы.

29. Паварот

Беларуска-польскія, як і беларуска-расейскія адносіны ўвайшлі ў новую фазу ў выніку ўзынкнення ідэі Беларускай Дзяржавы й спробы яе рэалізацыі ў выглядзе Беларускай Народнай Рэспублікі ў пачатку 1918 году. Пакуль тыя судносіны адбываліся на ўзоруні міжкультурных, у першую чаргу, у сфэры літаратуры й мастацтва: мелі яны харктар кантактаў паміж элітамі й даволі спарадычна даходзіла ў іх да канфліктаванья, у грамадzkім пляне, зрэшты, малаістотнага, бо на інтэлектуальным узвышшы нашаніўскай пары выяўлялася яно ў палеміках з польскім і расейскім друкам, найбольш яскрава ў пуб-

Менскі гарадзкі тэатар (цяпер Нацыянальны тэатар імя Я. Купалы), дзе праходзілі паседжанні Першага Ўсебеларускага Кангрэсу

ліцыстыцы Антона Луцкевіча, Вацлава Ластоўскага ды іхных прыхільнікаў, а і ў паэзіі Янкі Купалы. Адначасна будавалася паразуменьне, з польскага боку экспанаванае Леанам Васілеўскім, Баліславам Ліманоўскім і іншымі сацыялістамі. Нямала паспрыяў гэтаму ў малады Юзэф Пілсудскі напярэдадні XX стагодзьдзя. Падобныя эпізоды аднадумства зь некоторымі прадстаўнікамі расейскай новай палітычнай клясы гэтак жа скончыліся ў адзін гісторычны момант, з той розыніцай, што магчымае тут устанаўленыне вельмі дакладнай даты — гэта нач зь сямнаццатага на васеннаццатага сьнежня 1917 году, калі бальшавікі разагналі ў Менску Першы Ўсебеларускі Кангрэс (дарэчы будзе зазначыць: арганізаваны зь іх жа згоды й пры іхнай фінансавай дапамозе).

Што выклікала такі паварот, ізаляванасць далейших імкненняў беларусаў, якія дагэтуль карысталіся не та-кою й малою падтрымкай у высокакультурных асяроддзізах Варшавы й Пецярбурга? Неабходна тут звязаць увагу на факт абвяшчэння Беларускай Народнай Рэспублікі, на прыняты 25 сакавіка 1918 году акт незалежнасці Беларусі. Справа зусім ня ў тым, што была гэта дзяржава-эфэмэрыда, ініцыяваная пры талерантным маўчаныні дзесятай нямецкай арміі; ня йначай жа фармаваліся Летува, а нават Польшча, ня кажучы пра іншыя краіны Прыбалтыкі. Цуд прышэсьця вобразу Беларусі з вышынія Парнасу да народу спарадзіў шокавы стан у грамадzkіх масах суседніх дзяржаўных утварэнняў, абсолютна непадрыхтаваных у сваёй гісторычнай съядомасці да магчымай асобнасці гэтай тэрыторыі — ад Дзьвіны да Прыпяці й ад Дняпра да Буга. Варшаўскі ўрад быў бы літаральна зьмечены з палітычнай сцэны праз пяць хвілінай пасля дыпляматычнага прызнаньня Менску; гэтак жа й пецярбургскі! Пры tym Польшча ясна ўсъведамляла сабе, што Расея ня згодзіцца на ейную самастойнасць, дзеля якой патрэбная была аж ваенная катастрофа, поўны ўпадак царызму. У падрасейскім Польскім Каралеўстве сур'ёзныя палітыкі рабілі стаўку на аўтаномію, што ў Царскім Сяле прымалася як максымум пастулятаў палякаў.

Беларусы меліся значна горш. Іх не прызнавалі самастойнай нацыяй. Перанялі гэты погляд і бальшавікі, апантаныя намерам сусьветнай рэвалюцыі. Першы Усебеларускі Кангрэс ня ставіў сабе за мэту адараць беларускія губэрні ад Расей; пераважаў на ім настрой еднасці зь ёю, але на аўтаномных правах. Здавалася б, больш сыцілыя патрабаваныні проста кампраметавалі б Кангрэс... Антыбеларускі экстремізм камісараў даў супрацьлеглы вынік. На жаль, гэтым урокам не пакарысталіся палякі, генэральна прыгрымліваючыся традыцыйнай у іх лініі барацьбы з Москвою па-над галовамі сумежных зь імі народаў. Ці маглі яны пайсьці з духам часу? — гэта вельмі істотнае пытаньне.

Начальнік Польскай Дзяржавы Юзэф Пілсудскі, уступаючы з арміяй у верасьнёвы Менск 1919 году, атрымаў у свае рукі ўсю беларускую карту. Пасля чырвонагвардзейскіх жахаў віталі яго там сапраўды як вызваліцеля, са званамі ў касцёлах і ў цэрквах. І што ён з бойкім козырам зрабіў? Прайграў, быццам малавартую дзеяньку...

ВОСИП ПІЛСУДСКІЙ
Главнокомандуючы войска і Начальнік Польскай Рэспублікі

**Беларуская паштоўка
зь Юзэфам Пілсудскім**

Узмен жа за надзею на моцнае плячо Польшчы, паўстаўшай да свабоды, беларускаму прадстаўніцтву не была аказана на практицы ніякая адчувальная дапамога. Ягоны ляляізм, як пісаў Леан Васілеўскі, прыйшоўся Бэльвэдэру дарма. Даходзіла да такіх абсурдаў, што польская часовая адміністрацыя, усё роўна быццам бы насуперак сваім інтарэсам, забараняла навучанье ў беларускіх школах, арганізоўваючы на іх месцы... расейскія, каб неўзабаве мець адназначны аргу-

Паштоўка Беларускай Народнай Рэспублікі

мэнт пераўтварыць іх у польскамоўныя, як не падлягаючыя адыйшоўшай імперыі. Знаходзіліся дзеля гэтага лёгкія, аб'ектыўна слушныя, апраўданыні: адсутнасць адпаведных беларускіх кадраў настаўнікаў, нацыянальнай адміністрацыйнай сеткі, урэшце й важнага ў партнэрстве вайсковага патэнцыялу. Усё праўда, але змарнаваны польскім супернікам маскалёў шанец можна назваць блізарукасцю Варшавы, якая магла ж трывала асесыці ў той старажытны, усяляк падтрымліваючы адраджэнню Беларусі. Няўжо бракавала ёй розуму і дальнабачнасці? Не, нельга дакараць яе ў неінтэлігентнасці. Прычына гэтага куды банальнейшая, вядомая цяпер кожнаму, і варта яе толькі сформуляваць: тыповы паляк глядзеў на Менск, Гроднё, Ліду, Слонім, Берасьце, а й на Магілёў, Віцебск і Гомель, як на забраныя царом у даўняй Рэчы Паспалітай. Ягоную непахіснасць у гэткім перакананыні дадатковая ўзмацняла значная польская меншасць, якая курчылася да дробных працэнтаў не бліжэй як за наваградзкай радзімай Адама Міцкевіча ці ваколіцай Убелі Станіслава Манюшкі. Лягер Пілсудскага быў пры гэтай калодзе картаў бездапаможны, калі не хацеў рызыковаць атрыманнем кляйма здраднікаў Прывіслянскай Айчыны. Летувіская Рэспубліка са сталіцю ў Коўне альбо Латвія ўтрымлівалі не таму — прыгадаем для аналёгіі — што здолелі арганізаваць за нямецкія гроши ўласныя палкі й дывізіі; за імі стаяў Бэрлін у працэсе Вэрсалльскага трактату. Іншай — легіёны й уланская кавалерыя ліквідавалі б малых сувэрэнаў на працягу некалькіх сутак інтэнсyнага ўдару на Жамойць і Інфлянты (генэрал Люцыян Жалігоўскі захапіў тады Вільню за адну ноч, амаль бяз стратаў, кароткім паходам цераз прынёманскія лясы).

Трактоўка Беларусі як часткі Польшчы існавала здаўна і ў расейцаў (з чым па-свойму змагаўся Міхаіл Мураўёў-Вешальнік). Вырашыла пра гэта дамінацыя культуры палякаў ад паловы XVII стагодзьдзя. На здаровы розум беручы, аднак не павінна было гэта завяршыцца анексіянізмам. Але, палятыка — гэта гульня матэрыяльных сілаў, а не інтэлекту.

30. Эліты

Паранаічнасць ситуацыі Беларусі ў пэрыяд вырастання яе з этнічнасці ў палітычнасць геніяльна паказаў Янка Купала ў камэдыі *Тутэйшыя*. Ён настаяўся зь ёю, відаць, заўсёды, а закончыў у жніўні 1922 году, маючы агляд здалёку гарачых падзеяў вайны й рэвалюцыі. Ужо ў *Паўлінцы*, створанай маладым Купалам, прагледжаюцца пасълешныя матывы ў *Тутэйшых* (хочь бы ў дзеючай асобе Быкоўскага). Гэта важная лектура для зразуменія анатоміі адносінаў палякаў і расейцаў да беларусаў (можна дадаць і *Дзіве душы* Максіма Гарэцкага).

Такім чынам наша літаратура, як і кожная ў пару нацыянальна-мастацкай съпеласці, узяла таксама свой палітычны голас. Менавіта мастиакасць слова, якіякі іншы сродак экспрэсіі чалавека, прайўляе адчуванье сынтэзу лёсу. Гэта заўважаеца ў дачыненьні да ўласнай творчасці, да ўласнай культуры. Яе веліканы ў пачатковы пэрыяд дзяржаўнага будаўніцтва натуральным чынам выконвалі ролю лідэраў, пераважна з-за адсутнасці прафэсійных палітыкаў: ля калыскі новае Польшчы ўзвышалася магутная постаць Ігнацы Падэрэўскага, вядомага піяніста, які прыняў на сябе функ-

Ігнацы Падэрэўскі

цыю першага ў яе гісторыі прэм'ер-міністра; на пасаду прэзыдэнта Украіны паклікалі яе гісторыка Аляксандра Грушэўскага; замежных інтарэсаў Летувы даглядаў паэт Оскар Мілаш, той францускамоўны, і гэтақ далей. Усе тыя выдатныя людзі даволі хутка засталіся ў дурнях — як толькі надышла стабілізацыя. Зъявіліся сапраўдныя майстры інтырыгі й камбінацыяў, якія занялі месцы па-ідэалістычнаму натхнёных ідэолягаў. Старшынёю Народных Міністрав Беларускай Народнай Рэспублікі стаў Антон Луцкевіч, глыбокі гісторык, публіцыст, дзеяч, але не палітык: у ніводнай акцыі ня змог дабіцца ўдачи.

Пры аналізе сьвежых элітаў устаючай з каленяў Беларусі чамусыці пакідаецца па-за ўвагаю іх канфэсійнае дысацыяльна-культурнае паходжаныне. Крыстына Гамулка з Гданська нядаўна ўстанавіла, што непрапарцыянальна вялікі ўздел у іх мелі асобы рыма-каталіцкага хрышчэння, гадаваныя ў маладосьці на культурных палякаў (звыш паловы, калі ўзельная вага гэтай канфэсіі ў краіне не перавышала дваццаці пяці працэнтаў). Зъява аказалася неўпадковай, надта трывалай — працягнулася ажно да канца XX стагодзьдзя; таксама ў пачатку постсавецкай Рэспублікі Беларусь амаль усё яе вярхоўнае кірауніцтва, уключна з апазыцыйным, было каталіцкага паходжання. Тлумачэн্�не гэтага даволі простае: беларускасці патрэбнае пачуцьцё адчужанасці найперш у сутыкнені

з досыць набліжанай псыхалягічнай й мэнтальнай стыхіяй расейцаў, што ня так машынальна даеца праваслаўнаму. Па законе кантрасту атрымлівалася так, што адны былі надзвычай чуйнымі на праявы русыфікацыі, а другія — палянізацыі. Гэткі дуалізм недацэньваеца, а ён жа ў выразней меры абув-

Антон Луцкевіч

моўлівае барацьбу за выратаванье душы беларускай, за некаляніяльную будучыню для гэтай зямлі. Трапна запрыкметці гэта Янка Купала, надзяліўшы аднаго з герояў камэдыі *Паўлінка* ўлюбёным троеслоўцам *вось-цо-да*. Роўнага яму Якуба Коласа, вось, цяжка каму вінаваціць у антыпалянізме, затое аж густа ў яго ад крытычных выказваніяў у адраджэніі (вядома, у перадстаўніцтве прамаскоўскага веравызнанія, перажываў ён супрацьлеглу, чым Янка Купала, індактрынацыю). Канец палянафільству паклала сама польская ўлада, не зрабіўшы адэватных да новага становішча высноваў. Юзэф Пілсудскі прыйшоў у Беларусь з арэолам таго добра гдуха, які дазволіць самой выказацца, чаго ёй трэба. Духоўны грунт дзеля гэтага быў падрыхтаваны немцамі, калі фэльдмаршал Гіндэнбург у 1916 годзе даў асобны загад аб раўнапраўнасці мовы беларускай з польскай і нямецкай у тутэйшай акупацый, гэта значыць, на Гарадзеншчыне й Віленшчыне (друкаваліся пабеларуску афіцыйныя дакументы, пашпарты, падручнікі для школаў, адміністрацыйныя адзнакі). У такой атмасфэры 12 лістапада 1919 году пачалася сэсія ўраду Беларусі, Рады Рэспублікі. Адзін з яе лідэраў, Язэп Варонка, згадвае ў сваіх успамінах, што зъехалася ў той дзень у Менск мноства палітыкаў, у іх ліку й група дэлегатаў ад польскай меншасці. Быў перавыбранны склад Прэзыдыюму Рады й Кабінэту Міністраў ды вынесены „энэргічны пратест супраць польскага гаспадарання ў краі”.

На рэакцыю камандаванья легіёнаў не давялося доўга чакаць: усе былі авінавачаныя ў незаконным дзеянні, большасць актыўных удзельнікаў зъез-

Язэп Варонка, старшыня Народнага Сакратарыяту

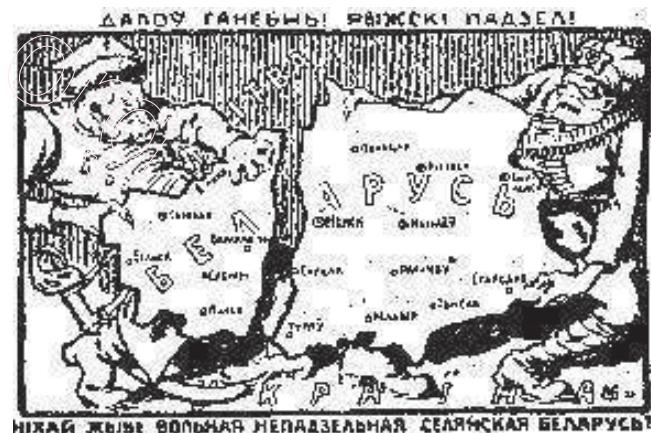
ду была арыштаваная й пасаджаная ў вязыніцу; рэшта ўцякла, пераважна ў Летуву. І, што знамянальнае, утвораная на гэтае месца марыянэтачная Найвышэйшая Рада Беларусі, апнуўшыся ў палітычнай пустцы, неўзабаве са-мараспусыцілася. Язэп Варонка кампэтэнтна піша ў эміграцыйной брошуре *Беларускі рух ад 1917 да 1920 году*: „Расхвалены праект арганізацыі беларускіх частак у польскай арміі, атрымаўшы высокую згоду Начальніка Рэчы Польскай Паспалітай і распаўсюджаны яшчэ ўвосень 1919 году, да студзеня 1920 году на даўніводна-га салдата, ніводнага беларускага штыха”.

Арыентацыя на Польшчу канчаткова ўпала, а паляні-філы кваліфікаўваліся ў здраднікі справы.

Памылкі Варшавы выкарыстаў Ленін, якому — у адрозь-неные ад Пілсудскага — настолькі нескладана было ма-нэўраваць, што меў ён у руках дыктатарскую ўладу й ка-тэгарычна, шмат не тлумачачы, прымусіў бальшавіцкі цэнтар узяцца за будаваньне менавіта Беларускай Савец-кай Сацыялстычнай Рэспублікі. Даходзіла да кур'ёзаў: у гэтай падсавецкай нацыянальнай дзяржаве, асьцярожна абмежаванай да шасці паветаў Менскай губэрні, беларусы былі пазбаўленыя якіх-колечы ўплываў; пару з іх, з камуністычнай арыентацыяй, амаль не расстралілі! Тым на менш, тая канъюнктурная акцыя паступова набыла сур'ёзны характар — узынклі нацыянальныя вайско-выя фарміраваныні, а з грамадзкага жыцця была выве-дзеная расейшчына. У сярэдзіне дваццатых гадоў пера-яжджалі ў Менск беларускія эміграцыйныя дзеячы ды зай-малі нямалаважныя дзяржаўныя пасады; узынікаў сапраўдны Беларускі Дом, да якога былі далучаныя: Гомельшчына, Магілёўшчына, Віцебшчына. Апавешчаная ў 1918 го-дзе Беларусь усё ж на зынікла цалкам з палітычнае мапы.

31. БССР

У пачатку вясны 1921 году Польшча падпісала ў Ры-зе мірны трактат з Савецкай Расеяй і Савецкай Украі-най, на падставе якога была ўстаноўлена мяжа па Стоў-пцы. Адбыўся падзел Беларусі, тэрыторыю якой раска-лолі амаль напалову. У рыхліх перамовах, а працягну-ліся яны калі пяці месяцаў, ад восені 1920 году, не пры-нялі ўдзелу ніякія беларускія прадстаўнікі: ні бальшавіц-кай арыентацыі, ні тым болей дэмакратычнай. Украіну дзялілі прынамсі пры згодзе яе чырвонага ўраду; бела-рускае ж пытаныне нават і не пазначанае ў трактатных дакументах (замест аховы правоў беларусаў, што апну-ліся пад Польшчу, гаварылася пра гарантні расей-скаму насельніцтву, украінскаму). Вось так былі патрак-

Прапагандыстская паштоўка з 1921 году

таваныя амбіцыі нашага народу, які захацеў быць сабою. Пад гэтым прысудам бачыцца й подпіс Леана Васілеўскага, будучага ў складзе польскай дзяржаўнай дэлегацыі. Знамянальная дэталь.

Польска-беларускія адносіны страцілі важную сваю рысу, менавіта, салідарнасць у супраціве маскоўскаму імпэрыялізму. Гэтая звяза ўжо не аднавілася. Наадварот, пасыля трактату ў Рызе пашырыўся ў беларускіх элітах комплекс сірочасыці, зрады інтэрэсам Беларусі з боку суседніх дзяржаваў, асабліва балточча адчуваўшы на лініі контактаў з палякамі. Але важнейшым клопатам Варшаве ў той момант быў канфлікт з Летувіскай Дзяржаваю за гэтак званы Віленскі Край; летувісам удалося дабіцца некаторай міжнароднай падтрымкі ў іхных прэтэнзіях на Вільню ў цэлы рэгіён.

Стан дэфэтызму, альбо й роспачы ў асяроддзі палітычных беларусаў скончыўся ў 1922 годзе, калі ўзынялася новая хвала актыўізму. На савецкім баку заварушыліся ўлады вакол будаўніцтва Беларускай Рэспублікі, як прыгоднай між іншым у фікцыйнай ролі адной з заснавальніцаў СССР.

Газэта „Савецкая Беларусь” з тэкстам Дэкларацыі аб абавязчэнні незалежнасці Беларускай ССР.

У Заходній жа Беларусі адшумелі ўсенародныя выбары ў польскі парламэнт, у выніку якіх сфармаваўся ненялікі, але затое дынамічны дэпутацкі Беларускі Клуб, уз началены славіным потым Браніславам Тарашкевічам. На сітуацыю паабапал стаўпцоўскага кардону ўсё яшчэ моцна ўплывала нядайняе Слуцкае паўстаньне ў зазімак з дваццатага на дваццаць першы год, як і дзеянісць Беларускага Цэнтра ў Вільні, які досыць удала разбудзіў заходнебеларускі партызанска-рух, хоць і з відочнымі намаганнямі ў ім бальшавіцкага Менску перахапіць ініцыятыву. Няўдача зь незалежнасцю Беларускай Народнай Рэспублікі ў 1918 годзе — цалкам, зрешты, зразумелая з пэрспектывы сёньняшняга часу — спарадзіла вялікае замішаньне, якое ў сваім крайнім выглядзе наглядалася менавіта ў першыя дваццатыя гады.

Антыбальшавіцкае паўстаньне на Случчыне ўспамагаў зброяй і амуніцыяй польскі армейскі штаб у Баранавічах; на Палесьсе праводзіў свае ваенныя аперацыі генэрал Станіслаў Булак-Балаховіч, таксама не без прыхільнай падтрымкі Юзэфа Пілсудскага. Аднак, ці

Сцяяг 1-га Слуцкага палка стральцоў збройных сілаў БНР

ў Бэльвэдэры ўсур'ёз разылічвалі на нейкія трывалыя рэзультаты тых акцыяў, ці ўсяго толькі на часовы іх ды-вэрсійны ўжытак? Не засталіся ў даўгу й саветы, закідаючы ў польскі тыл, у палескія й прынёманскія пушчы, групы беларускіх інсургентаў, пакуль у 1923 годзе не ўмяшалася Масква, даўшы загад спыніць узброеную правакацыю, якая магла ж давесыці да разыні й небясьпечнага для галоднай Рәсей выбуху другой вайны з Польшчай. Так паслужыліся беларусамі камуністы. А як спатрэбліся яны ковенскай Летуве? Вельмі падобным чынам. Як інструмент для барацьбы за яе інтэрэсы. У той час у Коўне была прыдумана ідэя гэтак званай Вялікай Літвы, у рамках якой заходнебеларускія воласыці атрымалі б шырокую культурна-палітычную аўтаномію. Утопія і савецкай, і летувіскай канцэпцыяў адараўцаў ад Польшчы яе „Крэсы” была і ў туго эпоху дастаткова ясная кожнаму думаючаму; Варшава дамаглася, чаго хацела, не рацыямі альбо аргумэнтамі, але сваімі шматлікімі штыхамі ды карабінамі. Дзяржаўныя мэты вызначылі кулямёты.

Генэрал Станіслаў Булак-Балаховіч
(пасярэдзіне) са сваім штабам

Не агентурная, але сапраўды нацыянальная думка высьпівала ў Беларускім Клубе парламэнту Рэчы Паспалітай. Рабілася ў ім стаўка на аўтаномію са сталіцю ў Вільні. Яе рэалістычнасць хутка аказалася пад пытальным знакам у кантэксьце ўпартай нерэалізацыі Польшчай унутранай самастойнасці ўкраінскай Галіччыны, хоць і афіцыйна абвязаўлася яна дзеяя гэтага на эўрапейскім форуме, чаго дамагліся львоўскія палітыкі ў прадстаўнічых ворганах Лігі Нацыяў.

Тупіковасыць беларускае карты ў міжнародным покэрэ завяршылася ліквідацыяй пралітоўскага Беларускага Цэнтра ды ягонай антыпольскай падпольшчыны на Віленшчыне з Гарадзеншчынаю. Гэтак жа заціхлі прапольскія сілы, сымбалем якіх стаў генэрал Станіслав Булак-Балаховіч (здолеў ён сваіх вэтэранаў уладкаваўць на працу, напрыклад, у лесапільннях Белавежы...) А пра аўтаномнасць Заходніяй Беларусі Браніслаў Тарашкевіч сказаў у польскім Сойме, што была гэта яго кароткачасовая наіўнасць. Што было рабіць у такой безвыходнай сітуацыі? Зноў павярнуць свой позірк на Рәсей ды падпарадкованы ёй Менск, што й здарылася. За гэта чарговы раз заплацяць страшэнную цану беларусы, але разам зь імі й палякі. Нічога няма дарма ў гісторыі (лішні раз пацьвердзілася гэта ў 1939 годзе, 17 верасня).

Капітан Мікола Дзямідаў
(адзін з афіцэраў войскаў
ген. Булак-Балаховіча)

Сумны раздум пра польска-беларускія судносіны падсоўвае разуму й такую навуку: нацыянальны эгайз у дачыненях з суседзямі заўсёды даводзіць да самотнасці, а ў выніку яе — і да катастрофы. Могуць не разумець гэтага простыя людзі, але не інтэлігэнты, соль нацыі.

Приказъ батьки.

Я Атаманъ Народной Добровольческой
Армии приказываю красному воинству и
русскому населению:

- 1) Принимайтесь за вітчизну якіхъ візітъ это візитъ: преступліться за візитъ, чи краснай арміі за Беларускую землю и змагають саветароў візитъ
- 2) Не стреляйте по чужимъ. Стреляйте — чисто візитъ візитъ, а саме, стреляйте по белу
- 3) Помните, что візитъ візитъ и потому візитъ чисто белымъ, чисто.
- 4) Живите за візитъ візитъ Беларускую народную Рэспублику, а не за белы и чырвона чисто: чисто за чисто Беларускую Урадзіцельскую Саборас.
- 5) Не допускайте не православіе, не хаджітъ.
- 6) Кому жить візитъ пасюко свободу.
- 7) Я хочу сократить гражданство візитъ, а для чисто чисто реформа: чисто візитъ и сократить чисто до чисто літ.
- 8) Знайдите у хіне візитъ, паки чисто чисто. За чисто візитъ візитъ, за чисто візитъ, за чисто візитъ візитъ.
- 9) Нашій армії грачатъ не чисто чисто: чисто и чисто.
- 10) Візитъ: Кто дзесяць, кіра, оружжа, газеты и чисто чисто, чисто чисто.
- 11) Извините рэспубликанца — візитъ візитъ.
- 12) Нашіхъ чисто чисто: чисто чисто.
- 13) Візитъ помните чисто.
- 14) Я хочу чисто чисто: чисто чисто візитъ.
- 15) Да здадзіць: чисто чисто: чисто чисто.
- 16) НАРОДНАЯ ДОБРОВОЛЬЧЕСКАЯ АРМИЯ

Атаманъ Народной Добровольческой Армии
Генералъ Маршалъ

Булакъ-Балаховичъ

Загад генэрала Станіслава Булак-Балаховіча зь лістапада 1920 г.

32. Глумленъне

Палітычнае становішча нязменна абумоўлівае таксама ўзаёмныя сувязі ў сферах духоўнасці. Гэта аксіёма.

Дваццацігодзьдзе паміж Першай і Другой Сусьеветнымі войнамі вызначылася ў беларусаў парадоксам бурлівага разъвіцця іх культуры з адначаснай дэгенэрацыяй палітычных памкненняў. Прыхына гэтага ў тым, што культура стваральная актыўнасць вальней паддаецца тэрору ўлады, чым менавіта палітычная, якую прасыцей перапыніць, хоць бы паліцэйскімі сродкамі. Паказаў гэта пераломны 1930 год, у які ўжо сядзела ў вязыніцах большасць нацыянальных дзеячаў па абодвух бакох польска-савецкага кардону, але тая першая хвала арыштаў яшчэ мала кранула якраз творцаў.

Пад канец міжваеннага пэрыяду аказалася, што абедзьве дзяржавы, якія так згодна ў Рызе падзялілі паміж сябе Беларусь, зрабілі ўсё, каб яна болей не паднялася. Чаго дапусціўся сталінізм, мы ведаем. Нельга з ім парадуноваўца польскі рэжым, які харектарызуецца тыповай у тых часах нормаю ўсходнеславянскай цывілізацыі: не было пры ім ні масавых забойстваў, ні дэпартызацый, ні расстрэлаў без суду. Усё беларускае глушылася адміністрацыйнымі мэтадамі, захоўваючы аднак законнасць — дзесяцігадовыя прысуды ў СССР былі мінімальнымі, а ў Польшчы здараліся рэдка й лічыліся цяжкімі; а канцэнтрацыйныя лягер быў толькі адзін, невялікі, на пару тысяч чалавек, у Картуз-Бярозе.

Гістарычныя досьледы выявілі дакладную залежнасць антыбеларускіх пачынаньняў Варшавы тае пары ад адно-

сінаў Крамля да Беларускай ССР. Глумленыне энкавэдыстамі менскіх элітаў неадкладна выкарыстоўвалася Варшаваю дзеля далейшага скарачэння культурна-нацыянальнага жыцця ў Заходній Беларусі. Здавалася б, павінна ж адбывацца наадварот: паяўляўся неспадзяўны шанец прыхіліць беларусаў. Але тагачаснай Польшчы яны былі непатрэбныя. Напярэдадні 1939 году настолькі паўсюдна супрацьстаўляліся заходнебеларусы, што зынклі нават ілюзорныя магчымасці на нейкае пазоруменыне зь імі ўрадавых колаў. Сталася як сталася, і неўзабаве густа пасыпаліся высокія рахункі адным і другім. Вынік гэтага няцяжка было прадугледзець: Польшча была прымушаная назаўсёды пакінуць шырокую паласу ад Чорнага мора да Балтыйскага, а цяпер выпхнутая зь яе й Расея.

Варта спакойна ўдумацца ў ту ў эпоху й спрабаваць знайсці адказ на пытаныне, ці даваенная Польшча была

ў стане весьці на тых „Крэсах” іншую, чым каляніяльную, палітыку? Аналізы яе гаспадарчага патэнцыялу паказваюць, што — не! Хапала ёй грошай толькі на павелічэнне ў чатыры разы паліцыі ва ўсходніх ваяводзтвах. Свайго роду афрыканізацыя гэтай тэрыторыі выклікала вялікую прыцягальнасць ідэяў камунізму, якія — што таксама харacterнае — ня мелі істотнай папулярнасці сярод каленых палякаў у глыбіні краіны. Без гаспадарчай інтэграцыі гэтая землі заставаліся штучна далучанымі да польскай дзяржавы, а працэс іх паляніза-

Вокладка
„Беларускай граматыкі”
Браніслава Тарашкевіча

ци і праходзіў надта павярхоўна, абмежаваны да нешматлікіх адукаваных адзінак і да гарадзкога пралетарыяту, у якім пераважаў прыслы элемэнт зь перанаселеных заходніх прамысловых акругаў.

У галіне літаратуры й мастацтваў гэтак жа не знаходзім съядоў партнэрства. Вільня — як цэнтар культуры — наўбыла амаль выключна польскае ablічча. Беларускі Парнас даўно перасяліўся ў Менск, а на апусціцелым па ім месцы ледзь бачна рунелі сям-там маладыя таленты, фактычна, пачаткоўцы, якім не было ўпоравенія нават з тутэйшым пісьменніцкім асяродзьдзем, ня кажучы ўжо пра варшаўскае. Максім Танк, Міхась Машара, Міхась Васілек, Натальля Арсеньева, Валянцін Таўлай, Піліп Пестрак — усё гэта прозывішчы, пра якія гаварылася як пра абнадзейваючыя, але ня болей. Час ад часу друкавала іх творы люблінская „Камэна” альбо львоўскія „Сыгналы”, нешта зъмяшчалася і ў „Атэнэуме”. Гэта элітарныя часопісы, без заўважальна-га грамадзкага значэння.

Да сумнага сымбалю тае сітуацыі належыць постаць Браніслава Тарашкевіча, беларускага велікана, але й асобы з польскай культурай. Клясычны эўрапеец, стваральнік *Граматыкі беларускай мовы*, пецярбурскі прафэсар, палітык, літаратар (пераклаў *Пана Тадэвуша, Ільяду*), права-дыр славутай Беларускай Сялянска-Работніцкай Грамады, сябар варшаўскіх міністрав, добры знаёмы Юзэфа Пілсудскага, парламэнтар Рэчы Паспалітай, індывідуальнасць, якую ахвотна віталі ў салёнах польскай сталіцы. Верыў ён, што ўдасца нешта карыснае ўчыніць для Заходній Беларусі. І расчараўваўся да самуткага дна. У 1925 годзе ўхапіўся апошній надзеі, не пазбаўленай некаторай рэальнасці: звязаўся з камуністычным ру-

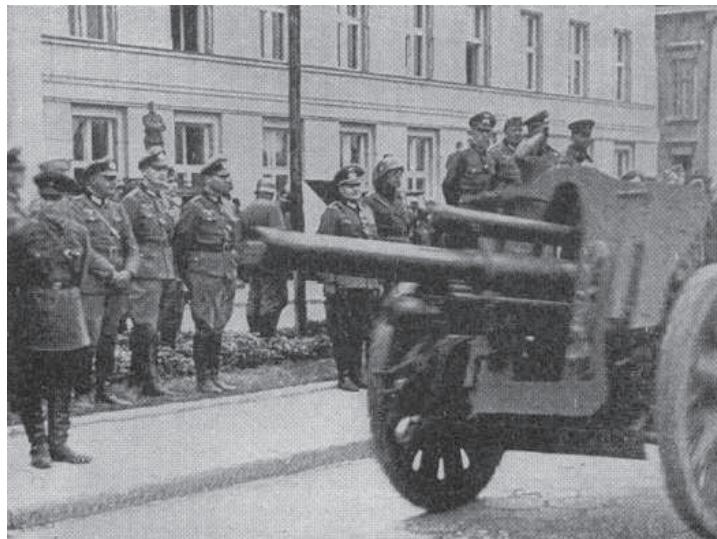

Браніслав Тарашкевіч

хам, з маскоўскім Інтэрнацыяналам. Адварнуўся ад Польшчы, але не ад яе культуры.

Не прадугледзеў дзьвиюх рэчаў: таго, што Варшава зьнішчыць яго толькі палітычна, а Масква яшчэ й фізычна — выстралам у патыліцу 29 лістапада 1938 году.

Усюды, дзе зявіўся камунізм, лягалі покатам у пясок мільёны людзей. Польшча з культам Пілсудскага не была камуністычнай, а спачатку нават і не нацыяналістычнай. Але, лёгіка гісторыі непазъбежна выводзіла народы на эшафот сатрапаў. У верасьні 1939 году ў Берасьці сустрэліся дзіве арміі, якія затапталі Польшчу: савецкія камандзіры стукнуліся чаркамі зь нямецкімі, супольна прынялі парад войскаў. Гэта не было вызваленіне Заходняй Беларусі, гэта быў падзел Эўропы па лініі ракі Буг. Польшча была высьмейная як часовая дзяржава; у Крамлі падумвалі аб савецкіх танках на бульварах Парыжа, а ў Бэрліне плянавалі адкінуць Расею за Урал, у сыбірскую бяскрайнасць, адкуль доўга не паявіцца на белы сьвет... Беларусі мела ўвогуле ня быць.

Парад „пераможцаў”. Бярэсцце, 22 верасьня 1939 году

33. Апошніе

Цалкам сапсаваліся адносіны паміж беларусамі й полькамі ў 1939 і наступных гадох. Мала лепшымі зрабіліся яны й да расейцаў. Савецкая ўлада мела той чартуюскі талент, што паспрачала ўсіх з усімі. Прынцып клясавай нянявісці як фундамэнт наступальнага камунізму ўчыніў з паляка крыважэрнага ворага tym лягчэй, што зьяўляўся ён тут пераважна панам, а з расейца — энкаўэдоўскага рабаўніка, непаголенага й галоднага, які ўсю ноч будзе піць з табою ў тваёй хаце, каб раніцай выправіць цябе ў Сыбір, на гэтак званыя „белыя мядзьведзі”. Стан шызафрэніі ў гэтых судносінах стварыла афіцыйная пропаганда Масквы, у якой поўныя вусны было дружбы да польскага рабочага й селяніна, калі на практицы таго рабацягу перлі ў быдлячы вагон і, разам з жонкаю й дзеткамі, кіравалі ў гулагаўскія лягеры. Беларус мог страціць розум — любі паляка й ня вер яму, любі расейца ды бойся яго!

У Беластоку заснавалі першы ў ягонай гісторыі стацыянарны тэатар, і аказаўся ім менавіта польскі, пад кіраўніцтвам віленскага актора Аляксандра Вянгеркі. Пачала выходзіць і польскамоўная штодзённая газэта „Вольная Праца”. Аднавіліся школы. Беларуская ССР, пашыраная аж пад Варшаву, да сутокаў рэк Буг і Нараў, уяўляла сабою даволі дзіўны дзяржаўны арэал, на якім у заходніх вобласцях спаквала дамінавала польская культура, прыглушаная маскоўска-расейскай адміністрацыяй, пад беларускім па-

казным гербам; на ўсходзе ж дагарала беларушчына, заптаная імпэрскім ботам. А ўсё гэта ў цэласці называлася Беларусяй. Ні то на съмех, ні то на правакацью... Такога каляніялізму съвет яшчэ ня зьведаў, каб прымушаць народ дзякаваць за няволю. І то шчыра, часта.

Якія ж тады маглі быць узаемныя сувязі ў літаратуры альбо ў мастацтве, калі, напрыклад, зь некалькіх сотняў беларускіх літаратаў засталося на свабодзе дакладна ўсяго трынаццаць; а за палітычны анекдот даставалася славутыя „дзеяць грамаў у патыліцу”? Быў забіты ў менскай „Амэрыканцы” Браніслаў Тарашкевіч. Недзе звар’яшэ ад катаваньня ў Цішка Гартны (Зыміцер Жылуновіч). Рыхтавалі канец вялікаму Янку Купалу. Варушыўся пясок ад недастраляных у Курапацкім ляску. Зынішчалася ўсё разумнае. Заставаліся ў жывых ідыёты і безгаловыя служакі.

Куды йшоў съвет у пачатку саракавых гадоў XX стагодзьдзя, праз пяцьсот гадоў пасля Францішка Скарыны, праз век пасля Адама Міцкевіча, атруchanага царыстамі

Польская юная штодзённая газета „Вольная Праца”

ў Канстантынопалі, і Аляксандра Пушкіна, застрэленага над Чорнай рэчкой пад Пецярбургам?

Але не бывае такое ночы, каб не настаў ранак, а потым і дзень. Трагедыя нямецкай акупацыі зноў дала штуршок да яднання народаў. Паўтарылася нешта накшталт перажытай супольна з палякамі царскай тыраніі. На жаль, з падобнымі вынікамі. Польскі эміграцыйны ўрад, адчуваючы магутную падтрымку з боку альянтаў з антыгітлерайскай кааліцыі, Англіі ў першую чаргу, не схіляўся да зъмены свайго бачаньня Беларусі ды ейных праблемаў. Цывёра вызнаваў дух Рыскага трактату, што перакрэслівала магчымасць палітычнага паразумення. Вацлаў Іваноўскі, той самы, які стаяў ля калыскі Маладой Беларусі, заняў пасаду бургамістра сталічнага Менска ў арганізаваным Бэрлінам, тэрытарыяльна аблежаваным, Камісарыяце Беларусі. Маючы аўтарытэт у нацыянальных элітах, гэты беларускі прафэсар Варшаўскага Палітэхнічнага Інстытуту быў у стане нямала зрабіць дзеля будавання беларуска-польскага саюзу; карыстаўся даверам таксама ў вядучых колах тайной Арміі Краёвай. Як съведчаць цяпер архіўныя дакументы, акцыя забуксавала ва ўрадавых кабінэтах лёнданскай эміграцыі санацыйных палітыкаў. Трэба было ім пераскочыць дагэтуль завысокае — прызнаць існаванье Беларусі! І як наступства гэтага — дыскутуваць пра яе дзяржаўныя межы, больш альбо менш адступіцца прытым ад пастановаў у Рызе з 1921 году, што мусіла азначаць прасоўванне тэрыторый Польшчы на заход, за кошт Нямеччыны, аб

Партрэт Вацлава Іваноўскага аўтарства Пётры Сергіевіча, 1943

Радаслаў Астроўскі,
прэзыдэнт Беларускай
Цэнтральнай Рады,
(пачатак 1944 году)

і ў Маскве доўга хваліліся не сваёй работай, не адразу спахніўшыся, што гэта не прыносяць славы ў вачох патрыятычна настроеных слаёў насельніцтва. Гэтая съмерць, якая мела месца пры поўным маўчаныні польскага Лёндану, прагучала жалобным рэквіемам апошняе спробы пайсьці сумесна з палякамі. Ад гэтага моманту ў пытаньнях Беларусі на міжнародным форуме чуўся адзін голас — з грузінскім акцэнтам маналёгі Ёсіпа Вісарыё-навіча ў Ялце, і пасыля, калі Беларускую ССР ўзвысілі ў Сан-Францыска да элітарнага кола дзесяці дзяржаваў-заснавальніцаў Арганізацыі Аб'яднаных Нацый.

Няцяжка зразумець, што гісторычнае далучэнне Беларусі да Польшчы было немагчымае. Погляд палякаў на яе як на нераздзельную правінцыю настолькі трывала ўсея ў съядомасць розных пластоў насельніцтва, што спатрэбілася ўмяшаныне таталітарнага хірурга, а дакладней кажучы: новы падзел Эўропы ў выніку рэцыдыву расейскай экспансіі. Москва каторы ўжо раз паставіла свае гарнізоны ў Берасьці й Горадні, і не ўпершыню ў Бэрліне (паўторна не дайшла салдатня толькі да Парыжа).

чым і слухаць не захацелі б ангельцы, якім важна было — ад няпамятных часоў — спрыяць раўнавазе нямецкага патэнцыялу супраць францускага. У змозе перакроіць межы аказаўся ня хто іншы, як Сталін менавіта, ды зусім не ў інтарэсах Беларусі, у чым лёгка згадацца, і нават ня Польшчы.

На Вацлава Іваноўскага наладзілі ж замах беларускія агенты гестапа, арганізуючы пад эгідаю бадай што самога Радаслава Астроўскага аперацію такім чынам, каб усё зваліць на савецкіх партызанаў. Ім тое знакаміта ўдалося,

34. Плян

Толькі мала дасьведчаныя інтэлектуальна людзі лічаць гісторыю як нейкі склад ужо непатрэбных, бо даўніх, фактаў. У сапраўднасці мінулае вызначае сёньняшні дзень і будучынью.

У гады станаўлення даваенай Польшчы Юзэф Пілсудскі — як яе першаначальнік — наважыўся ажыццяўіць канцэпцыю фэдэрацыйнага ладу, гэта значыць, і аднаўленыя колішніх Украіны й Літвы ў прыблізных межах першай Рэчы Паспалітай, вядома, з вышэйшай роляй Варшавы. Заняўшы Вільню ў 1919 годзе, абвесыціў гэтак званую, адозву да жыхароў былога Вялікага Княства Літоўскага. Украінскі фрагмэнт задуманай ім фэдэрацыі спрабаваў рэалізаваць паходам на Кіеў, каб канчаткова ўмацаваць уладу атамана Сымона Пятлюры, што закончылася разгромным адступленнем улетку 1920 году.

Рэканструкцыю Вялікага Княства Літоўскага ўяўляў Пілсудскі як звязаную з Польшчай дзяржаву летувісаў, беларусаў і палякаў, падзеленую на тры кантоны: Жамойцкую Літву, Сярэднюю Літву, Беларускую Літву. У адпаведнасці

Атаман Сымон Пятлюра

з гэтым кожная зь іх мела б свае цэнтры, а менавіта: Каўнас, Вільню, Менск. Самой жа Вільні прыдаваў ён дадатковае значэньне яшчэ й як сталіцы цэлай Літвы. Вось так, з большага, павінна было быць. І хоць польскі маршалак карыстаўся славаю, супраціўліся ягонай канцепцыі перш за ўсё самі палякі, якія палічылі, што няма патрэбы зь некім дзяліцца ўсходнім тэрыторыямі. Катэгарычна адкінулі гэтую прапанову таксама ў Каўнасе, памятаючи пра палянізацыйныя вынікі Люблінскай вуніі. Адны беларусы былі схільныя йсьці на перамовы, але варшаўская палітыкі па стараліся суцішыць іх: у час перамоваў з саветамі ў Рызе амаль сілком пазбыліся яны Менску, што выклікала зьдзіўленыне нават у самога Адольфа Ёфэ, бальшавіцкага камісара па замежных спраўах.

Гэтая падзея, так бы мовіць, агаляе карані шумных польска-беларускіх канфліктаў у пэрыяд гітлераўскай акупацыі. Сытуацыя на нашых землях пасля 1941 году аказалася цалкам непадобной да тae з 1919-1920 гадоў. Трэба памятаць пры tym, што вырасла новае пакаленьне палякаў, якім і ў галаву не прыходзіла думка, што можна адрадыцца ў аддаць Беларусі такія гарады, як: Наваградак, Лунінец, Пінск, Берасьце, Ліда, Баранавічы, Слонім, Горадня. Калі б хто зь іх такое сказаў, быў бы ўспрынтыты чорным здраднікам Айчыны!

Францішак Аляхновіч

Гэта яшчэ адна прычына таго, што беларускія палітыкі тыпу Вацлава Іваноўскага мусілі працасці. Яны ціснуліся паміж дзявиох сцэнаў — польскай і расейскай, хоць і намагаліся аперціся на першую зь іх. Іхны час прыйшоў праз паўвеку; тады яны зарана зъявіліся. Забілі ў акупаванай Вільні ў Францішка Аляхновіча, нягледзячы на тое, што меў ён на сабе арэол вязнія салавецкіх лягераў, якога польскі бок — у пачат-

ку трыццатых гадоў — пераняў у выніку абмену за камунізуючага Браніслава Тарашкевіча. Дасьледнікі паказваюць пальцамі на забойцу з асяродзьдзя Армii Краёвай, злучаючы гэты замах з апубліканьнем Аляхновічам у сваёй газэце сьпісаў беларускіх нацыянальных дзеячай зь Лідчыны, якіх масава расстрэльвалі на немцы ды не саветы... Якраз у tym павеце структуры АК глыбока ўкараніліся. Такія пасрэдныя доказы злачынства. А быў жа зыліквідаваны не абы-хто, але выдатны драматург, адна з самых папулярных постасцяў у беларускай культуре.

Ня хто іншы як Тадэвуш Канвіцкі менавіта, пісьменнік родам зь Віленшчыны, дакладна, хоць, магчыма, не зусім съядома, прыкметні ў сваёй творчасці і ў публіцыстыцы новы этап у польска-беларускіх зносінах, вельмі нядобры, пачатак якога ў самай сярэдзіне нямецкай акупацыі. Гістарычна спозненая дамаганыні беларусаў мець сваю дзяржаву выклікалі крымінальныя дзеяньні супраць іх як з боку Варшавы, гэтак і Масквы. Незалежнікі рух кваліфікаваўся ў катэгорыю дзяржаўнай зрады, што ва ўмовах фронту раўнялася быць пастаўленым да съяяны. Ад гэтага моманту пачаўся рост колькасці польскіх злачынстваў, якія кожучы ўжо пра расейскія, якія дасягнулі астронамічных лічбаў у народазабойстве.

Нацыяналізм ды шавінізм аказаліся непазыбежнымі. У беларускага няма такіх жахлівых ражункаў не таму, што — як некаторыя кажуць — выяўляў ён сябе ў болей чалавечым абліччы, але таму, што меў, звычайна, значна слабейшую апору ў грамадстве, нацыянальна няспелым ды матэрывальнна аслабленым доўгім калінілізмам. Можна сказаць і так: фашызм — як ідэалёгія галоты — мог шырока прыняцца ў збяднелай Беларусі, гэтаксама як і камунізм, які вырас на камітэтах вясковой галечы. Час аднак не дазваляў адумацца: Чырвоная Армія наступала, акупанты зъяўрэлі, і не было калі разважаць пра мэтадычную індактырацыю народу.

Адыход немцаў ды прыход саветаў адбываўся ў настроі стомленасці вайною. Людзі кепска ўспрымалі польскія партызанская группы, бачачы ў іх пагрозу рабункаў і поў-

ную бяссэнсіцу іхнай упартасыці. Калі ў 1920 годзе стаялі насупраць сябе дзьве рэгулярныя арміі, адна зь якіх была польская, то ў 1944 ішлі баі не з палякамі, але зь немца-мі. Іх ход вырашаў усё — у першай чарговасыці — набліжэнне міру.

Камандзіры Арміі Краёвай не пісалі адозваў накшталт адозвы Юзэфа Пілсудскага; яны змагаліся не за нейкую фэдэрацыю, але за ўтрыманье польскіх мяжаў пад Менскам; за Польшчу ў толькі за Польшчу. Які ж беларускі палітык быў бы ўстане салідарызавацца зь імі? Такога не знайшлося, і не магло знайсьціся. Вось у чым сутнасьць згаданага новага этапу ў польска-беларускіх узаемінах: быць беларусам значыла цяпер выступаць супраць Польшчы, хочаш — на хочаш.

35. Водгукі

Існаваўшая ў акупацыю тайная Польская Дзяржава з падпольнымі адміністрацыйнымі ворганамі кадравага характару, а таксама з самай вялікай у паняволенай Эўропе кансьпірацыйнай Арміяй Краёвай, заставалася ізаляванай у сваіх усходніх правінцыях. Сталася так ня ў выніку непрыхильных адносінаў да яе тутэйшага насельніцтва, асабліва ўкраінскага й летувіскага, ці палітыкі Крамля. Вядома, што паразуменыне Польшчы з суседнімі народамі не было ўвогуле магчымым з прычыны перш за ёсё яе тэрытарыяльнай няўступлівасыці. Разам з гэтым бачнай была ейная сіла настолькі ўзладжаным сужыццем зь меншаснымі нацыямі, у першую чаргу з украінцамі й беларусамі, колькі ў палянізацыйным націску на гэтак званыя „Крэсы”. Праз мясцовыя польскія гарады — у сэнсе іх мовы й культуры — вызнавалася канцэпцыя асыміляцый местачкова-вясковых абшараў, што зусім перакрэслівала якія-колечы контакты нават з боку палянафілаў. Вядомы доктар Янка Станкевіч, лідэр глыбока засакрэчанай Партыі Беларускіх Нацыяналістаў, спрабаваў быў пайсьці на саюз з польскімі палітыкамі ў пытаннях паваеннага эўрапейскага ладу, зыходзячы з цалкам яснай, як здавалася, канстататацыі, што мяжа па Стоўпцы ёсьць неактуальнай, і таму самая хада падзеяў ставіць на парадак дня праблему будучыні арэалу Беларусі. Ідучы на гэта ён не прадугледзеў аднак, што лёнданскі ўрад Польшчы адпадзе зь міжнародных калькуляцыяў альянтаў у выніку катэгарычнага вэта Сталі-

Вільгельм Кубэ

съяротны замах у верасьні на жыцьцё Вільгельма Кубэ, генэральна камісара Беларусі, які выношуаў у сабе ідэю сфармавання пад сваім кіраўніцтвам нечага накшталт пратэктарату, і пасльейшае забойства — ужо ў сінегні — Вацлава Іваноўскага, выбілі з палітычнай арбіты кардынальныя беларускія праблемы; лічыліся толькі банальнія патрэбы фронту.

У паваеннай Беларусі польскае насельніцтва, даволі нечакана яму, апнулася ў грамадзкім становішчы нацыянальнай меншасці. Зьведаўшы савецкую систэму ў гадох 1939-1941, яно сквапна пакарысталася дазволенай рэпатрыяцыяй у Польшчу; на ўсё вясковае, але амаль поўнасцю гарадзкое. Раптам, на працягу некалькіх месяцаў, заціхла польская мова на вуліцах Горадні, Ліды, Берасця, Баранавічаў, Слоніма. Нават на схіле нямецкай акупацыі ніхто не спадзяваўся такога высялення, месцамі падобнага да ўцёкаў. Гэта радыкальна зьмяніла этнічную структуру тэрыторый. Задзейнічаў закон контррэакцыі: нядайня пагроза асабістаму лёсу ад публічнага карыстання беларускай мовай перайшла на пальшчызу, адмёўшы яе ў хатнюю прыватнасць. Але вярнуўся расейскі шавініст пад выглядам бальшавіцкага чыноўніка, які ў фінальныя пяцідзесятагоддзяў ўзяўся наводзіць свае падрадкі ў сапраўды царскім стылі.

на як галоўнага партнэра ваен-нага Захаду: Англіі й Амэрыкі. Станкевічавыя стараныні сустрэліся зь некаторай падтрымкай у штабістай АК, якія разьлічвалі на пашырэнне ўзброеных акцыяў у заходнебеларускіх акругах, але не прынеслы ніякага пазытыўнага водгуку з урадавых колаў.

Неўзабаве, пасля Сталінградзкага бою й баталіі на Курскай дузе ўлетку 1943 году, вартасыць тae польскае карты пачала хутка падаць. Адначасна

Так прапалі адно й другое — палянізацыя й перамагаючая яе беларусізацыя.

Кардон быў зачынены наглуха.

Польска-беларускую калатню суцішыў нехта трэці. Ня толькі палітычная, але й культурная Варшава паступова забывала пра істотнасць Менску. Зыдзейсьнілася як быццам прапоцтва нацыяналістаў над Віслаю, што акрамя Масквы ніякі іншы цэнтар у тым баку сьвету ня варты ўвагі. Адкрыўся этап гульні палякаў з камунізмам, нагадваючай у сваіх кардынальных парамэтрах часы імператара Мікалая I і падпарадкованага яму Польскага Каралеўства (якому было дадзена ўсё неабходнае дзеля дзяржаўнага функцыянавання, уключна з немалым войскам, апрача вонкавай незалежнасці).

Усё ж не да канца загубілася цікавасць беларусаў да палякаў і палякаў да беларусаў. Абмежаваная да сферы літаратуры й тэатру, нарастала ў хрушчоўскую адлігу ды потым: быў перакладзены раман Якуба Коласа *Уласкай глушы*; пастаўлены польскі спектакаль на падставе п'есы Кандрата Крапівы *Ляюць жаваранкі*; на турнэ быў запрошаны ў Беласток Купалаўскі тэатар; наладжана імпарт кніжак і часопісаў ды, што знамянальнае, у творчых асяродзьдзях Варшавы, Лодзі, Познані, Гданьска, Любліна зьявіліся маладыя пісьменнікі зь белару-

Пятрусь Броўка, Якуб Колас, Кандрат Крапіва
і Аркадзь Куляшоў. 1947 год

скім радаводам, якія ў паэзіі і ў прозе апявалі краіну свайго дзяцінства — Панямоньне й Падзьвіньне. Рушылі яны як быццам сълядамі Адама Міцкевіча, Элаізы Ажэшкі, Уладыслава Сыракомлі, ці Мэльхіёра Ваньковіча. Іх прозвішчы — Ян Гушча, Яўген Паўкшта, Эмілія Кунавіч, Яўген Кабац, Збігнеў Жакевіч, Тадэвуш Канвіцкі, Аляксандар Рымкевіч, Тадэвуш Хрусыцялеўскі, Юзэф Кананович, і цэлы шэраг менш значных. Прыгадваю іх таму, што да творчасыці некоторых вернемся як да важных культурных фактаў, якія ў наступныя дзесяцігодзьдзі створаць новую якасць — працягнуць польскія сымпаты да нас, беларусаў.

Паступова ў псыхіцы палякаў новых пакаленіяў адбудзецца зъмена ў настроі адносінаў да беларусаў і Беларусі. Найкараецей можна ахарактарызаваць яе эвангельскую фразай: „*Прабачаем і просім прабачэння*”. Ёсьць узаемныя рахункі крыйдаў, але не яны павінны вызначаць далейшае жыцць.

36. Мяртвота

Калі глядзець на паваенны пэрыяд у беларуска-польскіх палітычных адносінах, то ўсё было быццам мёртвае... Палякам забаранялася заўважаць даваенныя ўсходнія тэрыторыі, а які-колечы голас беларусаў захлынуўся пад маскоўскім ботам. У той магільнай цішыні, створанай камуністамі, цікава прыгледзецца да праграмных пачынанняў падпольных структураў па абедвух бакох кардону. Польскія адрозніваліся ад беларускіх ня толькі сваёй шматлікасцю й лепшай канспірацыяй, але й востра палітычным характарам, рагучым антыкамунізмам. У іх не было гаворкі пра тое, што рабіць, каб палякамі ў нацыянальным значэнні, бо ў Польскай Дзяржаве, хоць і падкамуністычнай, аднак усё было польскае, уключна са школай і паліцыяй. Нікому не прыходзіла ў галаву, што можа працасыці родная мова, дух народу.

Беларускія ж падпольнікі выглядалі нашмат сыцілей. Заснаваныя ў гадох 1945-1947 Саюз Беларускіх Патрыётаў на Віленшчыне ці арганізацыя „Чайка” ў Слоніме характарызаваліся адсутнасцю ў іх кадравых правадыроў; дзейнічалі яны па-аматарску наўнона. Маладыя людзі, пераважна вучні старэйшых клясаў і студэнты, клапаціліся не пра ўзброенныя акцыі альбо антысавецкую дывэрсію, але якраз па-фільмацку дэбатавалі аб tym, якія дзеяньні прадпрыніяць, каб хоць крыху супраціўца татальнай русыфікацыі. Сытуацыя была тыпова каляніяльнай: амаль усё мясцовае ўышэйшае начальства было прывезенае з Рәсей. Саветы не давяралі нават тутэйшым актывістам

з былой Кампартыі Заходнай Беларусі, большасць якіх, зрэшты, была вывезеная на „белыя мяdzьведзі”. Але ж і пасыль, ужо ў сямідзесятых гады, з кожных чатырох намэнклятурных начальнікаў трох аказваліся расейскімі. Такія асаблівасці навейвалі палітыканцкае надвор’е ў Беларусі, асабліва ў яе заходніх акругах, пашыраючы паўсюдны недавер да Польшчы, як краіны загледжанай на Захад, нягледзячы на ейную чырвонасыцяжнасць. У драматычным становішчы апынулася польская нацыянальная меншасць, пазбаўленая прынамсі сымбалічных магчымасцяў на ўласнае духоўнае жыцьцё (акрамя лічаных касыцёлаў).

Здавалася, што фінал у сужыцьці двух братніх народаў будзе такім: беларусы ўвогуле зынікнуць зь гісторычнай арэны, пераўтворацца ў нейкі падгатунак расейцаў, а палякі змарнеюць да пэрыфэрыйнай народнасці на абсягах непераможнае імпэрыі. Гэтакі лёс тым болей бачыўся рэальным, бо не відаць было дабрабыту, а беднаму, як вядома, нацыянальны гонар ня ёсць нечым важным (яго думкі занятытым, як наесціся й мець у чым зіму прахадзіць).

Беларусаў душылі бальшавікі ня горш за гітлераўцаў. На Гарадзеншчыне яшчэ жывуць съведкі савецкіх аблаваў на вялікія вёскі, у якіх энкавэдысты лавілі хлопцаў і дзяўчатаў дзеля гэтак званых камсамольскіх пущёвак на новабудоўлі ў Сыбіры, што нагадвала колішнія паляваныні гандляроў рабамі ў афрыканскіх інтэртарторыях. Нацыю пазбаўлялі маладога ды інтэлігентнага элемэнту, зводзячы яе маральны ўзоровень да выкананчай адукаванасці. Гітлераўцу быў патрэбны беларускі няволнік, які разумеў бы нямецкую каманду ды ўмееў бы лічыць да

Янка Брыль

аднае тысячи. Камуніст жа, змагаючыся гэтаксама з цэльным съветам, павысіў запатрабаваныні да інжынернасці, але такое, каб той інжынер, акрамя вузкай спэцыяльнасці, у іншых праблемах быўцца ўяўляў сабою дэбіла. Месца вынішчанай інтэлігенцыі, якая ўмелая незалежна думаць і разумець съвет ды службыца ўзорам народу, было запоўнена дыплямантамі з душамі функцыяnerаў, фактычна, вышканенымі чыноўнікамі. Яны смачна елі й прыгожа апраналіся ды вялі сябе па-сабачы верна, як у прымаўцы чаюць паншчыны: „*Мая справа — паеў і ў хлеў*”.

У сталінскай лядоўні нішто жывое, як толькі мёртва-афіцыйнае, не магло прабіцца на паверхню. Але ў пасылясталінскую замаразы, папярэджаную хрушчоўскай адлігаю, сёе-тое, больш-менш людзкое, адбывалася ва ўзаемных кантаکтах, напрыклад, згаданыя пераклады твораў, тэатральныя спэктаклі, гасцінныя прыезды пісьменнікаў зь Беларусі (між іншым, Янкі Брыля, Піліпа Пестрака, Пятра Глебкі). У шасцідзесятых гадох сфермавалася група польскіх перакладчыкаў беларускай літаратуры, значэньне якой у туу ненармальную эпоху проста немагчыма перабольшиць. Выбар аўтараў і твораў, натуральна, не вынікаў выключна зь літаратурных густаў; хочаш-ня хочаш, выяўлялася тут і шырэйшая грамадзка-палітычная прыхільнасць. Здарылася дагэтуль нечуванае ў адносінах польскіх элітаў да беларускіх. Карыстаючыся фактам узмоцненага агляду польскай кніжнай прадукцыі ў заходнезўрапейскіх інтэлектуальных колах

В. Быкаў, У. Каараткевіч,
М. Аўрамчык

з прычыны парапаўнайчай лібэральнасці ўладаў самой Польшчы, выдатная беларуская літаратурная творчасць досьці хутка стала вядомай у сьвеце; ня столькі цераз Москву, колькі праз Варшаву якраз. Дайшло перадусім да адкрыцця вялікага таленту Васіля Быкава, чарговыя творы якога перакладаліся ў варшаўскіх выдавецтвах амаль што пажарным парадкам! Аб'явіўся замежнаму чытачу й незабыўны Ўладзімір Караткевіч, і поўны беларускай годнасці Янка Брыль.

Беларусь, выцергая з палітычнай мапы як дзяржава, мацавалася ў міжнароднай съядомасці як арыгінальная й жывучая культура. А пра культуру даўно сказана, што яна заўсёды перамагае, які б ня выпаў на яе долю чорны лёс. Нейкі дзіўна сёньня канстатаваць, што Беларусь прывялі да незалежнасці ня ўзброенныя па зубы батальёны й дывізіі, але кніга, быццам у адной біблейскай мудрасці, якая кажа: „*Спачатку было Слова*”.

37. Глуш

Польская апазыцыя ў часы „Салідарнасці” ня мела палітычнай праграмы адносінаў да заходнесавецкіх рэспублік. Зрэшты, самі гэты рух з выразнай клерыкальна-каталіцкай афарбоўкай насыцярожваў нават летувісаў, зь якімі, здавалася б, павінна было атрымацца цалкам добрае ўзаесмаразуменне з увагі на супольнае веравызнанье. У дачыненіях зь Беларуссіяй справа наогул не існавала; там не было з кім гаварыць. Гэты арэал, практычна, уяўляў сабою белую пляму ў тыповай съядомасці паляка, які ведаў пра Ўкраіну й Летуву, але думаў, што ў Берасці й Горадні стаіць Расея — у прасыцтвікім працягу ад Масквы й Смаленска, безь ніякага рэспубліканскага фіктыўнага пасярэдніцтва.

Апубліканыне ў часопісах Варшавы ці Кракава энцыкляпэдычна банальнай інфармацыі пра беларускі народ выклікала сэнсацыю, быццам бы здарылася адкрыццё нейкага невядомага індзейскага племя ў Амazonіі. Асаблівае зъдзўленыне праяўляла маладое пакаленіне; старэйшае, памятаточы даваенныя часы, крыху наслухалася было пра заходнебеларусаў і таму мела сякое-такое паняцьце.

Надалей дзеянічаў стэрэатып: беларус — камуніст, беларус — вораг Польшчы, беларус — бальшавік з выскalenымі зубелямі! Да гэтага люду няма чаго й набліжацца, бо ўкусіць, сконціц за горла... У канцы восьмідзесятых гадоў толькі ў адной Беларусі ня чулася нават нясымелага піску супроць са-

вецкага рэжыму; нешта даходзіла сюды, у Польшчу, пра Ларысу Геніюш, але настолькі няясна ды няпэўна, што аж ня вевралася ў яе сапраўднае існаваньне.

У 1987 годзе ў Варшаве была афіцыйна выдадзеная кніжка *Беларусь, Беларусь*, якая расказвала перш за ўсё пра гісторыю польска-беларускага сужыщца на працягу многіх стагодзьдзяў. І хаця асьвечаны чытач нічога новага ў ёй не знаходзіў, публіка нарабіла шуму. Можна сказаць, што ў Польшчы выбухнула беларускае пытаньне. Адны занялі прыхільныя яму бок, іншыя — рашуча варожы. У той момант не было вельмі важным тое, колькі было прыхільнікаў, а колькі праціўнікаў. Сутнасцю палітычнага, у прынцыпе, скандалу сталася прышэсцце Беларусі быццам бы з таго съвету.

Ажывіліся літаратурныя контакты. Саюз Польскіх Літаратаў адрганізоўваў прыезд шэррагу творчых дэлегацый ў Менску. Асабліва ароўнівалася тут Лодзь, у якой усталявалася найбольшае ў Польшчы інтэлектуальнае асяроддзе, звязанае менавіта пачуццямі сымпатыі з беларускай старонкай як краіны сваіх народзінаў і маладосці. Лодзінскае выдавецтва вырашыла спэцыялізавацца ў пашырэнні беларускай літаратуры й выпусыціла каштоўныя кнігі, а на сам пачатак — анталёгіі паэзіі й прозы. Нямала было зроблена ў гэтым напрамку й варшаўскімі выдавецтвамі.

На жаль, намаганыні перадавых палякаў не сустраліся з належным водгукам з боку культурнай Беларусі. Трэба скazaць мацней: Менск маўчаў, і толькі некаторыя асобы ў ім давалі прыватны сыгнал, скажам, дружбы й любові. З чаго гэта

Białoruś, Białoruś

Sokrat Janowicz

Iskry

Кніга С. Яновіча „Беларусь,
Беларусь”

вынікала? Прычына, як заўсёды, і ў гэты раз аказалася надзвычай простай: Москва цярпець не магла якога-колечы росквіту беларускай культуры. Даходзіла да дыпламатычных умяшаньняў наконт нібыта заляшніяй цікавасці польскіх творцаў беларускімі. Трэба на плюс палічыць тагачасным уладам у Варшаве, што не прыдавалі яны значэння ўсім дэмаршам крамлёўскіх шавіністаў. Не было б такога яшчэ ў часы ўзведзяцых альбо і ў палове сямідзесятых гадоў. У восьмідзесятых ж камунізм памалу сышаўся, бы тая старая тынкоўка, і, пакуль што нябачна простаму чалавеку, хіліўся да ўпадку. Таталітарызм мае дзівосную візуальную ўласцівасць, а менавіта — абваляваеца раптоўна, бы той высокі бераг, які ўчора здаваўся непарушным, а сённяня, бачыш, устаўшы раніцою, што ўжо няма яго, панесла з бурлівай вадою.

Кнігі аднак чытае далёка ня кожны чалавек. Часыцей людзі бяруць у рукі часопісы. А ў іх жа, гэтых воблаках пагоды, надта рэдка зьяўлялася нейкае слова пра Беларусь. І гэтак жа нечакана часта пачало яно гасыціцаць на іхных сторонках у той сымяротны скрыпат у падрубах Савецкай Імперыі, у гарбачоўскую „перабудову”. У польскіх умовах чырвоны фашызм раней страціў манаполію на друкаване слова; разраслася цэлая вялізная сетка непадцэнзурных, падпольных выданьняў; заснавалася адзінаццаць выдавецтв кімпераў і калі некалькіх сотняў усякіх часопісаў, газэтаў і газетак, бюлетэняў і іншай журналісцкай драбніцы (адны хутка падалі, уступаючы месца іншым; другія трymаліся, выстаяўшы выпрабаваныне кансыпрацыяй). У саракамільнай краіне, спазнаўшай смак свабоды, рэпрэсіўны аппарат з адных палякаў ня мог быць эфектыўным, tym болей, што ён сам перастаў верыць у слушнасць сваіх дзеяньняў.

Беларусь непасрэдна не пакарысталася гэтым. Усё адбывалася на лініі Варшава — Москва, якія паслалі на пэнсію вартаўнікоў існуючага ладу, а новых не прыслалі, і Менск аднойчы не павернуў сваім вачам, што ўжо быццам і ніхто над ім не стаіць зь бізуном...

38. Час

Мы, беларусы, столькі стагодзьдзяў сумесна з палякамі праходылі ў адной дзяржаве, даўняй Рэчы Паспалітай Абодвух Народаў, маючы й пасъля падобны лёс, каб пры канцы дваццацівetcha зусім адасобіцца — псыхалягічна й культурна. Выдатны публіцыст „салідарніцкай” арыентациі Багдан Скарадзінскі напіша:

Вокладка кнігкі Багдана Скарадзінскага (Казімежа Падляскага)

„Як жывеца людзям у маляўніча-пагоркавай Летуве, у Беларусі, звіе лугамі й бярэзінкамі, ці на чафназёмнай Украіне? I што іх там хвалюе? Столькі ведаем, што нічога. Напэўна гафулоць-бядуюць, і пэўна сум точыць чаравіком іхныя сэрцы ад нейкае тугі, каб, урэшице, па-людзку жыць, у сябе й на сваім. I, відаць, не да канца згасла ў іх памяць пра вялікія надзеі ды пра яшчэ большыя расчараваны, прыніжэнны, наядачы й драмы. I што мы, палякі, займаем у іхнай памяці ды пачуцьцях цалкам сваё ў зусім не апошнюю месца.

Вымушаны яны глядзець у наш бок — на захад — хочу чы таго, ці не, у сенікія съядомыя беларусы, летувісы, украінцы. Ці глядзяць яны з адною толькі надзеяй і добразычлівасцю, я сумняюся. Вялізны ляжыць там ціжэр гістарычных канфліктаў, жаляў і крыўды, і нішто не ўдалося — ні нам, ні ім — каб тыя равічы поўныя ад узаемных прэтэнзіяў хаця б крыху пазавальваць. Магчыма, адно бегкі час прасушиць раны й спавольна паявіца на іх гаючыя струты. (...) Некалі ў будучыні надыдзе такі час нармальнага сужыцця зь Беларусяй, зь Летувою, з Украінай. Важнае нават і ня тое, калі ж ён будзе. Куды істотней тое якраз, якімі мы тады суседзямі будзем. I ў якой меры супольнымі намаганынямі прысьпешым хаду гісторыі, каб прыдаць ёй нейкі рытм. Каб потым жыць, як і ўсе ў съвеце; як Бэльгія калі Нідерляндаў, як Швэцыя калі Нарвэгіі”.

Мары гэтага выдатнага паляка не зьяўляюцца нечым новым, нават і не знакам нашага невыразнага стагодзьдзя. Яны былі і ў даваеннага Тадэвуша Галоўкі, і ў дарэвалюцыйнага Леана Васілеўскага; а раней — у Алізы Ажэшкі, у Адама Міцкевіча, і ў магутным родзе Радзівілаў. Як прыгожае пераўтварыць у рэальнае? — адвечная дылема.

Аж па гарбачоўскую пару палякі абсолютна не арыентаваліся ў маштабах спусташэння беларускага нацыянальнага духу. Ім і не падумалася, што ўсяго нешматлікі адсотак насельніцтва Беларусі носіць у сабе адчуваныне асабістасці дастойнасці ды гонару за свой род; рэшта, бальшыня была ўзгадаваная ў паклонстве перад уладаю, у рабскім самааплётваныні. Як Рымская Імперыя была імперыя аднаго горада Рым, так Савецкая — была імперыя аднае Масквы, у якую съцякаліся адусюль усе важнейшыя справы. Бяз згоды Крамля не магло нічога значнага адбыцца на неабдымнай тэрыторыі ад Берасьця па Ўладзівасток. Паасткі самастойнасці ў каго-колечы зрэзваліся хутка, бязылітасна й пад корань. Палякам, як большінш нармальному эўрапейскому народу, немагчыма было растлумачыць, што, напрыклад, беларусы ненавідзяць самі сябе. Гэтая агульнаародная псыхічная хварoba на-

**Зянон Пазняк,
першы старшыня БНФ**

зывалася савецкім патрыятызмам, патрыятызмам нявольніка да пана. Таму супрацоўніцтва паміж так адрознымі нацыямі канчаткова перастала быць рэальным. Толькі час ад часу мела яно месца паміж элітарнымі коламі ды паддрабязнымі кантролем вярхоў.

Ваеннае становішча ў Польшчы на кароткі пэрыяд стабілізавала ўнутраную ситуацыю ў ёй, але адначасна наглуха ізалявала яе, быццам якую заразную, на ўсходній мяжы. Даю гэта фатальныя вынікі ў сфэры беларускіх сувязяў. Высока як ніколі ўз্যнялася съцяна недаверу, перш за ўсё з тae прычыны, што па абодвух бакох кардону дайшлі да голасу крайняя погляды: тэрытарыяльны рэвізіянізм з боку вялікапалалякаў і расейскае мэсіянства ў Белай Русі, трактаванай накшталт стратэгічнага „балкона“ над заходнім памежжам паміж няпэўнай, бо да тла не зрусыфікаванай Украінай, і непадатлівой Прыбалтыкай (летувіская Кампартыя пад кірауніцтвам Альгірдаса Бразаўскага скінула зь сябе маскоўскі хамут ды адрэзала лейцы).

І вось на схіле восьмідзесятых гадоў узьнік у Менску Беларускі Народны Фронт „Адраджэннне“. Гаварылася пры гэтым аб польскіх інспектарацыйных у ім, але, калі яны й прайвіліся, дык у надта агульным пляне. Канкрэтыкі не магло быць, бо „Салідарнасць“ тым часам арыштавалі тайныя службы і ўсё ў ёй жывое сядзела ўжо па вязь-

гэтым аб польскіх інспектарацыйных у ім, але, калі яны й прайвіліся, дык у надта агульным пляне. Канкрэтыкі не магло быць, бо „Салідарнасць“ тым часам арыштавалі тайныя службы і ўсё ў ёй жывое сядзела ўжо па вязь-

ніцах ды лягерах інтэрнацыі. Яна, гэтая ўсенародная арганізацыя, і ў свой апагей не наладзіла контактаў зь беларускімі апазыцыйнымі асяродзьдзямі з тae простае прычыны, што яны ў якім-небудзь арганізаваным стане, звычайна, не існавалі.

Аднак жа было, было ў беларусаў нешта з Эўропы, бо не дарэшты захлынуліся яны азіяцкім сэрвілізмам. Уцалеў інстынкт працы й спадзяванье на самога сябе; не апусціліся ў поўную падлегласць каманднай систэме. Чакае свайго дасыленіка й польская нацыянальная меншасць у Беларусі, значная ў заходніх яе акругах, якая, без сумневаў, адыграла пазытыўную ролю ва ўтрыманьні ў грамадзтве настрою прыватнай незалежнасці ад націскава бескампраміснай адміністрацыі. Польска-каталіцкі індывідуалізм потым выкарысталі часткова правакатары тайнай паліцыі, але гэта ўжо іншая гісторыя.

39. Плынь

Некалі ў антычныя часы гаварылі, што ніхто два разы не ўваходзіць у такую самую раку. У гэтай філязофскай заўвазе сказана вельмі многа, і на яе тэму можна доўга разважаць. А так наогул — у чым тут справа? Па-першае, час не стаіць, а безупынна плыве, кожная мінулая сэкунда належыць ужо гісторыі. Па-другое, разам з часам усенька наўкола зъмяняеца, чаго мы не прыкмячаем у штодзённасці, а толькі праз гады й эпохі. Гэта самы надзеіны інтэллектуальны занятак у роздумах наконт будучыні польска-беларускага сужыцца. Бо не бывала так, каб суседнія народы маглі на вякі вечныя заставацца ў несыціханай варожасці ды ўзаемнай ізаляванасці.

Палякаў і беларусаў прымусіць пайсьці насустрач адзін аднаму, перш за ўсё, самое жыцьцё. Беларусь уяўляе сабою найкарацейшы й цалкам цывілізаваны шлях на неабсяжны гаспадарчы ўсход, на Маскву, Урал і Сыбір (а там глядзіш, і Кітай зь Японіяй побач). Такая фантасмагорыя прышлых гадоў, рэальная аднак толькі пры той умове, калі Рэспубліка Беларусь умацуеца як самастойная дзяржава, а суседзі перастануць успрымаць яе як часовую зьяву на палітычнай мапе Эўропы. Пакуль што маєм дачыненуне з адміністрацыяй і ўрадам у ёй тыпова каляніальнім, якія хварэюць з-за распаду Маскоўскай Імпэрыі, і ў выпадку спробаў аднаўлення яе гатовыя стацца ейным пляцдармам, свайго роду Вандэяй (славутай у Французскую рэвалюцыю правінцыяй, якая дала апору каралеўскай контрреволюцыі).

Развіціцы ё падзеяў усё ж прадказвае прыход да ўлады ў Беларусі патрыятычна настроенага маладога пакаленія, якое не дазволіць падзяліць краіну паміж суседзяў, не сустрэне яе лёс сумнавядомай постюгаслаўскай Босьніі Герцагавіны, якую расцягвалі Сэрбія і Харватыя. Тады Рэспубліцы Беларусь акажацца бліжэй у Эўропу цераз польскія порты на Балтыцы ды прысутнасцю сваіх тавараў на гэтым рынку, які ўжо інтэгруеца паступова з Захадам. Выехаць у шырокі сьвет на плячах палякаў...? У гэтай стылістычнай фігуры зь іранічнай афарбоўкаю знаходзім зерне праўды: самая беларуская культура ў выразнай меры прабівалася са сваёй замкнутасці часцей менавіта праз варшаўскую пасярэдніцтва, у чым лёгка дашукацца абумоўленасці гістарычнай мінуўшчыны.

Зьменіцца мэнталітэт беларуска-польскага суіснавання. Адыход пакаленіяў з душою, прастрэмленай адвечнымі крыўдамі на сябе — у выніку пражывання значайнай часткі польскага народу ў заходнебеларускай правінцыі — здыме з парадку дня „к्रэсавы” шавінізм як вялікую перашкоду ў ліквідацыі двухбаковай закамплексаванасці. Адначасна з гэтым зацікаўленыне беларускай культурай набудзе болей аб'ектыўныя падставы, без аспэкту польскіх элемэнтаў у ёй, што так прыцягвалі, напрыклад, згаданых творцаў з Лодзі. Зынікне тып паляка, які глядзіць на Беларусь як на колішнюю ўскрайну Польшчы. Тая Рэч Паспалітая Абодвух Народаў канчаткова аддаліцца ў нябыт і стане далёкім съведкам двухбаковой гісторыі.

Ускладніць пэрспэктывы можа няспеласць саміх беларусаў дзеля абароны ўласнай незалежнасці. Гэта самы праўдападобны варыянт няшчасція, якое не павінна з'здейсніцца... Калі ж дойдзе да яго, значыць яно дэградацыю Беларускай Дзяржавы да ролі падрасейскай аўтаноміі ды ўзынікненне няўхільнага фактара працягlaе барацьбы патомных за ейную поўную эманcіпацыю. Лепей, каб ня здарылася тая стагадовая ціхая вайна супроць дамінацыі Расеі, якая зруйнует — духоўна найперш, але й матэрыяльна — край ды замарозіць вырастанье нацыі ў сусветную нармальнасць. Ірляндзкая аналегія тут

прагочыць добраахвотную русыфікацыю, як добраахвотна англізаваліся самі ірляндцы пасъля адрыву ад Англіі, але й прынясе з сабою тое самадрачэньне — гэтак жа шалённую нянявісьць беларусаў да расейцаў, выбухі тэрарыстычных бомбаў менчукоў у Москве... Не дапусыці Божа мець рацыю ў гэтым прагоцтве!

Эўропа спалоханая югаслаўскім крывысам, плебэйскай, а нават сялянскай вайною ў ёй, якая ў сваёй дзікасці можа раўняцца з азэрбайджанска-армянскім народазабойчым канфліктом у Карабаху, ці зь менш крывавым азяцтвам у Абхазіі. Значыць, усё магчымае. І гэта наганяе трывогу ў сэрца ды неспакой у разум. Што будзе зь Беларусяй, калі верх у ёй возьме дурань?!

Застаецца спадзявацца на памяркоўнасць у самім нацыянальным характары беларусаў і на разбуялы ў палякаў інстынкт не пакідаць у бядзе слабога, якога аблуплівае моцны. Трэба быць наіўным, каб думаць, што расейская валадары лёгка выпусцяць з рук такую падатлівую ім здабычу, як Беларусь, і што адназначна заступіцца за ёю Польшча, для якой аднак заўсёды больш карысці ад згоды з Москвою... Палітычныя прагнозы рэдка пацвярджаюцца, але трэба іх мець, каб глыбей ацэніваць учарашняе, сёньняшняе ды тое, што наступіць заўтра ў пасълязайтра. І, як ні дзіўна, пра ўсё вырашае культура, яе сіла ўзьдзеяньня на съядомасць адзінкі й супольнасці. Прысутнасць беларускай культуры ў духоўнасці паляка грунтоўнай схіляе яго да Беларусі, таксама як і польскі кампанэнт у асобе беларуса вяжа яго безыліччу нітак сымпаты і з Польшчай. У рэзультате фармуеца сяброўства, сужыццё, больш чалавечны лёс.

40. *Finita*

Надышла пара на генэральныя высновы наконт беларуска-польскага й польска-беларускага сужыцця на працягу амаль цэлай гісторыі абодвух народаў.

Самае непазбыўнае адчуванье, дык гэта такое, што кожны народ найглыбей шчасльвым бывае толькі ва ўмовах незалежнага існаванья, калі ня вымушаны кланяцца чужому за ласку. Гэта аксіёма, праўда па-за ўсякай дыскусіяй. Зразумелі яе палякі, зразумелі — урэшце — і беларусы.

Паўтысячагадовае супольніцтва Польшчы й Беларусі дае багаты матэрыйял дзеля раздумаў над складанасцю — і нават рызыкай — гэтага, як і кожнага іншага, сужыцця. Быць асобна можа абы-дурань, калі яму на тое дазваляюць. Але дзеля таго, каб быць не аднаму, а разам з кімсці, патрэбная ўжо мудрасць. Яна была ў польска-беларускія эпохі, і мы яе цяпер даволі лёгка знаходзім ды выяўляем на паверхні.

Найпершай умоваю даўгавечнага сяброўства зьяўляецца неабходнасць ва ўзаемінах, патрэбнасць аднаго аднаму. Гэтага аднак, аказваецца, далёка недастатковая, хоць бы й таму, што ніколі не здарыўшася ѯдэальна роўнія патэнцыялы — матэрыйяльныя й духоўныя. Значыць, большая маральная адказнасць падае на мацнейшы бок. Знакаміта прасочваецца гэта ў факце зынікнення беларускай фэадальнай высокай культуры ў карысць польскай. Ведаєм, што не адбыўся тут крывавы прымус, але, хутчэй за ўсё, універсальная загледжанасць прасыцейшага

ў больш разывітага. Аналягічна асыміляцыя праходзіла на захадзе Рэчы Паспалітай, на Ўзмор’і ды ў Сылезіі, дзе спакваля разылівалася моўная й мэнтальная нямеччына. Неабсяжная хвала росквіту кацілася на славянскі ўсход ад колішніх рымскіх правінцыяў Італіі, Галіі й Брытаніі, і нічога не магло супрацьстаяць ёй. Маскоўскі ізаляцыянізм, выкліканы аб’ектыўнымі й суб’ектыўнымі прычынамі, лёг на пасълішшую Расею страшэнным ценем адсталасьці, зь якое ня выйшла яна й па сёньняшні дзень. Беларусь апынулася ў неблагой сітуацыі самага крайняга рубяжа культурнай Эўропы, аж да пярэдадня ўзынікнення ў ёй індустрыйнай цывілізацыі.

Да згаданага сужыцця даходзіць не па інтынкце за-
каханаасыці, як назіраем гэта паміжлюдзьмі, але пад ціскам вонкавых акаличнаасыцяў. Іначай кажучы: адзін аднаго ратуе, каб выратавацца абодвум. У беларускім — і ня толькі — выпадку адразу прыгадваюцца нам назвы-сымбалі для ілюстрацыі такіх словаў: будзь гэта Грунвальд, які для заходнеэўрапейскай гісторычнай памяці ня болей значыць, як ледзь прыкметны эпізод усяго, але для нас — зваротны момант у выжыванні; ці будзь гэта Палацак, у якім у 1563 годзе засеў Іван Грозны і, каб не Люблінская вунія, расстрос бы ўшчэнт Вялікае Княства Літоўскае, нашую Прайчыну.

Абодва народы йшлі крок у крок. Аднак заўсёды адзін зь іх спатыкаўся й пачынаў падаць. Ад таго, як падхопліваў яго другі, можна меркаваць пра шчырасыць суадносінаў. Беларусы ўспамагалі мячом ды пагоняю палякаў. Палякі не пакідалі ў бядзе нас. Можна сказаць, усе мелі ў тым інтэрас. І добра. І так павінна быць. Калі той інтэрас пра-
паў, напрыклад, у 1920 годзе, дык гісторыя тыцнула нам пад нос Рыскі трактат і падзел Беларусі.

За ўсё трэба плаціць. Каштую дабро, але яшчэ большай цаною трэба пакрываць зло. Пра гэта ведаюць інтэлігентныя палітыкі. Вельмі рэдка разумее гэта, на жаль, прости чалавек.

Саюз моцнага са слабым падвойна рызыкоўны таму другому. Атрымоўваючы апору, ён ніколі ня можа быць упэйненым у тым, што не закончыцца яна ўдушлівым за-

ціскам. Ставіць сябе, такім чынам, у залежнасць, але выратавальную ў дадзеную гісторычную хвілю. Хоць цяжка пазбыцца яе ў будучым. А што адбываецца са слабейшымі бокам, калі валіцца мацнейшы? Вядома, руйнуюцца абодва. Вяласыцца саксонскай Польшчы пахіліла да самюткае зямлі Літвы. Сумна канстатаваць тое, але адначасна трэба не забываць, што Москва даўно глынула б з патрахамі Белую Русь, калі б ня польскае плячо. Несумненна, рацыю мецьме ў той, хто адкажа, што няўстойка Літвы пагражала самым крыавым чынам інтэрэсам той жа Польшчы. Усё звязана, нішто не адбываецца ў вакууме.

І ўрэшце, адраджэнне наважытнае Беларусі. Ці пачалося бяно без захавання пачуцця адрознасці ў дачыненьнях з прышлым сюды расейцам? Рытарычнае пытаныне. Ёсьць арэалы аднае мовы, на якіх бачым па некалькі нацыяў ды дзяржаваў: Швэйцарыя, Нямеччына, Аўстрыя; Францыя й Бельгія; Англія, Шатляндыя, Уэльс ды Ірляндыя, ня кажучы ўжо пра Злучаныя Штаты Амерыкі, Канаду, Аўстралію і іншыя. Аб чым гэта съведчыць? Нацыянальную съядомасць будзе перш за ўсё ўласны гісторычны лёс, асобная мінуўшчына. Такою зьявілася, невідочная на першы погляд, прычына палянізацыі: прагрэс у працэсе жыццёвага яднання з палякамі. Але ж гэтая прычына прадвырашыла сфармаванье беларусаў у народ. Наўрад, ці выраслы б мы ў поўны рост, падпаўшы пад кулак цароў і каратаючы свой быт у якасці імперскай правінцыі... Як быццам эксперыментальная пераканаліся ў гэтым зусім сувежым часам. Што засталося б, менавіта, ад беларусаў, калі б савецкая імперская пасядзела ў іх душах яшчэ адно-два пакаленіні?

Гісторыя, можа быць, як рэдка якому іншаму народу, дала нам усе магчымыя адказы на якія хочаш варыянты свайго лёсу. Маём цяпер усе шанцы не памыліцца ў асноўным для нас. І нельга дапусціць таго, што мы іх не зразумеем. Хай ня маюць рацый тყя, хто цвердзіць, што мінулае ня вучыць.